

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

«КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
імені ВАДИМА ГЕТЬМАНА»

Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»

# КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

№ 4



Видавничий дім  
«Гельветика»  
2024

Засновник  
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Адреса редакції:  
03057, Україна, м. Київ, просп. Перемоги, 54/1  
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»  
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Науковий журнал «Київський часопис права» зареєстровано  
Міністерством юстиції України (Свідоцтво про державну реєстрацію  
друкованого засобу масової інформації серія КВ No 24857-14797P від 25.05.2021 р.)

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України  
№ 1017 від 27 вересня 2021 року (додаток 3) журнал внесений  
до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б»)  
у галузі юридичних наук (081 – Право)

Рекомендовано до друку Вченою Радою  
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»  
Протокол № 5 від 30 січня 2025 р.

Головний редактор – О. В. Кузьменко, доктор юридичних наук, професор,  
завідувач кафедри публічного та міжнародного права,  
Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут»  
«Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана».

*Редакційна колегія:*

*Т. О. Гуржій*, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права, Київський національний торговельно-економічний університет; *Е. С. Дмитренко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Л. О. Кожура*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри теорії та історії права, «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Н. В. Ортинська*, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та філософії права, конституційного та міжнародного права, Інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка»; *О. Г. Стрельченко*, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Національна академія внутрішніх справ; *В. Г. Фатхутдінов*, доктор юридичних наук, професор, начальник, Головне управління Пенсійного фонду України у Київській області; *В. Г. Чорна*, доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного та міжнародного права, Навчально-науковий інститут «Юридичний інститут» «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»; *Д-р Войцех Войтила*, доктор гуманітарних наук, науковий співробітник, Технологіко-гуманітарний університет ім. Казимера Пуласького в Радомі, Польща.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення  
StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Офіційний сайт видання: [kyivchasprava.kneu.in.ua](http://kyivchasprava.kneu.in.ua)

Мови видання: українська, англійська, німецька, французька, італійська, польська, литовська.

# ЗМІСТ

## КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

Гринь Н. В. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ.....	7
--	---

## ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Короєд С. О. ОКРЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД.....	12
Русецька О. О. ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ.....	18

## АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

Беніцький А. С. ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ЛУГАНСЬКОГО ГІРНИЧОГО ОКРУГУ.....	23
Бовкунов В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕМБЛІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ.....	33
Бондар Д. В. СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ, НАПРЯМІВ ТА СПОСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ.....	40
Веклич Є. Г. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИТУАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ.....	49
Голубєва В. О., Голубєва А. О. ГРАНИЧНІ СТРОКИ ВИКОНАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНОЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ.....	56
Дмитренко Е. С., Дмитренко Ю. П. ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ.....	69
Жукова І. В. ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ АДМІНІСТРУВАННЯ ГАЛУЗЬОУ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ.....	76
Колпаков А. В. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНА ФОРМА УТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ.....	83
Кропивний Є. В. ВИДИ ОБ'ЄКТІВ СФЕРИ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ ТА ГОСТИННОСТІ.....	89
Соцька А. М. ПОТЕНЦІЙНІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОПІКИ НАД ПОВНОЛІТНИМИ НЕДАЄЗДАТНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ.....	95
Цибка А. А. АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ ЕНЕРГЕТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ У СФЕРАХ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ ТА ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ.....	101

## КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

Вознюк А. А., Сухачова І. О., Сербіна Н. О. КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ІНШИХ ДЕЛІКТІВ У НЕЗАКОННОМУ СУРОГАТНОМУ МАТЕРИНСТВІ.....	110
Гончарук В. Л. СТРАТЕГІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ.....	118
Lavronov. R. P. MILITARY PERSONNEL AND THEIR CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATING THE RULES OF USE AND STORAGE OF MILITARY PROPERTY.....	125
Пугач С. І. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ.....	132
Рудик М. М. ГЕНЕЗИС БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ.....	138
Сачко О. В., Кузнєцов М. Г. КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ.....	144

Хорошун О. В. ПРОБЛЕМИ ДОКАЗОВОГО ПРАВА.....151

## **МІЖНАРОДНЕ ПРАВО**

Котляренко О. П., Федчук Т. Ю. ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА.....157

# CONTENTS

## CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

<b>Gryn N. V.</b> INTERNATIONAL LEGAL REGULATION OF THE RIGHT TO WORK OF PERSONS WITH DISABILITIES: SELECTED ISSUES.....	7
--	---

## CIVIL AND ECONOMIC LAW AND PROCESS

<b>Koroied S. O.</b> CERTAIN CIVIL AND PROCEDURAL GUARANTEES FOR THE PROTECTION OF THE INTERESTS OF MILITARY PERSONNEL IN A SPECIAL PERIOD.....	12
<b>Rusetska O. O.</b> REGARDING THE POWERS OF THE COURT IN ENFORCEMENT PROCEEDINGS: CERTAIN ASPECTS.....	18

## ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS, FINANCIAL LAW, CYBERLAW

<b>Benitskiy A. S.</b> FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL ORGANIZATION OF THE LUGANSK MINING DISTRICT .....	23
<b>Bovkunov V.</b> ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF GAMBLING ACTIVITIES IN UKRAINE.....	33
<b>Bondar D. V.</b> SYSTEM OF PRINCIPLES, DIRECTIONS AND METHODS OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES IN THE SPHERE OF ENSURING LIFE SAFETY....	40
<b>Veklych E. G.</b> FORMATION AND DEVELOPMENT OF SITUATION CENTERS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE.....	49
<b>Holubieva V. O., Holubieva A. O.</b> DEADLINES FOR FULFILLMENT OF FOREIGN ECONOMIC OBLIGATIONS: APPLICATION BY UKRAINE IN TODAY'S ENVIRONMENT .....	56
<b>Dmytrenko E. S., Dmytrenko Yu. P.</b> PROBLEMS OF FINANCIAL SECURITY OF SOCIAL PROTECTION OF MILITARY PERSONNEL IN THE CONTEXT OF DECISIONS OF THE CONSTITUTIONAL COURT OF UKRAINE AND CONTEMPORARY CHALLENGES.....	69
<b>Zhukova I. V.</b> DIGITALIZATION AND USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE ADMINISTRATION OF GENERAL SECONDARY EDUCATION IN UKRAINE.....	76
<b>Kolpakov A. V.</b> ADMINISTRATIVE AND PROCEDURAL FORM OF ESTABLISHING ASSOCIATIONS OF CO-OWNERS OF AN APARTMENT BUILDING.....	83
<b>Kropyvnyi Ye. V.</b> TYPES OF FACILITIES IN THE SPHERE OF PUBLIC CATERING AND HOSPITALITY.....	89
<b>Sotska A. M.</b> POTENTIAL WAYS TO IMPROVE ADMINISTRATION IN THE SPHERE OF GUARDIANSHIP OVER INCAPABLE ADULTS IN UKRAINE.....	95
<b>Tsybka A. A.</b> ADMINISTRATIVE AND LEGAL MEASURES TO ADDRESS THREATS TO ENERGY SECURITY IN THE ELECTRICITY AND NUCLEAR ENERGY SECTORS.....	101

## CRIMINAL LAW, CRIMINOLOGY

<b>Vozniuk A. A., Sukhachova I. O., Serbina N. O.</b> CRIMINAL LAW CHARACTERISTICS OF HUMAN TRAFFICKING AND OTHER OFFENSES IN ILLEGAL SURROGACY.....	110
<b>Honcharuk V. L.</b> STRATEGY OF LEGAL REGULATION OF FIGHTING AGAINST THE SHADOW ECONOMY: PROSPECTS FOR DEVELOPMENT AND IMPROVEMENT .....	118
<b>Lavronov. R. P.</b> MILITARY PERSONNEL AND THEIR CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATING THE RULES OF USE AND STORAGE OF MILITARY PROPERTY.....	125
<b>Puhach S. I.</b> METHODOLOGY OF RESEARCH INTO FEMALE CRIME: GENERAL THEORETICAL ASPECTS.....	132
<b>Rudyk M. M.</b> GENESIS OF ROAD SAFETY AND OPERATION OF ROAD TRANSPORT IN UKRAINE.....	138
<b>Sachko O. V., Kuznietsov M. H.</b> FORENSIC ANALYSIS OF CRIMES AGAINST THE ELECTORAL RIGHTS OF CITIZENS USING INFORMATION TECHNOLOGY.....	144

**Khoroshun O. V. PROBLEMS OF EVIDENCE LAW.....151**

**INTERNATIONAL LAW**

**Kotliarenko O. P., Fedchuk T. Yu. PERIODS OF DEVELOPMENT OF INTERNATIONAL HUMANITARIAN LAW .....157**

## КОНСТИТУЦІЙНЕ ТА МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.1>

**Гринь Н. В.,**  
здобувачка кафедри публічного та приватного права  
Східноукраїнського національного університету  
імені Володимира Даля

### МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВА НА ПРАЦЮ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ

**Анотація.** У статті досліджено основні гарантії реалізації права на працю осіб з інвалідністю, підкреслюючи ключові аспекти рівності, інклюзії та поваги до людської гідності. З огляду на зростаючі вимоги до забезпечення соціальної справедливості, особливу увагу приділено аналізу міжнародно-правових стандартів, таких як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (КПІ), яка закладає підвалини соціальної моделі інвалідності. У статті акцентується на тому, що КПІ, зокрема її стаття 27, встановлює прогресивні зобов'язання для держав-учасниць у сфері працевлаштування, включаючи заборону дискримінації, забезпечення справедливих умов праці, надання доступу до професійного навчання та реабілітації, сприяння самозайнятості й адаптації робочого середовища.

Особливу увагу приділено взаємозв'язку між правом на працю та іншими фундаментальними правами людини. У статті розкрито, як недотримання права на працю негативно впливає на реалізацію права на гідний рівень життя, освіту та соціальну інтеграцію осіб з інвалідністю. Авторка стверджує, що порушення права на працю створює бар'єри, які значно ускладнюють доступ до економічних і соціальних можливостей для цієї групи населення.

Проаналізовано, як у конституціях і спеціальному законодавстві різних країн світу забороняється дискримінація у сфері праці осіб з інвалідністю. Наприклад, Конституція Німеччини (стаття 3), Конституція Південної Африки (стаття 9) та Закон про реабілітацію США (розділ 504) забезпечують правові механізми для протидії дискримінації на підставі інвалідності. Крім того, розглянуто позитивні приклади з країн Європейського Союзу, де імплементація антидискримінаційних директив сприяла створенню сприятливого середовища для працевлаштування осіб з інвалідністю. Проаналізовано законодавство України щодо дискримінації у сфері праці осіб з інвалідністю.

Наголошується, що лише системний підхід, який включає правові, соціальні та економічні аспекти, може забезпечити повну реалізацію права на працю осіб з інвалідністю.

**Ключові слова:** право на працю, особа з інвалідністю, зайнятість, дискримінація, інклюзія, ринок праці, трудові відносини, працівник, роботодавець, адаптація.

#### **Gryn N. V. International legal regulation of the right to work of persons with disabilities: selected issues**

**Abstract.** The article examines the main guarantees of the right to work for persons with disabilities, emphasizing the key aspects of equality, inclusion and respect for human dignity. Given the growing demands for social justice, special attention is paid to the analysis of international legal standards, such as the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD), which lays the foundation for the social model of disability. The article emphasizes that the CRPD, in particular its Article 27, establishes progressive obligations for state parties in the field of employment, including the prohibition of discrimination, ensuring fair working conditions, providing access to vocational training and rehabilitation, promoting self-employment and adaptation of the work environment.

Particular attention is paid to the relationship between the right to work and other fundamental human rights. The article reveals how non-compliance with the right to work negatively affects the realization of the right to a decent standard of living, education and social integration of persons with disabilities. The author argues that violations of the right to work create barriers that significantly impede access to economic and social opportunities for this group of people.

The author analyzes how constitutions and special legislation of different countries prohibit discrimination in the field of labor of persons with disabilities. For example, the Constitution of Germany (Article 3), the

Constitution of South Africa (Article 9), and the Rehabilitation Act of the United States (Section 504) provide legal mechanisms to combat discrimination on the basis of disability. In addition, positive examples from the European Union countries are considered, where the implementation of anti-discrimination directives has contributed to the creation of a favorable environment for the employment of persons with disabilities. The author analyzes the Ukrainian legislation on discrimination in the field of employment of persons with disabilities.

It is emphasized that only a systematic approach, which includes legal, social and economic aspects, can ensure the full realization of the right to work of persons with disabilities.

**Key words:** *right to work, person with disabilities, employment, discrimination, inclusion, labor market, labor relations, employee, employer, adaptation.*

**Вступ.** Зайнятість має вирішальне значення для здатності людей з інвалідністю підтримувати гідний рівень життя для себе та своїх сімей, а також є важливим фактором, що впливає на їхні можливості повноцінно брати участь у житті суспільства. Праця є визначальною рисою людського існування, і в багатьох суспільствах здатність працювати розглядається як один з найважливіших способів, за допомогою якого люди можуть зробити свій особистий внесок у розвиток своїх громад. Однак, незважаючи на існуючі національні, регіональні та міжнародні закони, а також на діяльність міжнародних організацій та організацій людей з інвалідністю, людям з інвалідністю в усьому світі дуже часто відмовляють у праві на працю, а статистика свідчить про те, що рівень безробіття, неповної зайнятості та економічної неактивності серед людей з інвалідністю, як правило, набагато вищий, ніж серед інших працівників. Багато людей з інвалідністю в багатьох країнах світу не мають доступу до тих самих можливостей освіти та професійної підготовки, що й їхні однолітки, які не мають інвалідності. Молодь з інвалідністю, наприклад, часто опиняється в несприятливому становищі під час пошуку роботи та основної зайнятості, оскільки не має доступу до освіти або професійної підготовки, або тому, що викладачі не мають відповідної підготовки, або тому, що відсутні відповідні умови для навчання. Відсутність освітньої кваліфікації та навчання затребуваним на ринку праці навичкам ставить їх у невідгдане конкурентне становище при пошуку гідної роботи. Можуть існувати стереотипи, що люди з інвалідністю не є розумними і повільно навчаються. Ці ж стереотипи та упередження, які можуть сприяти виключенню з системи освіти та професійної підготовки, можуть також створювати додаткові бар'єри у сфері зайнятості, оскільки уперед-

ження та стигматизація серед багатьох роботодавців, колег та широкої громадськості погіршують і без того складне становище людей з інвалідністю. Крім того, люди з інвалідністю стикаються з бар'єрами у вигляді недоступності інформації та фізичного оточення, включаючи транспорт, житло та робочі місця. Роботодавці також часто вважають, що витрати на впровадження розумного пристосування для працівників з інвалідністю (наприклад, засоби доступності або гнучкий графік роботи) є надто дорогими. Бар'єри в доступі до фінансування також можуть підірвати здатність людей з інвалідністю займатися самозайнятістю. Зневірені дискримінаційними бар'єрами та хибними припущеннями щодо їхньої працездатності, а в деяких випадках боячись втратити пільги, багато людей з інвалідністю припиняють активний пошук роботи і покладаються або на допомогу по інвалідності в країнах, де вона існує, або заробляють на життя низькооплачуваною працею в неформальному секторі економіки за підтримки своїх родин та громади.

У багатьох випадках люди з інвалідністю, які не в змозі утримувати себе, потрапляють у фінансову пастку бідності, не маючи змоги задовольнити навіть найнеобхідніші потреби в їжі, воді, одязі та житлі, або ж взагалі утримувати сім'ю, як вони того хотіли б. У деяких країнах працевлаштування забезпечує доступ до медичного страхування, необхідного для отримання медичних послуг. Якщо люди з інвалідністю не можуть отримати роботу в таких країнах, їхній доступ до медичних послуг також може бути обмежений. Хоча люди з інвалідністю продовжують стикатися зі значними проблемами у сфері працевлаштування, важливо відзначити, що в багатьох країнах спостерігаються поліпшення в цій сфері. Важливо спиратися на них і підтримувати цей позитивний досвід.



**Виклад основного матеріалу.** Право на працю є одним із основоположних прав людини, закріплених у міжнародно-правових документах, таких як Загальна декларація прав людини (стаття 23), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (статті 6-8), Хартія основних прав Європейського Союзу (стаття 15) та Європейська соціальна хартія. Це право не лише забезпечує можливість людини заробляти на життя та підтримувати свою сім'ю, але й сприяє її соціальному визнанню, розвитку та самореалізації. Особливо важливе це право для осіб з інвалідністю, які історично зіштовхувалися з численними перешкодами у доступі до працевлаштування.

Конвенція про права осіб з інвалідністю (КПІ) є ключовим міжнародним актом, що трансформував підхід до права на працю осіб з інвалідністю, спираючись на соціальну модель інвалідності. Замість акценту на медичному аспекті інвалідності КПІ підкреслює соціальні, економічні та інституційні бар'єри, що обмежують участь осіб з інвалідністю у суспільному житті, зокрема в трудовій діяльності. Стаття 27 КПІ визначає інноваційний підхід до реалізації права на працю, вимагаючи від держав-учасниць забезпечувати відкритість, інклюзивність та доступність робочого середовища [3].

Стаття 27 встановлює комплекс заходів, спрямованих на реалізацію права на працю осіб з інвалідністю. Вона передбачає заборону дискримінації за ознакою інвалідності, створення рівних можливостей для працевлаштування, забезпечення доступу до професійної освіти, кар'єрного зростання, програм реабілітації та повернення до праці. Крім того, Конвенція наголошує на необхідності розумного пристосування робочих місць, розвитку самозайнятості, підприємництва, а також впровадження програм позитивних дій для підтримки працевлаштування осіб з інвалідністю у державному та приватному секторах [2].

Особливість підходу КПІ полягає у взаємозв'язку між правом на працю та іншими правами людини. Всі права є взаємопов'язаними, тому порушення одного права, наприклад, права на працю, може спричинити порушення інших прав, таких як

право на достатній життєвий рівень чи освіту. Нездатність забезпечити доступ осіб з інвалідністю до ринку праці може значно обмежити їхню здатність реалізовувати інші права, поглиблюючи соціальну ізоляцію та бідність.

Однак реалізація права на працю осіб з інвалідністю стикається з численними викликами. Серед них – негативні стереотипи, недостатній доступ до освітніх і професійних ресурсів, фізичні та комунікативні бар'єри на робочому місці. Ці проблеми вимагають активних дій з боку держав, міжнародних організацій і роботодавців для усунення структурних обмежень та впровадження інклюзивних підходів у трудовій сфері.

Таким чином, міжнародно-правове регулювання права на працю осіб з інвалідністю, зокрема через КПІ, пропонує цілісну систему інструментів для досягнення соціальної рівності, інклюзії та поваги до гідності. Водночас успішна реалізація цих норм залежить від ефективної інтеграції міжнародних стандартів у національне законодавство та практику. Це вимагає не лише правових змін, але й трансформації суспільних уявлень про інвалідність, що є важливим кроком до побудови справедливого і рівноправного суспільства.

У багатьох країнах світу заборона дискримінації осіб з інвалідністю у сфері праці закріплена на конституційному рівні. Так, Конституція Португалії у статті 59 гарантує право кожного на працю без дискримінації, включаючи осіб з інвалідністю, та забезпечення рівних умов для доступу до професійного навчання і роботи. Конституція Південної Африки у статті 9 проголошує принцип рівності та прямо забороняє дискримінацію за ознакою інвалідності, підкреслюючи, що держава зобов'язана вживати заходів для забезпечення рівних можливостей для всіх громадян. Конституція Іспанії у статті 49 передбачає обов'язок держави гарантувати права осіб з інвалідністю та створювати умови для їхньої повної інтеграції в суспільне життя, включаючи сферу праці [1]. В Україні Конституція України (стаття 24) закріплює рівність прав громадян незалежно від стану здоров'я, а стаття 43 гарантує право кожного на працю, що включає заборону будь-якої дискримінації у доступі до працевлаштування.

Окрім конституцій, багато країн мають спеціальне законодавство, яке регулює питання заборони дискримінації у сфері праці для осіб з інвалідністю. У США заборона дискримінації закріплена в Акті про американців з інвалідністю (ADA), що зобов'язує роботодавців забезпечувати рівні умови працевлаштування для осіб з інвалідністю та забезпечувати «розумне пристосування» на робочому місці. У Великій Британії законодавство захищає права осіб з інвалідністю через Акт про рівність (Equality Act) 2010, який забороняє дискримінацію в усіх аспектах працевлаштування, включаючи умови прийняття на роботу, кар'єрне зростання та звільнення. У Німеччині антидискримінаційні положення закріплені в Законі про рівне ставлення (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz, AGG), який зобов'язує роботодавців створювати умови для рівноправного доступу до роботи [2].

В Україні заборона дискримінації у сфері праці для осіб з інвалідністю регулюється Законом України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», який передбачає право осіб з інвалідністю на працевлаштування без дискримінації (стаття 17). Крім того, Кодекс законів про працю України (стаття 22) гарантує рівні права на працю, забороняючи дискримінацію за ознакою інвалідності, а стаття 172 зобов'язує роботодавців створювати умови для праці осіб з інвалідністю відповідно до їхніх фізичних можливостей [6].

На рівні конституційного та спеціального законодавства багато країн, зокрема Україна, закріплюють заборону дискримінації осіб з інвалідністю у сфері праці. Водночас конституційні положення забезпечують загальні гарантії рівності, тоді як спеціальне законодавство деталізує механізми їх реалізації, враховуючи специфіку прав осіб з інвалідністю та зобов'язуючи роботодавців створювати сприятливі умови для працевлаштування.

А Європейський Союз (ЄС) у Директиві про рівність у сфері зайнятості 2000/78/ЄС: забороняє дискримінацію у сфері зайнятості на підставі інвалідності, віку, сексуальної орієнтації, релігії чи переконань [7]. Держави-члени ЄС внесли зміни до чинного законодав-

ства або прийняли нові закони та підзаконні акти, що забороняють дискримінацію осіб з інвалідністю у сфері зайнятості відповідно до вимог цієї директиви

У контексті порушеної проблематики необхідно детально зупинитися на понятті «розумного пристосування», яке є ключовим у забезпеченні реалізації прав осіб з інвалідністю на працевлаштування. Воно передбачає необхідність адаптації робочого середовища до індивідуальних потреб людини з інвалідністю шляхом внесення таких змін, які не створюють надмірного або непропорційного тягаря для роботодавців. Ця концепція відображена у законодавствах багатьох країн світу та закріплена у міжнародних документах, таких як Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (КПІ) [4].

У країнах Європейського Союзу «розумне пристосування» закріплено у вже згадуваній Директиві Ради 2000/78/ЄС, яка вимагає від роботодавців вносити необхідні зміни для забезпечення доступу осіб з інвалідністю до зайнятості [7]. Наприклад, у Великобританії закон «Equality Act 2010» передбачає обов'язок роботодавця забезпечити такі модифікації, як облаштування робочого місця, адаптація графіка роботи або встановлення спеціального обладнання.

У США концепція «reasonable accommodation» закріплена в Законі про американців з інвалідністю (ADA). Вона передбачає обов'язок роботодавця забезпечити доступ до роботи шляхом адаптації приміщень, надання допоміжних технологій або зміни процедур відбору персоналу. Разом з тим, закон дозволяє роботодавцю відмовитися від адаптацій, якщо вони створюють «невиправданий тягар» для організації.

У Канаді положення про «розумне пристосування» регулюються Законом про права людини, який передбачає індивідуальний підхід до працівника, забезпечення гнучкості у виконанні робочих завдань та відповідності робочого середовища фізичним можливостям особи.

В Україні поняття «розумного пристосування» набуває актуальності, особливо у світлі ратифікації КПІ. Стаття 27 Закону України «Про основи соціальної захищеності

осіб з інвалідністю в Україні» [5] передбачає обов'язок роботодавців створювати умови для працевлаштування осіб з інвалідністю, що включає адаптацію робочих місць. Однак законодавство поки не деталізує механізми реалізації цього обов'язку.

Головною проблемою у впровадженні «розумного пристосування» є відсутність чітких механізмів у законодавстві та обмежена обізнаність роботодавців щодо їхніх обов'язків. У багатьох країнах, включаючи Україну, необхідно вдосконалювати систему моніторингу виконання цих зобов'язань та активніше залучати громадські організації до обговорення законодавчих змін.

Отже, «розумне пристосування» є важливим елементом забезпечення рівності на ринку праці, проте вимагає детального нормативного регулювання, яке враховує особливості національних контекстів. Запозичення успішних практик зарубіжних країн може стати ключем до створення справедливого та інклюзивного ринку праці в Україні.

**Висновки.** Реалізація права на працю осіб з інвалідністю є ключовим елементом забезпечення рівності, інклюзії та поваги до людської гідності в сучасному суспільстві. Це право, закріплене в міжнародних актах, таких як Конвенція про права осіб з інвалідністю, підкреслює важливість створення відкритих, доступних та інклюзивних умов праці для людей з інвалідністю. Аналіз міжнародного досвіду та нормативно-правових актів

свідчить про зростаючу увагу до усунення бар'єрів, що перешкоджають повній участі осіб з інвалідністю в економічному житті, забезпечення їхніх трудових прав та доступу до професійного розвитку.

Для України питання гарантій реалізації права на працю осіб з інвалідністю є особливо актуальним, зважаючи на існуючі соціально-економічні виклики. Практика реалізації норм Конституції України та Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» вимагає подальшого вдосконалення, зокрема шляхом усунення бар'єрів на шляху доступу до освіти, створення гнучких умов праці, стимулювання роботодавців до найму осіб з інвалідністю та розширення програм професійної реабілітації.

Україна має потенціал для формування ефективної системи гарантій реалізації права на працю осіб з інвалідністю, спираючись на міжнародний досвід та адаптуючи його до національних реалій. Впровадження політик, що поєднують економічні стимули, освітні програми та соціальну підтримку, дозволить не лише підвищити рівень зайнятості осіб з інвалідністю, але й сприяти їхній соціальній інтеграції, зміцненню людського капіталу та економічному розвитку країни.

Таким чином, забезпечення рівності, інклюзії та гідності у сфері праці для осіб з інвалідністю є не лише юридичним обов'язком, але й важливим кроком до створення справедливого та інклюзивного суспільства.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. The Right of Persons with Disabilities to Work. URL: [https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2022/01/Employment-English.pdf?utm\\_source=chatgpt.com](https://www.un.org/development/desa/dspd/wp-content/uploads/sites/22/2022/01/Employment-English.pdf?utm_source=chatgpt.com)
2. International Labour Office. Moving towards disability inclusion. Geneva (2011). URL: [http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed\\_emp/---ifp\\_skills/documents/publication/wcms\\_160776.pdf](http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_emp/---ifp_skills/documents/publication/wcms_160776.pdf)
3. Hurst R. "Disabled People's Organisations and development: strategies for change," In Disability and development: learning from action and research on disability in the majority world. (Stone, ed., Leeds: The Disability Press, 1999).
4. Loyilane P. We should be given a chance: Identifying barriers and enablers from disabled people's employment in the office of the Premier of the Eastern Cape Provincial Government, South Africa, Unpublished Masters Thesis, (University of Cape Town, 2008).
5. Закон України: Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні від 21.03.1991 № 875-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12#Text>
6. Кодекс законів про працю України: Закон № 322-VIII від 10.12.71 ВВР, 1971, додаток до № 50, ст. 375 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#n951>
7. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_003-00#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_003-00#Text)

## ЦИВІЛЬНЕ ТА ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК 347

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.2>

**Короєд С. О.,**  
доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри права та публічного управління  
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»

### ОКРЕМІ ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВІ ТА ПРОЦЕСУАЛЬНІ ГАРАНТІЇ ЗАХИСТУ ІНТЕРЕСІВ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В ОСОБЛИВИЙ ПЕРІОД

**Анотація.** Розглядаються соціальні гарантії (пільги), які держава встановила військовослужбовцям призваним на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період. Наголошується на запровадженні законодавцем окремих гарантій в сфері цивільних матеріальних і цивільних процесуальних відносин, які пов'язані зокрема зі звільненням від цивільно-правової відповідальності військовослужбовців як "мобілізованих позичальників" (майнові цивільно-правові гарантії), та створенням умов особистого належного здійснення процесуальних прав і обов'язків в цивільних (адміністративних, господарських, окрім провадження у справах про банкрутство) справах (процесуальні гарантії). У зв'язку з цим практичний інтерес становить питання часових меж дії зазначених гарантій та визначення суб'єктів відповідних правовідносин, на яких поширюється їх дія. Тому метою статті є проведення науково-практичного аналізу відповідних положень законодавства, якими були встановлені вказані гарантії, і судової практики його застосування. Зазначається, що вищевказана цивільно-правова гарантія захисту майнових інтересів військовослужбовців в особливий період була закріплена у п. 15 ст. 14 Закону "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей". При цьому наголошується, що період, протягом якого військовослужбовець проходить військову службу під час мобілізації, на особливий період, варто визначати виходячи з роз'яснень Міністерства оборони. Зазначена гарантія стосується лише "мобілізованих позичальників" (в т.ч. резервістів) та не стосується осіб зі статусом учасника бойових дій, і не поширюється на "поручителів". В сфері процесуального права основною гарантією для військовослужбовців є можливість зупинення провадження у справі у разі перебування сторони у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан. Якщо ж військовослужбовець заперечує проти зупинення провадження із зазначеної підстави, то зупинення провадження не може бути застосовано на шкоду інтересам такої особи. Обґрунтовується висновок, що вказані гарантії мають здійснюватися виходячи із принципу диспозитивності, тобто з урахуванням волі заінтересованого військовослужбовця.

**Ключові слова:** гарантії, військовослужбовці, мобілізовані позичальники, позика, кредит, цивільно-правова відповідальність, проценти, штрафні санкції, зупинення провадження.

#### **Koroied S. O. Certain civil and procedural guarantees for the protection of the interests of military personnel in a special period**

**Abstract.** The article reviews social guarantees (benefits) established by the state for military personnel drafted for military service conscripts during mobilization for a special period. It is emphasized the introduction by the legislator of certain guarantees in the field of civil material and civil procedural relations, which are related in particular to the exemption from civil liability of military personnel as "mobilized borrowers" (proprietary civil guarantees), and establishing of conditions for the personal proper exercise of procedural rights and obligations in civil (administrative, commercial, except for proceedings in bankruptcy cases) cases (procedural guarantees). In this regard, the issue of the time limits of the validity of the aforementioned guarantees and the determination of the subjects of the relevant legal relations to which they apply is of practical interest. Therefore, the purpose of the article is to conduct a scientific and practical analysis of the relevant provisions of the legislation that established the aforementioned guarantees, and the judicial practice of its application. It is noted that the above-mentioned civil law guarantee for the protection of the property interests of military personnel during a special period was enshrined in clause 15 of article 14 of the Law "On Social and Legal

Protection of Military Personnel and Members of Their Families". It is emphasized that the period during which military personnel performs military service during mobilization, for a special period, should be determined based on the explanations of the Ministry of Defense. The specified guarantee applies only to "mobilized borrowers" (including reservists) and does not apply to persons with the status of a combatants, and does not apply to "guarantors". In the field of procedural law, the main guarantee for military personnel is the possibility of suspending the proceedings in the case if the party is a member of the Armed Forces of Ukraine or other military formations established in accordance with the law that have been converted to martial law. If the military personnel objects to the suspension of the proceedings on this basis, then the suspension of the proceedings cannot be applied to the detriment of the interests of such a person. The conclusion is substantiated that the specified guarantees should be implemented based on the principle of dispositivity, that is, taking into account the will of the interested military personnel.

**Key words:** *guarantees, military personnel, mobilized borrowers, loan, credit, civil liability, interest, penalties, suspension of proceedings.*

У зв'язку з повномасштабною військовою агресією РФ проти України 24 лютого 2022 року в Україні було введено воєнний стан та оголошено загальну мобілізацію (строк проведення якої періодично продовжується), що є необхідним для забезпечення оборони держави, підтримання бойової і мобілізаційної готовності Збройних Сил України та інших військових формувань. З моменту оголошення рішення про мобілізацію (тобто з моменту введення воєнного стану) та протягом всього часу мобілізації і воєнного часу, в Україні діє "особливий період", який також включатиме час демобілізації після закінчення воєнних дій (абз. 5 ст. 1 Закону України "Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію").

Військовослужбовцям, призваним на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, держава встановила відповідні "соціальні" гарантії (пільги) у різних сферах суспільних відносин з метою забезпечення їх соціальної захищеності, їх соціально-економічних прав та інтересів. У зв'язку з цим науковці передусім приділяють увагу таким заходам соціального захисту інтересів військовослужбовців, як належна винагорода за службу, додаткові виплати у разі участі в бойових діях, пільги, різні види одноразових грошових допомог і компенсацій, медичне і житлове забезпечення, трудові гарантії на випадок мобілізації та демобілізації [1]. Хоча можна зустріти публікації, в яких стверджувалось, що запроваджені соціальні гарантії військовослужбовців не відповідають дійсному стану суспільних відносин у цій сфері, чинним показникам у соціальній сфері, рівню мінімальних показників соціаль-

них виплат у державі [2, с. 133]; а в інших публікаціях допускається втручання в соціальні права військовослужбовців та членів їх сімей, але воно має відбуватися виключно за принципами, які наведені в Конвенції та бути обґрунтованим [3, с. 42]).

Водночас в законодавстві України, окрім зазначених вище суто "соціальних" гарантій, було запроваджено й окремі гарантії в сфері цивільних матеріальних і цивільних процесуальних відносин, які пов'язані зокрема зі звільненням від цивільно-правової відповідальності військовослужбовців як "мобілізованих позичальників" (майнові цивільно-правові гарантії), та створенням умов особистого належного здійснення військовослужбовцями процесуальних прав і обов'язків в цивільних (адміністративних, господарських, окрім провадження у справах про банкрутство) справах (процесуальні гарантії). До речі, дещо схожі матеріально-правові гарантії від початку повномасштабного вторгнення були встановлені у пункті 18 Прикінцевих та перехідних положень ЦК України, які стосуються звільнення від відповідальності позичальника за прострочення ним грошового зобов'язання за кредитним договором або договором позики у період дії в Україні воєнного стану. Цим законодавчим новелам ми вже раніше давали науково-правову оцінку [4].

Разом з тим, запроваджені законодавцем окремі (зазначені вище) цивільно-правові та процесуальні гарантії захисту інтересів військовослужбовців в особливий період ще не стали предметом окремого дослідження і висвітлення на сторінках наукових видань, хоча подібні гарантії є необхідними для захисту інтересів військовослужбовців, осо-

бливо в період воєнного стану. Тому, на нашу думку, практичний інтерес становить передусім питання часових меж дії зазначених вище гарантій та визначення суб'єктів відповідних правовідносин, на яких поширюється їх дія, що впливає на правильне застосування зазначених гарантій саме з тією метою, з якою їх було запроваджено, з урахуванням останньої судової практики Верховного Суду, а це вимагає проведення науково-практичного аналізу відповідних положень законодавства (змін до нього) і судової практики щодо його застосування, що й ставить за мету наша стаття.

Так, основною гарантією в сфері цивільного права, яка запроваджена з метою захисту майнових інтересів військовослужбовців в особливий період, стала закріплена у п. 15 ст. 14 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” пільга про те, що військовослужбовцям, які були призвані на військову службу за призовом під час мобілізації, на особливий період або на військову службу за призовом осіб із числа резервістів в особливий період на весь час їх призову, – штрафні санкції, пеня за невиконання зобов'язань перед підприємствами, установами і організаціями усіх форм власності, у тому числі банками, та фізичними особами, а також проценти за користування кредитом не нараховуються, крім кредитних договорів щодо придбання майна, яке віднесено чи буде віднесено до об'єктів житлового фонду (жилого будинку, квартири, майбутнього об'єкта нерухомості, об'єкта незавершеного житлового будівництва, майнових прав на них), та/або автомобіля.

Для визначення часових меж дії зазначеної пільги (з метою правильного вирішення питання щодо звільнення від нарахування штрафів, пені та процентів за користування кредитом) юридичне значення має передусім період, протягом якого військовослужбовець проходить військову службу під час мобілізації, на особливий період. Виходячи з положень листа Міністерства оборони України від 21.08.2014, початком військової служби військовозобов'язаних є день призову на військову службу у районному військовому комісаріаті (що

підтверджується відповідними відмітками у військовому квитку або довідкою про призов військовозобов'язаного на військову службу); закінченням військової служби для резервістів та військовозобов'язаних є день виключення військовослужбовців із списків особового складу військової частини, про що робиться відповідний запис до військового квитка; закінчення особливого періоду в Україні здійснюється у відповідності до рішення Президента України про демобілізацію, що визначається Указом Президента України [5]. Посилання на вказаний лист Міністерства оборони було зроблено в листі Національного банку України від 02.09.2014, в якому міститься роз'яснення про те, що для звільнення від нарахування штрафів, пені та відсотків за користування кредитом мобілізовані позичальники повинні надати банку перелік документів, встановлений зазначеним листом Міністерства оборони [6].

При цьому в одній зі справ Верховний Суд уточнив, що наведені вище положення зазначеного Закону стосуються виключно “мобілізованих позичальників”. Разом з цим, вказаний Закон не містить норм, які б звільняли позичальника від нарахування штрафів, пені та процентів за користування кредитом протягом особливого періоду у зв'язку з наявністю у нього статусу “учасника бойових дій” [7]. Отже, з цього випливає, що вказана гарантія поширюється саме на всіх діючих військовослужбовців, призваних у зв'язку із мобілізацією, і саме на час їх служби в особливий період, і не пов'язана із наявністю якогось іншого правового статусу.

При цьому варто зауважити, що дія вищевказаної гарантії, передбаченої п. 15 ст. 14 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” поширюється в особливий період також й на осіб, які проходять службу в резерві, тобто є резервістами. Як роз'яснив Верховний Суд, вказана норма поширюється на військовослужбовців з початку і до закінчення особливого періоду, а на резервістів та військовозобов'язаних – з моменту призову під час мобілізації і до закінчення особливого періоду, на час проходження військової служби [8].

Водночас додатково варто звернути увагу, що вказана гарантія стосується виключно такого учасника цивільних відносин, як “позичальник”. Водночас “поручителів” норма п. 15 ст. 14 Закону України “Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей” не стосується з огляду на відсутність кредитних зобов’язань між банком та поручителем [9]. Хоча тут можливо було б доцільно поширити подібні гарантії й на “мобілізованих поручителів”, проте в дещо усіченому вигляді, наприклад у вигляді відстрочення сплати ним процентів та/або штрафних санкцій на особливий період. Адже після ухвалення судом рішення про стягнення боргу за договором позики/кредиту з позичальника і поручителя, останній стає солідарним боржником. А суть запроваджених у п. 15 ст. 14 вказаного Закону гарантій, на нашу думку, як раз й полягає у захисті майнових інтересів саме боржників – військовослужбовців, призваних на військову службу під час мобілізації, на особливий період.

При визначенні меж дії особливого періоду в розумінні Закону “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”, варто виходити з того, що за змістом наведених в Законі визначень, навіть за невведення у країні воєнного стану, особливий період, початок якого пов’язаний з моментом оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової чи прихованої), хоч і охоплює час мобілізації, однак не може вважатися закінченим лише зі спливом строку, протягом якого підлягали виконанню визначені у відповідному рішенні про мобілізацію заходи. Особливий період закінчується з прийняттям Президентом України відповідного рішення про переведення усіх інституцій України на функціонування в умовах мирного часу [10].

Додаткові гарантії військовослужбовців як позичальників в період воєнного стану (особливого періоду) встановив також й Закон України “Про споживче кредитування”. Так, в період воєнного стану (та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування) військовослужбовці Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, які проходять військову службу на території України (військо-

вослужбовці, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювання, пов’язаного з проходженням військової служби; члени сімей військовослужбовців, які загинули, померли чи пропали безвісти) визнаються “захищеними категоріями споживачів”, що покладає на кредитодавця (нового кредитора, колекторську компанію) додаткові зобов’язання, передбачені вказаним Законом, під час врегулювання простроченої заборгованості. Поряд з цим, також діють загальні гарантії прав споживачів, введені пунктом 6-1 вказаного Закону (звільнення від відповідальності перед кредитодавцем за прострочення споживачем виконання зобов’язань за договором про споживчий кредит).

В сфері процесуального права основною гарантією для військовослужбовців залишається передбачена законом можливість зупинення провадження у справі у разі перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції. Таке зупинення діє до припинення перебування сторони або третьої особи, яка заявляє самостійні вимоги щодо предмета спору, у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан або залучені до проведення антитерористичної операції. Зазначена норма є імперативною. Водночас, як роз’яснив Верховний Суд в одній зі справ, якщо військовослужбовець заперечує проти зупинення провадження із зазначеної підстави, то інститут зупинення провадження у справі не може бути застосований на шкоду інтересам такої особи [11]. В цій справі суд врахував, зокрема, що в трудовому спорі рішення суду першої інстанції винесено на користь військовослужбовця, клопотання про зупинення провадження в апеляції подав роботодавець, позивач хоч і перебував у лавах ЗСУ, наполягав на розгляді справи, у судових засіданнях брали участь і позивач, і його представник [12].

При визначенні моменту початку перебування особи на військовій службі та моменту

припинення військової служби у складі Збройних Сил України або інших утворених відповідно до закону військових формувань, що переведені на воєнний стан, варто керуватись вищевказаним листом Міністерства оборони [5], а також приписами ст. 24 Закону України “Про військовий обов’язок і військову службу”, з урахуванням моментів введення та припинення/скасування воєнного стану.

В одній зі справ Верховний Суд роз’яснив, що передбачена процесуальним законом вищезазначена підстава зупинення провадження у справі пов’язана не із самою обставиною введення воєнного стану, а із фактом перебування сторони у справі у складі Збройних Сил України, що переведені на воєнний стан. Вказана норма має тимчасовий характер, тобто обмежується строком перебування сторони у складі Збройних Сил України, що переведені на воєнний стан. За такої умови підстава для зупинення провадження у справі вичерпується тоді, коли участь сторони у складі Збройних Сил України припиняється. Учасник справи може припинити участь у складі Збройних Сил України ще до припинення воєнного стану, якщо така можливість передбачена законодавством [13].

Аналогічна із процесуальним законодавством нормативна конструкція міститься й у п. 4 ч. 1 ст. 263 ЦК України, де передбачено

зупинення перебігу позовної давності якщо позивач або відповідач перебуває у складі Збройних Сил України або в інших створених відповідно до закону військових формуваннях, що переведені на воєнний стан. У зв’язку з цим наведені нами вище положення стосовно зупинення провадження в судовій справі можуть застосовуватись й при тлумаченні вказаних приписів Цивільного кодексу щодо зупинення перебігу позовної давності.

Наведені вище положення законодавства свідчать, що хоча вони й стосуються цивільних відносин, які характеризуються диспозитивністю, проте держава встановлює додаткове їх регулювання, необхідне для посиленого захисту прав та інтересів військовослужбовців як учасників таких відносин саме у зв’язку із воєнним станом, на особливий період. Водночас таке регулювання, на нашу думку, не може нівелювати принцип диспозитивності та здійснювати втручання у зазначені відносини всупереч волі чи бажанню (хоча наявність такого бажання презюмується) військовослужбовця, якщо він прямо заперечуватиме проти застосування щодо нього вказаних гарантій (зокрема, якщо він заперечуватиме проти зупинення провадження у справі або ж добровільно вирішить сплатити проценти чи штрафні санкції кредитору з метою підтримання подальших ділових відносин).

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Теремецький В. І., Кельбя С. Г. Адміністративно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні. Наукові записки. Серія: Право. 2024. Вип. 16. С. 253-259. URL: <https://pravo.cusu.edu.ua/index.php/pravo/article/view/469/484>.
2. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. Юридичний науковий електронний журнал. 2020. № 7. С. 131-133. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2020-7/32>.
3. Макарова Т. П. Актуальність захисту прав військовослужбовців під час воєнного стану в Україні відповідно до Європейської конвенції з прав людини. Публічне право. 2024. № 1 (53). С. 36-46. URL: <https://www.publichne-pravo.com.ua/files/53/6.pdf>.
4. Короєд С. О. Науково-практичний аналіз законодавчих змін в сфері цивільно-правового регулювання відносин у зв’язку із воєнним станом. Закарпатські правові читання. Право як інструмент стійкості та розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів: Матеріали XV міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 27 квітня 2023 року. Частина I. Львів–Торунь: Liha-Pres, 2023. С. 224-228.
5. Лист Міністерства оборони України від 21.08.2014 № 322/2/7142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0322322-14#Text>.
6. Лист Національного банку України від 02.09.2014 № 18-112/48620. URL: [http://www.asmap.org.ua/info/l\\_18112.html](http://www.asmap.org.ua/info/l_18112.html).
7. Постанова Верховного Суду від 04 вересня 2024 року, судова справа № 426/4264/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121665145>.



8. Постанова Верховного Суду від 24 лютого 2022 року, судова справа № 591/4698/20. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/104123106>.

9. Постанова Верховного Суду від 15 липня 2020 року, судова справа № 199/3051/14. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/90536942>.

10. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26 серпня 2020 року, судова справа № 813/402/17. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/91520463>.

11. Постанова Верховного Суду від 15 серпня 2023 року, судова справа № 174/760/21. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/112896497>.

12. Чи слід зупиняти провадження, якщо сторона перебуває в ЗСУ, але справа стосується інтересів дитини. Офіційний веб-сайт Верховного Суду. 08 грудня 2023, 17:49. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1523925/>.

13. Постанова Верховного Суду від 25 липня 2024 року, судова справа № 852/2а-2/24. URL: <https://reustr.court.gov.ua/Review/120609517>.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.3>**Русецька О. О.,**

аспірант кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу  
Національного університету «Одеська юридична академія»,  
приватний виконавець виконавчого округу  
Дніпропетровської області

## ЩОДО ПОВНОВАЖЕНЬ СУДУ У ВИКОНАВЧОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

**Анотація.** У статті на основі аналізу наукових поглядів вчених, судової практики та норм чинного законодавства України досліджені та проаналізовані окремі повноваження суду у виконавчому провадженні. З'ясовано, що суд у виконавчому провадженні виконує дві основні функції: забезпечувальну та контрольну, які передбачені у нормах ЦПК України, ГПК України, КАС. Визначені повноваження суду щодо вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням рішення. Закон України «Про виконавче провадження» передбачає загальний порядок розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця під час виконання судового рішення. Зазначено, що судовий контроль можна поділити на попередній та подальший контроль. Підтримано позицію науковців, що попередній контроль полягає в тому, що найважливіші, основні дії виконавця в ході виконавчого провадження здійснюються лише на підставі постановлених ухвал суду. Подальший судовий контроль за діями виконавця полягає, здебільшого, в можливості їх оскарження до суду. Також звернено увагу, що суд з власної ініціативи не здійснює контроль, щодо оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавців та посадових осіб органів державної виконавчої служби. Такий контроль він здійснює тільки за зверненням сторонами, іншими учасниками та особами до суду, який видав виконавчий документ щодо оскарження рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення. Зроблено висновок, що ефективність правосуддя прямо залежить від виконання судових рішень, відповідно завдання суду не обмежуються їх ухваленням, адже після набрання судовим рішенням законної сили на суд покладаються повноваження щодо вирішення процесуальних питань, пов'язаних з його виконанням, а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень. Отже, незважаючи на те, що суд не суб'єктом виконавчого провадження, однак відповідно до законодавства суд наділений широким колом повноважень у виконавчому провадженні.

**Ключові слова:** суд, виконавчого провадження, учасники виконавчого провадження, примусове виконання рішень, судовий контроль за виконанням рішень, процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень.

### **Rusetska O. O. Regarding the powers of the court in enforcement proceedings: certain aspects**

**Abstract.** The article, based on the analysis of scientific views of scientists, judicial practice and norms of current legislation of Ukraine, researches and analyzes certain powers of the court in enforcement proceedings. It is found that the court in enforcement proceedings performs two main functions: security and control, which are provided for in the norms of the Code of Civil Procedure of Ukraine, the Code of Civil Procedure of Ukraine, and the Code of Administrative Offenses. The powers of the court regarding the resolution of procedural issues related to the execution of the decision are determined. The Law of Ukraine "On Enforcement Proceedings" provides for a general procedure for considering complaints against decisions, actions or inaction of a state bailiff during the execution of a court decision. It is noted that judicial control can be divided into preliminary and subsequent control. The position of scientists is supported that preliminary control consists in the fact that the most important, main actions of the bailiff in the course of enforcement proceedings are carried out only on the basis of court decisions. Further judicial control over the actions of the bailiff consists, for the most part, in the possibility of appealing them to the court. It is also noted that the court does not exercise control on its own initiative regarding appeals of decisions, actions or inaction of executors and officials of state enforcement agencies. It exercises such control only upon application. parties, other participants and persons to the court that issued the enforcement document regarding the appeal of the decision, actions or inaction of the executor and officials of the state enforcement service bodies regarding the execution of the court decision. It is concluded that the effectiveness of justice directly depends on the execution of court decisions, accordingly, the tasks of the court are not limited to their adoption, because after the court decision enters into

legal force, the court is entrusted with the authority to resolve procedural issues related to its execution, as well as to exercise judicial control over the execution of court decisions. Thus, despite the fact that the court is not a subject of enforcement proceedings, in accordance with the legislation the court is endowed with a wide range of powers in enforcement proceedings.

**Key words:** court, enforcement proceedings, participants in enforcement proceedings, enforcement of decisions, judicial control over the enforcement of decisions, procedural issues related to the enforcement of court decisions.

**Вступ.** Відповідно до законодавчих приписів суд не є учасником виконавчого провадження, але наділений колом повноважень щодо вирішення процесуальних питань, пов'язаних з виконанням рішення суду, а також здійснення судового контролю за їх виконанням. Ефективний захист прав та інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, та інтересів держави можливий не тільки завдяки здійсненню правосуддя в Україні, але також і завдяки забезпеченню належного та своєчасного виконання судових рішень. Відповідно до рішення Конституційного Суду України від 13.12.2012 року № 18-рп/2012 «виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, визначений у законі комплекс дій, спрямованих на захист і поновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства, держави» (рішення Конституційного Суду України) [1]. Інше рішення Конституційного Суду України встановлює, що «невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом» (рішення Конституційного Суду України від 25.04.2012 року № 11-рп/2012) [2].

За відповідною практикою Європейського суду з прав людини право на виконання судового рішення є також складовою права на справедливий суд, передбаченого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.1950 року, для цілей якої «виконання рішення, ухваленого будь-яким судом, має розцінюватися як складова частина судового розгляду» (рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шмалько проти України» від 20.07.2004 року заява № 60750/00) [3].

Також необхідно звернути увагу на Висновок Консультативної ради Європейських суддів № 13 (2010) «Щодо ролі суддів у виконанні судових рішень» (Висновок № 13 (2010)

Консультативної ради європейських суддів щодо ролі суддів у виконанні судових рішень ССJE(2010)2 Final м. Страсбург, 19 листопада 2010 року) в якому зазначається, що «на заключному етапі саме суддя повинен вжити всіх можливих заходів, щоб забезпечити виконання рішення».

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій.**

Проблематиці питань щодо повноваження суду у виконавчому провадженні, вчасності вирішення процесуальних питань, пов'язаних з його виконанням, а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень присвячено праці багатьох науковців. Так, вагомий внесок у дослідження цієї проблеми зробили такі вчені як: О. Б. Верба, В.В. Комаров, Д.Д. Луспенник, В.М. Притуляк, О.З. Хотинська, М.М. Ясинок тощо.

**Виклад основного матеріалу.** Визначаючи роль суду у виконавчому провадженні В.В. Комаров вказував, що «суд у виконавчому провадженні виконує дві основні функції: забезпечувальну та контрольну. Реалізація забезпечувальної функції відбувається через попереднє санкціонування судом найбільш важливих процесуальних виконавчих дій, вчинення яких потребує встановлення додаткових гарантій законності та дотримання відповідних прав їх учасників, які забезпечуються судом. Контрольна функція суду реалізується шляхом розгляду скарг на рішення, дії чи бездіяльність державного виконавця під час виконання судового рішення» [4, с. 958]. У свою чергу, про це також писав Д.Д. Луспенник, що «судовий контроль на стадії виконавчого провадження, крім вирішення судом ряду процесуальних питань, коли суд стає учасником певних процесуальних правовідносин, про які йдеться у розділі VI ЦПК України «Процесуальні питання, пов'язані з виконанням судових рішень у цивільних справах та рішень інших органів (посадових осіб)», передбачає також контроль, в ході якого оці-

нюються законність дій (бездіяльності) державного виконавця, а також законність прийнятих ним рішень» [5].

О. Б. Верба зазначає, що «...суд з власної ініціативи не здійснює безпосередній контроль за діяльністю державних чи приватних виконавців в ході вчинення ними виконавчих дій. Суд не бере участі у правовідносинах виконавця з іншими суб'єктами виконавчого провадження, але при цьому він впливає на ці правовідносини. Реалізація судовою владою своїх повноважень не повинна закінчуватися ухваленням рішення. Істотні питання, пов'язані з виконавчим провадженням, перебувають у сфері судового попереднього та подальшого контролю» [6, с. 66]. Щодо попереднього та подальшого контролю, то науковці вказують на те, що «попередній контроль полягає в тому, що найважливіші, основні дії виконавця в ході виконавчого провадження здійснюються лише на підставі постановлених ухвал суду. Подальший судовий контроль за діями виконавця полягає, здебільшого, в можливості їх оскарження до суду» [7, с. 70].

До повноважень суду щодо здійснення ним попереднього судового захисту на стадії виконання рішення належать: 1) компетенція суду, пов'язана зі зверненням рішень до виконання (видача виконавчого документу (ст. 431 ЦПК; ст. 327 ГПК; ст. 378 КАС); негайне виконання рішень (ст. 430 ЦПК; ст. 371 КАС); виправлення судом помилки у виконавчому документі (ст. 432 ЦПК; ст. 328 ГПК; ст. 374 КАС); видача дублікату виконавчого документу та поновлення пропущеного строку виконавчої давності (ст. 433 ЦПК; ст. 329 ГПК; ст. 376 КАС); 2) компетенція суду щодо вирішення питань, які виникають під час примусового виконання рішення (тимчасове влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу (ст. 437 ЦПК); оголошення розшуку боржника або дитини, привід боржника (ст. 438 ЦПК); примусове проникнення до житла чи іншого володіння особи (ст. 439 ЦПК); тимчасове обмеження боржника у праві виїзду за межі України (ст. 441 ЦПК; ст. 337 ГПК). Суд відповідно до законодавства вирішує питання, пов'язаних із обставинами, які перешкоджають, ускладнюють або унеможливають виконання рішень (від-

строчення, розстрочення виконання рішення, зміну чи встановлення способу і порядку виконання рішення (ст. 435 ЦПК; ст. 331 ГПК; ст. 378 КАС). Суду касаційної інстанції надається повноваження щодо зупинення виконання оскарженого рішення суду або зупинення його дії (якщо рішення не передбачає примусового виконання) до закінчення його перегляду в касаційному порядку, вирішення питання про поновлення виконання (дії) оскарженого рішення суду Судом касаційної інстанції у постанові за результатами перегляду оскаржуваного судового рішення (ст. 436 ЦПК; ст. 332 ГПК; ст. 375 КАС).

Також до повноважень суду щодо здійснення ним попереднього судового захисту на стадії виконання рішення належать: «вирішення питання про звернення стягнення на грошові кошти, що належать іншим особам, та нерухоме майно, право власності на яке не зареєстровано в установленому законом порядку (ст. 440 ЦПК; ст. 336 ГПК); заміна судом сторони виконавчого провадження (ст. 442 ЦПК; ст. 334 ГПК; ст. 379 КАС); визначення судом частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами (ст. 443 ЦПК; ст. 335 ГПК); роз'яснення судового рішення (ст. 271 ЦПК; ст. 245 ГПК; ст. 254 КАС); вирішення судом питань про можливість реалізації розпорядчих прав сторін, унаслідок яких виконавче провадження закінчується (розгляд питання про затвердження судом мирової угоди сторін (ст. 434 ЦПК; ст. 330 ГПК; ст. 377 КАС); прийняття судом відмови стягувача від примусового виконання рішення (ст. 434 ЦПК; ст. 330 ГПК; ст. 377 КАС))» [8, с. 160-162].

Розглядаючи судовий контроль як організаційно-правову форму реалізації судової влади, О.З. Хотинська вказувала про необхідність розмежування понять «судовий контроль» та «правосуддя» та зазначала, що «правосуддя і судовий контроль – поняття різного порядку, які, водночас, відносяться до одного родового поняття – судова влада, та є самостійними формами її реалізації» [9, с. 15]. Однак, з таким твердженням не погоджуються деякі науковці та зазначають, що «аналіз положень Закону та ЦПК України щодо оскарження дій та рішень державного вико-

навця підтверджує висновок про те, що будь-якої іншої діяльності, яка б не охоплювалась поняттям юрисдикційної і знаходилася б за межами поняття «правосуддя», суд у цивільному судочинстві не здійснює» [10, с. 14].

Д.Д. Луспеник зазначає, «що процесуальні норми розділу VII ЦПК «Судовий контроль за виконанням судових рішень» указують на те, що спору про право між учасниками цих спорів немає, однак законодавець відніс їх до цивільної юрисдикції» [5]. Необхідно також звернути увагу на ухвалу Конституційного Суду України від 14 жовтня 1997 р. № 44-з про відмову у відкритті конституційного провадження в справі № 016/1241-97 за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення ст. 124 Конституції України та Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» зазначив, що «відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя – це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях в особливій, встановленій законом процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ». Аналізуючи конституційні приписи та процесуальний режим здійснення правосуддя В.В. Комаров справедливо визначає основні ознаки правосуддя, до яких відносить: «1) здійснення його лише спеціально створеним органом – судом; 2) здійснення його шляхом розгляду й вирішення в судових засіданнях цивільних і кримінальних справ; 3) здійснення його лише в передбаченому законом порядку (процесуальній формі); 4) можливість застосування заходів державного примусу; 5) наявність спеціальних цілей» [4, с. 22].

Загальний порядок встановлено ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження». Крім того, питання судового контролю за виконанням рішень у цивільних справах регулюються нормами ЦПК України, ГПК України, КАС).

Відповідно до ч. 1 ст. 74 Закону України «Про виконавче провадження, «рішення, дії чи бездіяльність виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби щодо виконання судового рішення можуть бути оскаржені сторонами, іншими учасни-

ками та особами до суду, який видав виконавчий документ, у порядку, передбаченому законом». Крім того розгляд такої скарги здійснюється тільки у випадку звернення сторін виконавчого провадження та інших осіб визначених у вище наведеному законі до суду з метою захисту своїх прав, «...якщо вважають, що рішенням, дією або бездіяльністю державного виконавця чи іншої посадової особи органу державної виконавчої служби або приватного виконавця під час виконання судового рішення, ухваленого відповідно до цього Кодексу, порушено їхні права» (ст.447<sup>-1</sup> ЦПК України).

На це також звертають увагу й науковці, так наприклад, М.М. Ясинок вказує, що «... специфіка судового контролю полягає в тому, що він здійснюється виключно у випадку звернення особи за захистом» [11, с. 463].

Необхідно зазначити, що однією із важливих гарантій при виконанні судових рішень є право заінтересованих учасників виконавчого провадження на оскарження рішень, дій або бездіяльності виконавця та посадових осіб органів державної виконавчої служби до суду, який ухвалив таке рішення.

Участь суду у виконавчому провадженні є також гарантією забезпечення законності під час виконання судових рішень, адже суд – це орган правосуддя, тому ніякий контроль з боку державних органів не замінить собою контроль судовий. Разом з тим, ще свого часу В.М. Притуляк зазначав, що: «українському законодавцеві слід наділити суд ширшими повноваженнями на стадії виконавчого провадження (щодо нагляду за виконавцем), стати на шлях реформ всієї системи виконання за зразком законодавства держав Європейського Союзу (наприклад, спростити тривалу бюрократичну процедуру виконавчого провадження, зміцнити співпрацю виконавців з судами). Це встановить реальний та дієвий контроль за процесом примусового виконання судових рішень, а також підсилить гарантії учасників процесу щодо реального захисту (поновлення) прав» [12, с. 154].

Деякі науковці пропонують віднести суд до учасників виконавчого провадження, та зазначають, що «... в Законі України «Про виконавче провадження» суд (суддя) взагалі

не згадується як учасник виконавчого провадження, хоча відповідно до Конституції України та КАС України останній наділений широкими повноваженнями у сфері забезпечення виконання судових рішень. У зв'язку з цим пропонуємо доповнити положення Закону України «Про виконавче провадження» статтею, в якій закріпити повноваження суду (судді) як учасника виконавчого провадження, а саме: здійснення судового контролю за виконанням судового рішення, розгляд справ про оскарження рішень, дій або бездіяльності державного або приватного виконавця тощо»[13, с. 130]. Не вдаючись до дискусій, необхідно зазначити про неможливість віднесення суду до учасників

виконавчого провадження, в силу правового статусу суду.

**Висновки.** Таким чином, можна стверджувати, що ефективність правосуддя прямо залежить від виконання судових рішень, відповідно завдання суду не обмежуються їх ухваленням, адже після набрання судовим рішенням законної сили на суд покладаються повноваження щодо вирішення процесуальних питань, пов'язаних з його виконанням, а також здійснення судового контролю за виконанням судових рішень. Отже, незважаючи на те, що суд не суб'єктом виконавчого провадження, однак відповідно до законодавчих приписів суд наділений широким колом повноважень у виконавчому провадженні.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Рішення Конституційного Суду України. Справа від 13.12.2012 року № 18-рп/2012. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v018p710-12>.
2. Рішення Конституційного Суду України. Справа від 25.04.2012 року № 11-рп/2012. *Вісник Конституційного Суду України*. 2012. № 3. С. 53-60.
3. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Шмалько проти України» від 20.07.2004 року, заява № 60750/00. URL: [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980\\_226](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/980_226).
4. Комаров В.В., В.А. Бігун, В.В. Баранкова та ін. Курс цивільного процесу: підручник/ за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 1352 с.
5. Луспеник Д.Д. Судовий контроль за виконанням судових рішень. Розгляд скарг на дії державного виконавця. URL: <http://www.justinian.com.ua/print.php?id=2098>
6. Верба-Сидор О. Б. Правосуб'єктність суду у виконавчому провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Верба-Сидор Ольга Богданівна ; Львів. нац. у-т ім. Івана Франка. Львів, 2012. 244 с.
7. Гриновець О.Б. Роль суду при вирішенні питань, пов'язаних із ускладненнями у здійсненні виконавчого провадження. *Успіхи і досягнення у науці* № 5(5). 2024. С. 67-68. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sas/article/view/13357/13420>
8. Виконавче провадження : навч. посіб. (у схемах і таблицях) (електронне видання) / Ю. М. Юркевич, О. Б. Верба-Сидор, Н. М. Грабар та ін.; за ред. канд. юрид. наук, доц. О. Б. ВербиСидор. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 600 с.
9. Хотинська О. З. Обов'язковість судових рішень як конституційна засада судочинства України : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10. Академія адвокатури України. К., 2006. 20 с.
10. Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція : Автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2008. 20 с.
11. Ясинок М.М. Цивільний процес України: Підручник (за загальною ред. д.ю.н., доцента М.М. Ясинка). К.: Алерта, 2014. 744 с.
12. Притуляк В.М. Повноваження суду при примусовому виконанні судових рішень у цивільних справах: дис. канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2016. 205 с.
13. Смотрич Д. В. Процесуально-правові засади виконання судових рішень в адміністративних справах: дис. на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Львівський національний університет імені Івана Франка; Національний університет «Львівська політехніка», Львів, 2021. 242 с.

## АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС, ФІНАНСОВЕ ПРАВО, ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 340:3.071.5/55+351.823.3(477.61)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.4>

**Беніцький А. С.,**

кандидат юридичних наук, професор,  
професор кафедри кримінально-правових дисциплін  
Одеського державного університету внутрішніх справ

### ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНОГО УСТРОЮ ЛУГАНСЬКОГО ГІРНИЧОГО ОКРУГУ

**Анотація.** У статті проаналізовано причини створення ливарного гарматного заводу й Лисичанського кам'яновугільного рудника. Названо умови будівництва Луганського заводу й визначено задіяні в цьому верстви населення. Наголошено на значенні Луганського гірничого округу на теренах України і його вплив на адміністративно-територіальний устрій Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії. Підкреслено важливість Луганського гірничого заводу для кам'яновугільних рудників, гірничих підприємств і гірничих закладів освіти в Слов'яносербському, Бахмутському й Ростовському повітах Катеринославської губернії і Міуському округу земель Війська Донського.

Проаналізовано Положення про Корпус гірничих інженерів і його значення для формування органів управління Луганського гірничого округу. Розмежовано функції адміністрації Луганського гірничого округу, Луганського гірничого ливарного заводу й Слов'яносербського повіту. Зазначено особливості здійснення правосуддя у гірничих округах та ін. Установлено правовий статус гірничого міста та гірничих селищ Луганського гірничого округу в середині XIX ст. відповідно до гірничого законодавства. Розглянуто значення слов'яносербської громади «вільних матросів» і її вплив на діяльність Луганського гірничого заводу.

Проаналізовано територіальні зміни на місцях існування Луганського ливарного заводу. Визначено причини іменування «Слов'яносербський» повіту в складі Катеринославської губернії, землі якого були часткою Донецького повіту Катеринославського намісництва. Зазначено про зміни на територіях і в стані населення Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії у зв'язку з існуванням Луганського гірничого округу протягом XIX ст. Особливу увагу приділено процесам, які передували перенесенню повітового центру з міста Слов'яносербськ на місце розташування селища «Луганський завод». З'ясовано передумови ліквідації Луганського ливарного заводу й створення на його місці Луганського патронного заводу.

**Ключові слова:** *Гірничий Устав, Луганськ, Слов'яносербський повіт, Бахмутський повіт, Міуський округ, гірничий округ, гірниче місто.*

#### **Benitskiy A. S. Features of the administrative and territorial organization of the Luhansk mining district**

**Abstract.** The article analyzes the reasons for the creation of the cannon foundry and the Lysychan coal mine. The conditions for the construction of the Luhansk plant are named and the sections of the population involved in it are defined. The significance of the Luhansk mining district in the territory of Ukraine and its influence on the administrative-territorial structure of the Slavic-Serbian district of the Katerynoslav province is emphasized. The importance of the Luhansk mining plant for coal mines, mining enterprises and mining educational institutions in the Slavyanoserb, Bakhmut and Rostov counties of the Katerynoslav province and the Mius district of the lands of the Don Army is emphasized.

The Regulation on the Corps of Mining Engineers and its importance for the formation of the governing bodies of the Luhansk Mining District were analyzed. The functions of the administration of the Luhansk mining district, the Luhansk mining foundry and the Slavic-Serbian county have been demarcated. Particularities of the administration of justice in mining districts, etc. are indicated. The legal status of the mining town and mining villages of the Luhansk mining district in the middle of the 19th century was established. in accordance

with mining legislation. The significance of the Slavic-Serbian community of «free sailors» and its influence on the activities of the Luhansk Mining Plant is considered.

Territorial changes in the places of existence of the Luhansk foundry have been analyzed. The reasons for the naming of the «Slavic Serbian» district as part of the Katerynoslav province, whose lands were part of the Donetsk district of the Katerynoslav governorship, have been determined. Changes in the territories and population of the Slavic-Serb County of the Katerynoslav Province in connection with the existence of the Luhansk Mining District during the 19th century are noted. Special attention was paid to the processes that preceded the transfer of the district center from the city of Slovianoserbsk to the location of the village of «Luhansky Zavod». The prerequisites for the liquidation of the Luhansk Foundry and the creation of the Luhansk Ammunition Plant in its place have been clarified.

**Key words:** *Mining Charter, Luhansk, Slavyanoserbsky District, Bakhmut District, Mius District, mining district, mining town.*

**Вступ.** Наприкінці XVIII ст. уряду необхідно було 2814 гармат [1, с. 86] для озброєння фортець на Півдні України й кораблів Чорноморського флоту. Менш затратним виробництвом у порівнянні з виправкою гармат із міді було їх виготовлення із чавуну. Для цього потрібно було організувати чавуноплавильне виробництво там, де були ресурси палива й залізної руди. Через знищення лісових масивів ливарному виробництву не вистачало деревного вугілля, тому частину чавуноливарних заводів Російської імперії було закрито. Погляди уряду були спрямовані на схід України, а саме, Донецький і Бахмутський повіти Катеринославського намісництва, в яких гірничі експедиції відкрили поклади кам'яного вугілля. Його планувалось використовувати на чавуноливарному виробництві. Були також розвідані місця знаходження залізної руди.

Видобуток кам'яного вугілля здійснювався в урочищі Лисича Балка Бахмутського повіту, яке виступало в цій місцевості пластами. Недалеко від родовищ було вибрано місце для будівництва гарматного заводу. Указом від 14 листопада 1795 р. в Катеринославському намісництві на березі р. Лугань було вирішено побудувати Луганський гарматний завод [2, с. 815]. У документах, пов'язаних із будівництвом заводу, його іноді йменували «Донецький ливарний завод» за назвою Донецького повіту Катеринославського намісництва, де завод розміщувався. З 25 лютого 1797 р. він називається «Луганський ливарний завод» [3, с. 159]. Цим самим документом було визначено утворення Лисичанського кам'яновугільного рудника (Лисичанської кам'яновугільної ломки).

Розвиток Луганського гарматного заводу й розвідка нових кам'яновугільних копалин,

на місці яких розпочалось будівництво рудників, стали поштовхом для створення у XIX ст. Луганського гірничого округу в місцевості, яка була згодом названа «Донецький гірський кряж». До Луганського заводу було приписано населення Слов'яносербського повіту. На території цього повіту фактично владу реалізовували місцеві повітові установи, а також адміністрація Луганського заводу, яка управляла гірничим округом. На території Слов'яносербського повіту Луганського гірничого округу протягом XIX ст. відбулись адміністративно-територіальні переутворення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням територіальних реформувальних Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії були присвячені праці В.С. Курила, Р.О. Литвиненка, М.М. Ломака, В.О. Пірка, В.І. Подова, В.О. Фесенка та ін., проте комплексного дослідження адміністративно-територіального устрою Луганського гірничого округу і його вплив на розвиток Слов'яносербського повіту в роботах авторів проведено не було.

**Мета статті.** Встановити фактори, які стали передумовою виникнення на теренах України Луганського гірничого округу. Визначити роль Луганського ливарного гарматного заводу в змінах адміністративно-територіального устрою Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії. З'ясувати, які гірничі селища, рудники й заводи входили до складу Луганського гірничого округу протягом XIX ст. – початку XX ст. З'ясувати статус і права гірничозаводського населення. Указати причини перенесення центру Слов'яносербського повіту до Луганська.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Роботи з утворення Ливарного гар-



матного заводу та організації формування майстрів із інших заводів почалися вже напередодні указу 14 листопада 1795 р. Майстрів та робітників на Луганський чавуноливарний завод направляли з Липецького заводу та Олександрівського гарматного заводу аж до початку XIX ст. На Луганський завод були направлені майстри з родинами з Херсонського ливарного гарматного заводу, Кременчуцького збройного заводу та ін. До Луганського заводу направлялись для виконання різних робіт місцевих селян, осіб, які займалися бродяжництвом, злочинців. Наприкінці XVIII ст. до Луганського заводу було направлено колишніх військових розформованих частин Речі Посполитої [2, с. 816], а після придушення у 1820 р. Міуського повстання до Луганського заводу було направлено на примусові роботи 66 активних його учасників, засуджених до каторжних робіт [4, с. 26].

14 листопада 1795 року була заснована Піхотна команда при Ливарному гарматному заводі в Донецькому повіті [5, с. 72], яка використовувалась для виконання земляних робіт, будівництва приміщень та ін. Крім того, військові здійснювали нагляд за робітниками та виконували різноманітні доручення заводського правління. Наприкінці XVIII ст. у намісництвах, губерніях і повітах уряд створив військові команди, які виконували різноманітні функції: поліції, охорони державних установ і приміщень, кур'єрської служби, і також супроводжували пошту тощо. 21 квітня 1798 року при Луганському чавуноливарному заводі була утворена Інвалідна військова команда для варти, супроводу військової продукції та ін. [6, с. 318].

Вугілля з Лисичанського кам'яновугільного рудника доставлялось на новоутворений Ливарний гарматний завод. Протягом 1796–1799 рр. на Лисичанському кам'яновугільному руднику було видобуто 520 815 пудів кам'яного вугілля, більшість якого було поставлено на Ливарний гарматний завод [7, с. 15, 21–22]. Слід зазначити, що завдяки Лисичанському родовищу у 1798 р. вдалось відновити солевидобуток на Бахмутському та Торському соляних заводах [8, с. 332–333], які були напередодні закриті через нестачу деревного вугілля.

Луганський гарматний завод було створено поблизу селищ Кам'яний Брід, Вергунка й Красний Яр Донецького повіту Катеринославського намісництва [9]. Більшість населення цих селищ перебувала в статусі військових поселенців. Так, станом на 1802 р. у с. Кам'яний Брід проживало військових поселенців – 284 особи чол. статі, у с. Красний Яр – 364 особи чол. статі, а в с. Вергунка – 322 особи чол. статі [9]. У середині XVIII ст. у цих селищах розміщувались гусарські роти, а саме, у с. Кам'яний Брід – 10-та рота (шанець Кам'янський), у с. Красний Яр – 4-та рота (шанець Красноярський), а в с. Вергунка – 2-а рота (шанець Вергунський) Бахмутського гусарського полку. Однак на початку XIX ст. у цих селищах були однодворські господи, зокрема в с. Кам'яний Брід проживало 7 осіб чол. статі, у с. Красний Яр – 22 особи чол. статі, а в с. Вергунка – 177 осіб чол. статі [9]. Вірогідніше за все, ці однодворці були колишніми катеринославськими козаками, оскільки відповідно до урядового указу від 3 липня 1787 р. однодворців, які проживали на території Катеринославського намісництва, було переведено в козацький стан і залучено до Катеринославського козацького війська: «повелеваєм, к умноженни поселенных войск, обратъ их (однодворцев – прим. автор.) в казачью, по примеру Донскаго войска, службу» [10, с. 863]. Після ліквідації 5 червня 1796 р. цього війська, катеринославських козаків повернули в їхній первісний стан [11, с. 887]. Тому катеринославські козаки знову ставали однодворцями, міщанами та ін. Жителі Кам'яного Броду, Вергунки та Красного Яру, які були активно залученими до різних робіт на Луганському ливарному заводі, у подальшому ставали його майстрами й робітниками.

Після введення на початку XIX ст. в експлуатацію заводського обладнання Луганський завод почав виконувати наряди від Артилерійського Департаменту та Адміралтейств Чорноморського флоту щодо виготовлення військової продукції. Корабельну та кріпосну артилерію, а також снаряди до неї із Луганського заводу доставляли на кораблі Чорноморського флоту. Артилерійське знаряддя та інша військова продукція луганського вироб-

ництва були на озброєнні приазовських та причорноморських берегових батареї та фортець, зокрема Азова, Таганрогу, Святого Дмитрія Ростовського, Керчі, Єнікале, Очакова, Кінбурна, Севастополя та ін. Луганські гармати направлялись до Херсона, Миколаєва, Києва та інших міст для поповнення артилерійського парку фортець, шанців та інших фортифікаційних укріплень.

Заснування Луганського гарматного заводу біля сел. Кам'яний Брід (Кам'янське) наприкінці XVIII ст. стало поштовхом розвитку промисловості на території колишньої Слов'яносербії. У XIX ст. слов'яносербські поміщики активно створювали приватні копальні з видобутку вугілля та ін.

Після ліквідації у 1796 р. Катеринославського намісництва більша частина території Донецького повіту ввійшли до складу Бахмутського повіту, а північна частина земель по лівому берегу річки Сіверський Донець увійшла до складу новоутвореного Старобільського повіту Слобідсько-Української губернії. 5 червня 1806 р. була утворена Катеринославська губернія, у складі якої було утворено Слов'яносербський повіт [12, с. 232], який відтворював більшу частину колишнього Донецького повіту Катеринославського намісництва. Найменування Слов'яносербського повіту було обумовлено тим, що дворянство колишнього Донецького повіту, яке представляло нащадків слов'яносербських гусарів, клопотало перед керівництвом про збереження пам'яті про Слов'яносербію на її колишніх землях, які наприкінці XVIII ст. були в складі Донецького повіту. Територія Слов'яносербського повіту відтворювала кордони більшої частини історичної Слов'яносербії. Східна частина Слов'яносербії залишилась у складі Бахмутського повіту Катеринославської губернії. Центром Слов'яносербського повіту став Донецьк (Донець або Донецьке), який, до утворення нового повіту, у складі Бахмутського повіту був позаштатним містом.

21 серпня 1807 р. в сел. Кам'яний Брід, підпорядкованому Луганському гірничому заводу, було заплановано побудувати місто Слов'яносербськ, що мало стати центром Слов'яносербського повіту. Це було обумов-

лено тим, що сел. Кам'яний Брід межувало із робітничим селищем Луганського заводу Луганське, яке на початок XIX ст. вже претендувало на статус повітового центру та міста. Планувалось перенести адміністративні установи із позаштатного міста Донецьк (Донець або Донецьке) до новоутвореного повітового міста Слов'яносербськ. У 1807 р. було заплановано будівництво нового міста – Слов'яносербська на річці Лугань [13]. У 1811 році було затверджено герб міста Слов'яносербськ [14, с. 821; 15, л. 22], який відображав дві історичні події. По-перше, те, що місто знаходилося на історичних землях Слов'яносербії, в пам'ять про яку було названо повіт і місто. По-друге, що повітовий центр було утворено поруч із Луганським ливарним заводом, де здійснювалось виробництво артилерійських знарядь та снарядів для потреб армії та Чорноморського флоту.

На період будівництва міста Слов'яносербська, який документально ставав повітовим містом, органи управління повинні були залишатися у заштатному місті Донецьк (Донець). Однак запланована побудова міста Слов'яносербськ поряд із с. Кам'яний Брід не відбулася, оскільки територія, яка виокремлювалась на правому березі річки Лугань для місцевих кварталів, періодично зазнавала впливу повеней. Тому російський уряд вирішив залишити органи управління Слов'яносербського повіту у позаштатному місті Донецьку, перейменувати його у Слов'яносербськ та наділити правами повітового центру. Проте юридично повітовим центром Слов'яносербського повіту було новоутворене місто Слов'яносербськ. Принаймні про його юридичне існування свідчить указ «Про перейменування міста Донца Слов'яносербськом» від 10 грудня 1817 року [16, с. 906]. Таким чином, місто Слов'яносербськ, хоч на папері, але вже існувало протягом одного десятиріччя (1807–1817 рр.). Цікаво зазначити, що у середині XIX ст. у народній пам'яті ще протягом певного часу за заводським селищем Луганський завод (сел. Луганське) зберігалася назва – Старий Слов'яносербськ [17, с. 21].

Слід зазначити, що в 1798 р. в губернському місці Катеринославі Гірнична експе-

диція при Казенній Палаті була перетворена в Гірниче управління. Діловодство цього Гірничого управління здійснювалось на Луганському заводі. У 1828 р. Катеринославське Гірське Управління було перейменоване у Головну Контору, яка перебувала у веденні начальника Луганського гірничого заводу [18, с. 506].

13 липня 1806 р. було затверджено Гірниче положення та штат Гірничого Департаменту при міністрі фінансів. У 1807 р. був утворений Гірничий Департамент (з 25 грудня 1811 р. Департамент гірничих та соляних справ), який був у підпорядкуванні Міністерства комерцій (з 1811 р. Міністерство фінансів). Він замінив Берг-колегію, яка відповідала за гірничо-рудне виробництво. У складі Гірничого Департаменту було утворено округи, серед яких і Луганський гірничий округ.

У 1807 р. Луганський завод став іменуватись Луганським гірничим ливарним заводом. Проте в документах він іноді називався «Луганський гірничий завод», «Луганський ливарний завод» або «Луганський казенний гірничий ливарний завод». До кінця ХІХ ст. Луганський ливарний завод був у підпорядкуванні гірничого відомства Російської імперії. Керівництво заводом здійснювалось гірничим начальником (управляючим).

Згідно з Гірничим Положенням було передбачено утворення Гірничої поліції у відомствах, підпорядкованих Гірничому Департаменту. Гірничі поліція у селищах, які належали заводу, та округах була у підпорядкуванні заводського гірничого начальства. Існувала Гірничіа окружна поліція та Гірничіа заводська поліція.

У 1827–1828 рр. було розглянуто питання про можливе закриття Луганського заводу через дорожнечу виробництва його продукції, проте завод був не тільки збереженим, а й у подальшому модернізованим із удосконаленням виробництвом. 28 квітня 1828 р. було затверджено Положення про устрій Луганського ливарного заводу, яке встановлювало новий штат заводу та ін. [18, с. 506]. З 28 квітня 1828 р. незмінні робітники Луганського заводу переходили в стан майстрових. Після реформування заводу луганські майстри почали виготовляти різноманітні

вироби з чавуну на замовлення як державних відомств так і приватних осіб. На заводі було налагоджено виробництво листової міді для обшивки кораблів, парових машин для пароплавів, водопідіймальних пожежних машин, болти, цистерни на кораблі для зберігання води, каронадні прилади та інші вироби з міді для оснастки й озброєння судів. Так, у 1844 р. на Луганському гірничому ливарному заводі був побудований сталевий пароплав. На Луганському заводі виготовлялись механізми для Лисичанського й Петровського чавуно-плавильних казенних заводів та ін.

При Луганському заводі був Військовий суд, до якого призначались чиновники із заводського штату за розпорядженням начальника заводу; утворено Головну Контору, яка управляла Луганським заводом тощо.

1 січня 1834 р. для завідування гірничим, монетним та соляним виробництвом було затверджено Положення про Корпус гірничих інженерів (Далі – Положення 1834 р.) [19, с. 2]. Гірничі чини, які мали службовці Луганського ливарного заводу, було замінено на військові. Згідно з Положенням 1834 р. керівник Луганського ливарного заводу займав посаду гірничого начальника. На цю посаду призначався полковник Корпусу гірничих інженерів.

Згідно з штатним розпорядком, на Луганському ливарному заводі були передбачені посади гірських чиновників: помічник гірничого начальника (підполковник), управитель заводу (майор), помічник управителя заводу (поручик), два заводських наглядача (прапорщики). У штаті Луганського ливарного заводу були: бергмейстер рудників та розвідок Бахмутського округу, він же управляючий Лисичанськими кам'яно-вугільними розробками, а також бергмейстер рудників та розвідок Слов'яносербського та Міуського округів [20, с. 8].

Згідно з параграфом 31 Положення 1834 р. на гірничих інженерів Луганського ливарного заводу розповсюджувалось військове та гірське законодавство. Правосуддя здійснювалось Гірничим аудиторіатом (84 парагр. Положення 1834 р.). Цікаво відмітити, що на території Бахмутського й Слов'яносербського повітів Катеринославської губернії, у населених пунктах на правах гірничих селищ Луган-

ського гірничого округу, правосуддя здійснювали повітовий суд, нижній земський суд і нижня розправа.

Луганський гірничий округ повинен був здійснювати управління заводами, кам'яно-вугільними рудниками в Донецькому басейні. У 1862 р. до штату Луганського гірничого округу входили: гірничий начальник; бурмейстер рудників; управляючий Луганським гірничим заводом; наглядачі за Лисичанським, Катерининським, Успенським, Городищенським та іншими рудниками.

Протягом існування Луганського гірничого округу йому були підпорядковані заводи та рудники. У XIX ст. у веденні Луганського гірничого округу були Луганський гірничий ливарний завод; Петрівський чавуноливарний завод; Лисичанський металургійний завод; Успенський, Лисичанський, Грушевський та Софієвський кам'яновугільні рудники; Городищенський та Катерининський антрацитівські рудники; Городищенське залізне родовище та ін. Крім того, у веденні Луганського гірничого округу були професійні гірничі заклади освіти: Лисичанська штейгерська школа (1806 р.), гірнича школа при Луганському гірничому заводі (1823 р.) та ін. Керівництво гірничим округом здійснював начальник (управляючий) Луганського гірничого заводу.

У другій половині XIX ст. «вугільна лихомка» охопила різні верстви населення Слов'яносербського, Бахмутського та Ростовського повітів Катеринославської губернії. Місцеві поміщики, а в деяких місцях громади селян, організували видобуток вугілля, утворювали приватні рудники та ін. Місцевість Донецького кряжу на сході України стала привабливою для тих, хто шукав кращої долі. Згідно зі ст. 2273 Уставу гірничого адміністрація Луганського гірничого заводу повинна була сприяти приватному гірничому промислу в Слов'яносербському, Бахмутському та Ростовському повітах Катеринославської губернії [21, с. 146]. Луганським гірничим округом були організовані геолого-розвідувальні експедиції для пошуку корисних копалин за межами Катеринославської губернії, зокрема у Харківській та Воронізькій губерніях, Області війська Донського та інших містах.

Гірнозаводське населення Луганського гірничого ливарного заводу, Бахмутського, Слов'яносербського та Міуського округів було у підпорядкуванні начальника Луганського заводу. Він же керував Гірничим управлінням Катеринославської губернії, яке було розміщено в Луганську. Цікаво зазначити, що адміністративно-територіально Бахмутський та Слов'яносербський повіти входили до складу Катеринославської губернії, а Міуський (з 1888 р. Таганрозький) округ – до складу земель війська Донського (з 1870 р. Області війська Донського).

Наприкінці XVIII ст. до Луганського чавуноливарного заводу було приписано мешканці казенних селищ: Городище, Петропавлівка, Горіхово, Фашівка, Каменне, Красне та Вергунка. З липня 1821 р. до Луганського заводу було приписано населення Третьої роти (Верхнє) та Кам'яного Броду (Кам'яне). Населення цих селищ виконувало роботи із доставки кам'яного вугілля, лісу, будівельних матеріалів тощо. У подальшому мешканці населених пунктів, що знаходились у веденні Луганського заводу, отримали права, які надавались гірничозаводському населенню. Навколо заводу було утворено селище, яке назвали «Луганський завод» або «Луганське заводське селище», де мешкала адміністрація, службовці, військові, майстри, робітники заводу та їхні родини.

Згідно зі змістом ст. 2268 Уставу гірничого нижні чини та майстри Луганського гірничого заводу були прирівняні у правах до працівників «області хребта Уральського» [21, с. 146]. У 1852 р. селище «Луганський завод» отримало права гірничого міста, який включав два заводи – Луганський ливарний і Петрівський чавуноплавильний і 2 великі вугільні рудники – Лисичанський і Софіївський. Зміни назви селища «Луганський завод» на гірниче місто «Луганськ» не відбулось. У середині XIX ст. на теренах Російської імперії лише Єкатеринбург мав офіційний статус гірничого міста, проте права гірничого міста, закріплені в ст. 391 Розділу I «Про громадські права гірничих міст» Уставу гірничого «Селища при заводах і рудниках казенних по відношенню до їхнього цивільного благоустрою уважаються містами, отримують імена *гірничих*

міст» [21, с. 13], розповсюдились на селище «Луганський завод» Луганського гірничого округу. Згідно з положенням ст. 411 Уставу гірничого, селища без статусу гірничих міст, у яких проживало гірничозаводське населення, іменували гірничими селищами.

Для доставки продукції на Південь України до фортець та Чорноморського флоту було задіяно населення, закріплене за заводом. Однак здебільшого цією працею займались чумаки, яких винаймали заводські поселенці. Артилерійські знаряддя та снаряди доставлялись на возах, запряжених волами, до Таганрогу, звідки морським шляхом вони переправлялись до Миколаєва. Слід зазначити, що в XIX ст. дорогу від Луганського заводу до м. Бахмут у народі йменували Чумацькою дорогою, а дорогу з Луганського заводу до Криму – Великою транспортною дорогою [22, с. 41, 48].

З рудників вугілля доставлялось до Луганського заводу гужовим транспортом. Після того як русло річки Сіверський Донець розчистили в місцях обміління та зробили придатним для судоходства, вугілля з Лисичанських копалин почали перевозити судами до Луганського заводу. Крім того, вугілля доставлялось не тільки для заводу, але й для потреб фортець та Чорноморського флоту через порти Азовського та Чорного морів. Так, наприклад, протягом 1839–1840 рр. сплавом по Сіверському Дінцю із Лисичанських рудників до Ростова було направлено близько 300 000 пуд. вугілля [23, с. 14]. У 1840-х рр. вугілля перевозили по Сіверському Дінцю залізним пароплавом «Донец», а також на барках. Доставка вугілля річним шляхом була найдешевшим способом на той час, але виникали певні труднощі, оскільки існувала загроза потрапляння судна на обміління або на корчі.

Слід зазначити, що в середині XIX ст. в повітовому місті Слов'яносербську була організована громада «вільних матросів». У 1862 р. у ній було 13 членів [24, с. 272]. Ця громада управлялась особливим старостою (головою). На Півдні України громади «вільних матросів» були утворені у 1834 р. там, де організовувались морські та річні перевезення. Їхні представники звільнялись від

податків, рекрутського набору та інших повинностей. Вони працювали на каботажних та річних судах. У громади «вільних матросів» могли бути переведені міщани, казенні селяни та вільні особи. Для отримання необхідних професійних знань вільні матроси повинні були навчатись п'ять років на Чорноморському флоті, а у 1860-х рр. професійну освіту вони почали отримувати в Руському товаристві пароплавства та торгівлі. Після навчання «вільні матроси» отримували відповідний патент.

17 грудня 1862 р. справи, які стосувались гірничозаводського населення у гірничих округах, були передані до місцевих окружних судів та ін. У 1865 р. в гірничих округах було введено громадське управління гірничозаводським населенням. У 1863 р. штаб Корпусу гірничих інженерів та Гірничий Аудиторіат були скасовані. 1 червня 1867 р. службовців Корпусу гірничих інженерів було переведено у цивільні чини [25, с. 844]. У 1874 г. гірничі відомства зі складу Міністерства фінансів були переведені до Міністерства державного майна. Департамент гірничих та соляних справ було перейменовано на Гірничий Департамент, який підпорядковувався Міністерству державного майна. Луганський гірничий ливарний завод був у веденні Гірничого Департаменту.

Згідно зі змістом ст. 2258 Уставу гірничого Луганський гірничий завод повинен був здійснювати виплавку артилерійських снарядів для флоту та армії з уральського чавуну. За нарядами флоту завод повинен був щорічно виготовляти снарядів не менше 22 000 пудів, а також виконувати замовлення щодо виплаву чавунних виробів і виготовлення залізної та мідної продукції, яка була потрібна флоту [21, с. 145–146]. На Луганському заводі були спроби із виготовлення нарізної зброї – гвинтівки. Однак моделі гвинтівок урядовою комісією були забраковані, й від їх виробництва відмовились.

З вересня 1882 р. сел. Луганський завод (Луганське, Луганський ливарний завод) разом із прилеглим до нього сел. Кам'яний Брід у Катеринославській губернії було зведено до статусу повітового міста під назвою Луганськ [26, с. 395]. До нього було пере-

ведено повітові установи, що знаходились в місті Слов'яносербську. Слов'яносербськ залишився позаштатним містом у Слов'яносербському повіті.

У 1887 р. урядом було прийнято рішення щодо припинення роботи луганського заводу. Лисичанська штейгерська школа була переведена безпосередньо у ведення Гірничого департаменту. У 1891 р. виробництво продукції на Луганському гірничому ливарному заводі було остаточно припинено. Гірничозаводське населення Луганська змушено було пристосуватися до змін свого стану. Одна частина колишніх майстрів і робітників покинула місто, інша – перейшла до сільського господарства або на заводи й рудники Слов'яносербського повіту й інших містечок. 12 жовтня 1892 р. Луганський казенний гірничий завод було передано із Гірничого Департаменту у Військове Міністерство для пристосування до облаштування патронного заводу.

На початку ХХ ст. до складу Луганського гірничого округу входили: Акціонерне товариство доменних печей і фабрик на Ольховій в Успенці (Донець) (Ольхівське товариство); Донецько-Юрїївське металургійне товариство, Донецько-Юрїївський завод; Алмазне акціонерне кам'яновугільне товариство; Руське товариство машинобудівних заводів Гартмана; Акціонерне товариство Білянських доменних печей; деякі кам'яновугільні рудники, розташовані на території Слов'яносербського повіту та ін. [27, с. 3–7, 21–39].

Завдяки розвитку промисловості в Луганському гірничому округу, на території Слов'яносербського й Бахмутського повітів розгорнулось будівництво залізничних доріг. Так, у 1878 р. була відкрита Донецька кам'яновугільна залізнична дорога (389 верств) з управлінням у Луганську. У 1880 р. в Луганську було відкрито залізничне училище (Донецьке технічне залізничне училище), де здобували освіту майбутні кондуктори, машиністи паровозів тощо. На початку ХХ ст. у Слов'яносербському повіті вже існувала розгалужена система залізничних доріг. Через населені пункти повіту проходили лінії Катерининської, Північно-Донецької і Південної залізничних доріг [28, с. С. 3–4, 13, 20, 30].

Луганський казенний гірничий завод став йменуватись Луганським казенним патронним заводом. Основною задачею Луганського казенного патронного заводу було виробництво бойових та холостих патронів для трьохлінійної гвинтівки Мосіна зразка 1891 р. для потреб армії та флоту. Проте завод протягом свого існування виконував й інші замовлення, які надходили з військового та інших відомств, а також від приватних організацій та осіб. Луганський патронний завод було підпорядковано військовому відомству. Працівники зі штату адміністрації заводу були прирівняні до військових.

У Російській імперії було лише два казенних патронних заводи, а саме: Петербурзький (Петроградський) та Луганський. У період першої світової війни Луганський патронний завод був другим за виробництвом патронів після Петроградського, а у 1917 р. він став лідером серед патронних заводів на просторі вже колишньої Російської імперії.

**Висновки.** Передумовою виникнення на теренах України наприкінці ХVІІІ ст. Луганського гарматного заводу стала необхідність виготовлення військової продукції для посилення озброєння приазовських та причорноморських фортець Півдня України й облаштування кораблів Чорноморського флоту.

Утворення Луганського гірничого округу на початку ХІХ ст. було обумовлено початком активного розвитку кам'яновугільних копалин та організації гірничих заводів на території Слов'яносербського, Бахмутського й Ростовського повітів Катеринославської губернії та Міуського (з 1888 р. Таганрозького) округу Облaсті війська Донського. У відомстві Луганського гірничого округу знаходилась частина населених пунктів, де мешкали працівники, які набували права гірничозаводського населення, а населені пункти отримували права гірничих селищ згідно з існуючим у ці часи гірничим законодавством.

Завдяки діяльності Луганського гірничого округу на сході України протягом ХІХ ст. був активний розвиток промисловості на території Донецького кряжу. Там були організовані геологічні експедиції, завдяки яким було знайдено нові кам'яновугільні родовища, де згодом виникали рудники, гірничі селища,

заводи; створена розгалужена система залізничних доріг, що об'єднала промислові містечка; відкрито заклади освіти (штейгерська школа, гірнична школа, залізничне училище) тощо. Це обумовило появу нових населених пунктів та залізничних станцій на території Слов'яносербського та Бахмутського повітів Катеринославської губернії.

Селище Луганський завод, який мав права гірничого міста, стало центром не лише Луганського гірничого округу, а й фактично усього Слов'яносербського повіту. Це обумовило бажання уряду у першій половині XIX ст. біля селища Кам'яний брід, що знаходилось поруч Луганського заводу, побудувати новий повітовий центр, який планувалось назвати Слов'яносербськом. Проте цим пла-

нам не судилося здійснитись через природні умовами та невдалий вибір місця для проектування міських вулиць, повітових будинків тощо. Пам'ять про цей проєкт залишилась у населення, й ще довгий час за селищем Луганський завод (Луганське) зберігалася назва Старий Слов'яносербськ. Лише у другій половині XIX ст. сел. Луганський завод було перетворено в місто Луганськ, яке стало повітовим центром.

Отже, Луганський гарматний завод протягом свого існування пройшов декілька етапів розвитку, згодом перетворився на Луганський гірничий ливарний завод, який після припинення своєї діяльності через декілька років відродився як Луганський патронний завод.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Фесенко В. А. К истории возникновения города Луганска (по материалам Окружного Архива) / «Радянська школа». Луганск, 1926. № 12/52, октябрь. С. 85–100.
2. Об устройении литейного завода в Донецком уезде при реке Лугани; и об учреждении ломки найденного в той стране каменного угля (14 ноября 1795 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIII (1789 – 6 ноября 1796). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 17408. С. 815–817.
3. Доклад Михаила Соймонова Павлу I «О строительстве Луганского завода» (25 февраля 1797 г.). *Темник Ю. А. Столетнее горное гнездо. Луганский завод (1795–1887 гг.)*. Том I. Выдающиеся деятели науки и техники XVIII–XIX веков. Карл Гаскойн. Михаил Соймонов. Евграф Ковалевский. Густав Гесс де Кальве. Аполлон Мевиус. Илиодор Фелькнер. Иван Тиме. Луганск : Шико, 2004. С. 159–163.
4. Литвиненко Р. Міуське повстання 1820 року : повернення зі забуття. *Трансформації історичної пам'яті* : збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної конференції / за ред. Н. Темірової. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. С. 22–30.
5. Историческое описание одежды и вооружения Российских войск : с рисунками, составленное по Высочайшему повелению. Часть четвертая / под ред. А. В. Висковатова. Ч. 1–30. СПб. : Воен. тип., 1843. 344 с.
6. К № 18.492. Апреля 21. Примерный штат Правлению казенного Луганского Литейного завода. *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XLIV. Ч. 2. Книга штатов. Отделение III и IV. Штаты по гражданской части (1715–1800). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. С. 318.
7. Носов А. 2-ой. Описание Лисичанского, Успенского и Городищенского каменноугольных рудников. *Труды Общества испытателей природы при императорском Харьковском университете*. 1870. Т. 2. Харьков : Унив. тип., 1870. С. 1–46.
8. Указ про поновлення соляних варниць поблизу Бахмуту та Слов'янська (1 лютого 1798 р.). *Яворницький Д. Твори у 20 томах. Т. 8 : До історії Степової України* / Ред. кол. : П. Сохань (гол. ред.), А. Бойко (заст. гол. ред.), С. Абросимова (відп. секр.), В. Брехуненко, І. Бутич, Я. Дашкевич, М. Ковальський, О. Маврін, В. Мільчев, Ю. Мицик, В. Наулко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. Грушевського. Запоріжжя : ТАНДЕМ-У, 2006. С. 332–333.
9. Геометрический план Бахмутского уезда казенных сел Каменного Брода, Красного Яру и Вергунки мельничной земли помещика генерал-лейтенанта и кавалера Шевича с показанием под оными числа десятин мужского пола душ и отделенной части к Луганскому литейному заводу из дачи, принадлежащей к селу Вергунка (1802 г.). [Електронний ресурс]. Сайт : «Шахти та рудники Донбасу». URL : <http://surl.li/рvухgz>.
10. Об обращении однодворцев, поселенных по бывшей Украинской линии в Екатеринославской губернии, в казачью службу (3 июля 1787 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXII (1784–1788). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 16552. С. 863–864.

11. О распределении людей, составляющих Екатеринославское казачье войско ; о составлении Вознесенского казачьего войска из шести полков (5 июня 1796 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXIII (1789 – 6 ноября 1796). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 17468. С. 887–897.
12. Таблица VI. Росписание уездов по номерам губернии. № 22165. *ПСЗРИ*. Том XLIV. Часть 2. Штаты по духовной и гражданской части : Штаты по гражданской части (1812). Отд. III и IV. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. С. 232.
13. План уездного города (1807 г.). [Электронный ресурс]. Сайт : «Шахты та рудники Донбасу». URL : <http://surl.li/jaxqztz>.
14. О гербах городов Екатеринославской губернии (2 августа 1811 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXI (1810–1811). СПб. : Тип. II Отд. Собств. е.и.в. канц., 1830. № 24741. С. 821–822.
15. Герб Славяносербску. *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Книга чертежей и рисунков : (рисунки гербам городов). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1843. Лист 22.
16. О переименовании города Донца Славеносербском (10 декабря 1817 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 1-е. Том XXXIV. 1817. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 27176. С. 906.
17. Сборник статистических сведений по Екатеринославской губернии. Славяносербский уезд. Вып. 3 / Сост. Статистическим отделением Екатеринославского губерн. земства. Екатеринослав : Тип. Я.М. Чаусского, 1886. 441, 132 с.
18. Положение Комитета министров «О средствах к приведению Луганского завода в лучшее состояние, и об учреждении, вместо Правления Луганского завода, Главной Конторы, по приложенному у сего временному штату оной» (28 апреля 1828 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. III (1828) : Законы (1677–2574). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1830. № 2002. С. 506–517.
19. Положение о Корпусе Горных инженеров (1 января 1834 г.). *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. IX. 1834. Ч. 1 : Законы (6685–7379) СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1835. № 6685. С. 1–7.
20. К № 6685. Общій штат Корпуса Горных инженеров. *ПСЗРИ*. Собр. 2-е (1825–1881). Т. IX. 1834. Ч. 2 : Штаты и таблицы. СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1835. № 6685. С. 5–8.
21. Устав горный (по продолжениям 1886-го и 1887-го гг.). *Сборник узаконений и распоряжений правительства, относящихся до уставов горных и о частной золотопромышленности ...* / сост. А. Скоров. М. : Тип. А. Левенсон и К°, 1890. 420 с.
22. Екатеринославская губерния с Таганрогским градоначальством : по сведениям 1859 года / обраб. ред. И. Вильсоном. Центр. статист. комитет министерства внутренних дел. 1863. [6], XIII. 152 с.
23. По Екатерининской железной дороге. Выпуск 1-й. (Введение и часть первая). Екатеринослав : Товарищество «Печатня С. П. Яковлева». 1903. 193 с.
24. Материалы для географии и статистике России, собранные офицерами генерального штаба. Екатеринославская губерния / Сост. В. Павлович. СПб. : Тип. Департамента генерал. штаба 1862. 390 с.
25. О форме одежды для горных инженеров, переименованные в гражданские чины (1 июня 1867 г.). *ПСЗРИ*. Собрание второе (1825–1881). Т. XLII. 1867. Ч. 1 Законы (44078–44894). СПб. : Тип. II Отд. собств. е.и.в. канц., 1868. № 44649. С. 844.
26. О возведении Луганского завода на степень уездного города, под именем Луганска (3 сентября 1882 г.). *ПСЗРИ*. Собр. третие. Том II. 1882. СПб., 1886. № 1085. С. 395–396.
27. Список горных и горнозаводских фирм с указанием адресов и справочных сведений / Под ред. горн. инж. Н. Ф. фон-Дитмара. Харьков : тип. и лит. М. Зильберберг и с-вья, 1901. 85 с.
28. Статистический сборник Министерства путей сообщения. Вып. 141 : Железные дороги в 1913 г. Ч. 1. Длина железных дорог и их подвижной состав. Петроград : Тип. Мин. путей сообщения, 1916. 7, [1], 25, 69, 25, [1], 5, 80 с. : табл.



УДК 342.9:347.78-795

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.5>

Бовкунов В.,

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

## АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ГЕМБЛІНГОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ

**Анотація.** Гральна діяльність є складною та багатогранною сферою, яка потребує ефективного адміністративно-правового регулювання. Легалізація гемблінгу в Україні стала одним із кроків, спрямованих на підвищення прозорості ринку та забезпечення наповнення державного бюджету. Однак, із впровадженням нового законодавства виникає низка проблем, пов'язаних із контролем за дотриманням правових норм, запобіганням нелегальній діяльності та забезпеченням прав громадян.

Особливістю українського регулювання гральної діяльності є поєднання міжнародних стандартів із національною специфікою. Законодавство враховує необхідність мінімізації негативних соціальних наслідків, таких як лудоманія, та сприяє створенню умов для відповідальної гри. Державні органи, зокрема Комісія з регулювання азартних ігор та лотерей, отримали чітко окреслені повноваження, але на практиці стикаються з низкою викликів, що зумовлює потребу в удосконаленні адміністративних механізмів.

Незважаючи на значний прогрес у легалізації та регулюванні гемблінгу, система потребує ефективного контролю та динамічного оновлення. Необхідно запроваджувати сучасні цифрові інструменти моніторингу, забезпечувати доступ до актуальних даних для аналізу ризиків та розробляти механізми для швидкого реагування на порушення. Особлива увага приділяється створенню умов для прозорої звітності операторів азартних ігор.

Адміністративно-правове регулювання гральної діяльності має враховувати як економічні, так і соціальні аспекти. Важливо забезпечити захист прав учасників ринку, включаючи операторів та споживачів, а також сприяти формуванню довіри до системи регулювання. Гармонізація національного законодавства з європейськими стандартами є ключовим напрямом розвитку цієї сфери.

Таким чином, дослідження проблем адміністративно-правового регулювання гральної діяльності має вагомий значення як для забезпечення ефективності правозастосування, так і для розвитку прозорого та відповідального ринку азартних ігор. Удосконалення механізмів регулювання дозволить досягти балансу між економічними інтересами держави та соціальною безпекою суспільства.

**Ключові слова:** *гральна діяльність, гемблінг, адміністративно-правове регулювання, державний контроль, легалізація, лудоманія, відповідальна гра, правове забезпечення, оператори азартних ігор, Комісія з регулювання азартних ігор, прозорість, державна політика, цифрові інструменти, економічна безпека, суспільна відповідальність.*

### **Bovkunov V. Administrative and legal regulation of gambling activities in Ukraine**

**Abstract.** Gambling activities are a complex and multifaceted domain that necessitates effective administrative and legal regulation. The legalization of gambling in Ukraine has become one of the steps aimed at enhancing market transparency and ensuring the generation of revenue for the state budget. However, the implementation of new legislation has led to the emergence of several issues, such as monitoring compliance with legal norms, combating illegal activities, and safeguarding the rights of citizens.

A particular characteristic of Ukraine's regulation of gambling is the combination of international standards with the specific features of national regulation. The legislation emphasizes the need to minimize negative social consequences, such as gambling addiction, while fostering conditions for responsible gaming. State bodies, notably the Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries, have been vested with clearly defined powers. However, in practice, these bodies encounter a range of challenges, which underlines the need for further refinement of administrative mechanisms.

Although significant progress has been made in legalizing and regulating gambling, the system requires effective oversight and continuous improvement. It is necessary to introduce advanced digital tools for monitoring, ensure access to up-to-date data for risk assessment, and develop mechanisms for prompt responses to violations. Special attention should be paid to establishing conditions for transparent reporting by gambling operators, which is a crucial aspect of maintaining trust within the sector.

The administrative and legal regulation of gambling activities must balance economic and social dimensions. It is critical to ensure the protection of the rights of market participants, including both operators and consumers, while also contributing to building trust in the regulatory framework. A vital direction for further development involves aligning national legislation with European standards, as this promotes greater stability and predictability in the sector.

Therefore, the study of issues related to the administrative and legal regulation of gambling activities is of substantial importance both for ensuring the effectiveness of law enforcement practices and for fostering the development of a transparent and responsible gambling market. Enhancing regulatory mechanisms will enable the achievement of a balanced approach, accommodating the economic interests of the state while ensuring the social safety of the population.

**Key words:** *gambling activities, gambling regulation, administrative and legal framework, state oversight, legalization, gambling addiction prevention, responsible gaming, legal safeguards, gambling operators, Commission for the Regulation of Gambling and Lotteries, transparency, state policy, digital monitoring tools, economic stability, social responsibility.*

**Постановка проблеми.** Адміністративно-правове регулювання гральної діяльності в Україні стикається з низкою викликів, обумовлених необхідністю збалансування економічних інтересів держави та соціальних ризиків для населення. Легалізація гемблінгу відкрила можливості для розвитку ринку та збільшення надходжень до бюджету, але також виявила прогалини у регуляторних механізмах та практиках контролю. Проблеми, пов'язані з продовженням нелегальної діяльності, недостатнім наглядом та відсутністю ефективних заходів захисту вразливих груп населення, підкреслюють потребу в комплексному підході до регулювання.

Крім того, сучасна нормативно-правова база потребує адаптації до швидких технологічних змін у гральній індустрії. Цифровізація, зростання онлайн-платформ та міжнародний характер гального бізнесу вимагають впровадження більш потужних інструментів моніторингу та контролю. Відсутність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами ускладнює створення прозорого та відповідального гального середовища, що підсилює актуальність вирішення цих системних проблем.

**Аналіз останніх досліджень та публікацій.** Історична, соціальна, правова та економічна природа сфери гального бізнесу та азартних ігор як в Україні, так і в інших країнах, протягом різних історичних періодів була предметом дослідження багатьох науковців. Серед них слід відзначити роботи таких дослідників, як В. С. Філютович-Герасименко, В. О. Мазярчук, П. В. Пірнікоза, Н. П. Капітаненко, В. М. Дорогих, а також Бурлаков Б. М.,

Беззуб І. В., Заборовський В. В., Костюченко О. С., Лукаш Є. Ю., Манзюк В. В., Погорецький М. А., Профатіло В. І., Топорецька З. М. та інших. У своїх роботах вони висвітлювали питання становлення та розвитку гральної індустрії, її правового регулювання, організації та проведення азартних ігор, а також соціально-економічні наслідки цієї діяльності.

**Метою статті** є аналіз ключових аспектів адміністративно-правового регулювання гральної діяльності в Україні з акцентом на удосконаленні нормативно-правової бази та механізмів державного контролю. Особливу увагу приділено оцінці недоліків у регулюванні, вивченню міжнародного досвіду та розробці рекомендацій для підвищення прозорості ринку, мінімізації соціальних ризиків і забезпечення ефективності функціонування цієї сфери в умовах сучасних викликів.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Гемблінг охоплює широкий спектр азартних ігор, які мають різні форми та способи організації, залежно від їх специфіки, місця проведення та технологічного рівня.

По-перше, гемблінг поділяється на кілька основних форм, серед яких казино, спортивні ставки, лотереї та ігрові автомати. Казино, як традиційна форма гемблінгу, включає наземні заклади, де проводяться такі ігри, як рулетка, покер, блекджек тощо. З розвитком цифрових технологій з'явилися онлайн-казино, які пропонують ті ж види ігор, але у віртуальному середовищі, дозволяючи гравцям взаємодіяти через інтернет.

По-друге, гемблінг у формі спортивних ставок набуває все більшої популярності. Він поділяється на офлайн-ставки, які робляться

у фізичних букмекерських конторах, та онлайн-ставки, що здійснюються через спеціалізовані веб-платформи. Окремою категорією є ставки на кіберспорт – турніри та матчі у форматі відеоігор, які зазвичай проводяться онлайн.

По-третє, важливим видом гемблінгу є лотереї, які поділяються на державні та приватні. Державні лотереї організуються урядами, часто з метою спрямування частини доходів на соціальні потреби, такі як освіта чи медицина. Приватні лотереї, навпаки, організуються окремими компаніями або приватними особами з індивідуальними правилами та умовами.

По-четверте, не можна оминати увагою ігрові автомати, які стали символом гемблінгу в багатьох країнах. Вони поділяються на механічні та електронні. З появою онлайн-автоматів гравці отримали змогу насолоджуватися грою безпосередньо через свої гаджети.

По-п'яте, серед способів гемблінгу виділяють традиційні та цифрові методи участі. Традиційні методи передбачають фізичну присутність гравця у гральному закладі, тоді як цифрові платформи дозволяють брати участь у грі з будь-якої точки світу. Сюди відносяться не лише онлайн-казино, але й мобільні додатки, що надають доступ до азартних ігор у реальному часі.

По-шосте, гемблінг має різні форми залежно від природи ризику та винагороди. До них відносять грошові ігри, де ставка і виграш є фінансовими, та речові ігри, де виграш може бути у формі матеріальних цінностей. Наприклад, так звані «кран-машини» пропонують гравцям шанс виграти фізичний приз.

По-сьоме, гемблінг також охоплює гру з елементами навичок. Такі ігри, як покер, частково базуються на знаннях і стратегіях гравців, хоча й містять значний елемент випадковості. Інші, як рулетка чи ігрові автомати, залежать виключно від випадкових факторів.

Таким чином, гемблінг – це багатогранне явище, яке охоплює різноманітні форми азартних ігор, що розвиваються разом із технологічним прогресом. Його сучасні тенденції включають стрімке поширення онлайн-платформ, інтеграцію мобільних додатків та

поєднання елементів традиційного і цифрового гемблінгу, що значно розширює межі цієї сфери розваг.

Треба зауважити, що геймінг тісно пов'язаний з гемблінгом та бетінгом, оскільки всі ці явища належать до форм ігрової діяльності. Проте кожна з них має свої особливості, які дозволяють відрізнити їх одна від одної[1, с. 48].

**Геймінг** – це інтерактивна розважальна діяльність, що здебільшого не включає елемент азарту чи фінансового ризику. Основною метою геймінгу є отримання задоволення та розвиток навичок. Гравці змагаються один із одним або з ігровими системами, використовуючи стратегію, реакцію та творчі здібності. Наприклад, багатокористувацькі відеоігри або рольові ігри (RPG) є типовими прикладами геймінгу.

**Бетінг** є підвидом гемблінгу, що фокусується на ставках на результати подій. Основна риса бетінгу полягає у прогнозуванні результатів, що може базуватися на знаннях, аналітичних даних або інтуїції. Об'єктами ставок часто стають спортивні події, кіберспорт, політичні вибори тощо. На відміну від гемблінгу, бетінг передбачає більшу участь аналітичних здібностей гравця, ніж лише випадковість.

Всі три форми ігрової діяльності мають спільний компонент розваги, але акцентують різні аспекти участі: майстерність у геймінгу, ризик у гемблінгу та прогнозування у бетінгу. Розвиток технологій призводить до змішування цих форм. Наприклад, у кіберспорті геймінг часто поєднується з бетінгом, де гравці можуть брати участь у змаганнях, а також робити ставки на їхній результат[2].

Таким чином, геймінг, гемблінг та бетінг є важливими складовими сучасної ігрової індустрії, які, хоча й тісно пов'язані, мають чітко визначені особливості та цілі.

Гемблінг реалізується через складну діяльність. **Гемблінгова діяльність** – це сукупність дій, спрямованих на організацію та проведення азартних ігор, які базуються на внесенні ставок із можливістю отримання матеріальної винагороди. Основною особливістю цієї діяльності є те, що результат ігор залежить від випадковості, знань, навичок або поєднання цих факторів.

Основними ознаками гемблінгової діяльності є кілька ключових елементів, які визначають її суть та відрізняють від інших видів ігрової діяльності. Перш за все, це **елемент випадковості**, який передбачає, що результат гри частково або повністю залежить від випадкових факторів. Наприклад, це може бути обертання колеса рулетки чи роздача карт у покері.

Другим важливим елементом є **внесення ставок**. Учасник азартної гри обов'язково робить ставку у вигляді певної суми грошей або інших цінностей, які формують основу для виграшу. Це створює фінансовий ризик, що є невід'ємною частиною гемблінгу.

Наступною ознакою є **можливість виграшу**, яка виступає головною мотивацією для гравців. Гемблінгова діяльність пропонує потенційний грошовий або матеріальний виграш, що значно перевищує зроблену ставку, але залежить від результату гри.

Ще однією ключовою ознакою є **регламентованість**. Гемблінгова діяльність суворо регулюється законодавством, яке встановлює умови її організації, ліцензування, вимоги до обладнання та контроль за дотриманням правил. Це забезпечує прозорість і захищеність як учасників гри, так і організаторів.

В Україні гемблінгова діяльність регулюється низкою нормативно-правових актів, ключовим серед яких є Закон України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» від 14 липня 2020 року № 768-ІХ [3]. Цей закон встановлює базові положення щодо організації гральної діяльності, визначає понятійний апарат, мету і принципи державної політики у цій сфері, а також систему регулювання та контролю. Зокрема, законом врегульовано правила організації азартних ігор, вимоги до грального обладнання, обмеження щодо боротьби з лудоманією (ігровою залежністю) і порядок ліцензування.

Згідно із зазначеним законом, азартна гра визначається як будь-яка гра, умовою участі в якій є внесення ставки, що дає право на отримання виграшу (призу), розмір імовірності отримання якого повністю або частково залежить від випадковості, знань та майстерності гравця [3]. При цьому закон

виділяє кілька видів азартних ігор, зокрема, рулетка, покер, ігри на гральних автоматах, букмекерські парі та інші. Водночас визначено перелік ігор, які не є азартними, таких як більярд, боулінг, творчі конкурси та спортивні змагання [3].

Особливістю українського регулювання є комплексний підхід до визначення ознак азартних ігор. Згідно з ч. 3 ст. 2 згаданого Закону, гра не вважається азартною, якщо в ній відсутні хоча б одна з таких ознак: наявність ставки, можливість отримання виграшу, випадковість як визначальний фактор результату [3]. Таке розмежування спрямоване на чітке відокремлення азартних ігор від інших видів дозвілля, що не мають ризику фінансових втрат.

Закон також приділяє увагу питанням організації онлайн-гемблінгу, що стає дедалі популярнішим в Україні. У ньому прописано спеціальні вимоги до онлайн-платформ, включаючи технічну сертифікацію програмного забезпечення, захист персональних даних користувачів та обов'язкову інтеграцію до державної системи моніторингу [3]. Ці положення покликані забезпечити прозорість діяльності операторів та захист прав споживачів.

Розвиток грального бізнесу в Україні розглядається як один з інструментів наповнення державного бюджету. Законодавством передбачено високі ліцензійні збори та податкові відрахування, що сприяє залученню додаткових фінансових ресурсів. Водночас встановлено вимоги до бездоганної ділової репутації організаторів азартних ігор, їх керівників та власників [3]. Ці норми спрямовані на запобігання корупційним ризикам та створення умов для чесної конкуренції.

Аналіз нормативно-правового регулювання показує, що система регулювання гемблінгу в Україні враховує міжнародний досвід. Наприклад, у більшості країн ЄС азартні ігри, включаючи лотереї, регламентуються спеціальними законами, які чітко визначають права та обов'язки організаторів і учасників. Водночас, на відміну від європейського законодавства, в Україні лотереї не вважаються азартними іграми, хоча відповідають усім ключовим ознакам цієї категорії [4, с. 68].

Іншим важливим аспектом є заходи для боротьби з ігровою залежністю. Закон зобов'язує організаторів азартних ігор дотримуватись принципів відповідальної гри, включаючи обмеження на участь осіб, які страждають на лудоманію. Для цього створено механізм самовиключення, за яким громадяни можуть добровільно обмежити свою участь у азартних іграх через подання відповідної заяви [3].

Закон також передбачає жорсткі вимоги до організації азартних ігор у фізичних закладах, таких як казино та зали гральних автоматів. Серед них – технічна сертифікація обладнання, розміщення закладів лише у визначених місцях та забезпечення безпеки гравців [3]. Такі норми спрямовані на підвищення рівня довіри до грального бізнесу з боку суспільства.

Попри прогресивність нормативно-правового регулювання, у сфері гемблінгу залишаються проблеми. Зокрема, необхідність удосконалення понятійно-категоріального апарату, включення додаткових норм щодо захисту гравців та запобігання нелегальній діяльності. Подальший розвиток законодавства потребує гармонізації з міжнародними стандартами та врахування соціально-економічних особливостей України.

Попри прогресивність нормативно-правового регулювання у сфері гемблінгу, залишаються проблеми, які потребують комплексного вирішення. Насамперед, це стосується вдосконалення понятійно-категоріального апарату законодавства. Наявна дефініція азартної гри в Законі України «Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор» (від 14 липня 2020 року № 768-IX) є недостатньо чіткою, що призводить до неоднозначного тлумачення окремих положень. Зокрема, визначення поняття «азартна гра» включає взаємовиключні ознаки, такі як залежність результату як від випадковості, так і від знань та майстерності гравця (п. 1 ч. 1 ст. 1 Закону) [3]. Для усунення цього протиріччя пропонується уточнити дане положення, зосередившись на домінуванні одного з факторів. Наприклад: «Азартна гра – це гра, результат якої переважно залежить від випадковості, з можли-

вістю часткового впливу навичок чи майстерності гравця».

Також доцільно переглянути виключення із переліку азартних ігор, зокрема щодо лотерей. У багатьох країнах Європейського Союзу лотереї визнаються різновидом азартних ігор, що дозволяє ефективніше регулювати їх діяльність і запобігати зловживанням. З метою гармонізації з міжнародними стандартами пропонується внести зміни до ч. 5 ст. 2 Закону України № 768-IX, вилучивши пункт 4 («розіграш лотерей») зі списку виключень.

Окрім удосконалення понять, потребує доопрацювання і питання захисту гравців. В умовах стрімкого зростання онлайн-гемблінгу актуальним стає впровадження обов'язкових механізмів ідентифікації гравців та вікових обмежень. Пропонується доповнити ст. 15 Закону України пунктом 10-1 такого змісту: «Організатор азартних ігор зобов'язаний забезпечити проведення обов'язкової верифікації гравців шляхом інтеграції із системою державного демографічного реєстру для запобігання участі у грі осіб, що не досягли 21 року».

У боротьбі з нелегальною діяльністю варто запровадити систему фінансового моніторингу, яка дозволить оперативно виявляти нелегальні платформи та їхніх організаторів. Для цього доцільно доповнити Закон України № 768-IX статтею 15-1 «Моніторинг транзакцій», у якій передбачити обов'язок фінансових установ повідомляти про підозрілі операції, пов'язані з гральною діяльністю, до уповноважених органів.

Гармонізація з міжнародними стандартами також включає впровадження норм, що забезпечують відповідальну гру. Наприклад, у Європейському Союзі діють єдині правила щодо обмеження реклами азартних ігор. Відповідно до Рекомендації Єврокомісії 2014/478/ЄС, реклама повинна інформувати про ризики ігрової залежності та включати попередження про можливі наслідки. Пропонується адаптувати цю норму до українського законодавства, додавши до ст. 22 Закону пункт 5 такого змісту: «Реклама азартних ігор повинна містити інформацію про ризики ігрової залежності, включати контактні дані служб

підтримки та бути забороненою для цільової аудиторії молодше 21 року».

Соціально-економічні особливості України також вимагають особливого підходу до оподаткування грального бізнесу. З метою оптимізації податкового навантаження пропонується встановити диференційовані ставки для різних видів гемблінгової діяльності. Наприклад, у багатьох європейських країнах застосовуються різні ставки податку для казино, букмекерських контор та онлайн-операторів. В Україні доцільно запровадити податок у розмірі 10% від валового доходу для онлайн-казино, що стимулюватиме легалізацію цієї сфери.

Варто зазначити, що 4 грудня 2024 року Верховна Рада України ухвалила в другому читанні законопроект № 9256-д, який передбачає ліквідацію Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ) та посилення контролю за гральним бізнесом. Замість КРАІЛ до 1 квітня 2025 року планується створити новий уповноважений орган та визначити міністерство, яке формуватиме політику у сфері грального бізнесу та лотерей[5]. Треба зауважити, що ліквідація Комісії з регулювання азартних ігор та лотерей (КРАІЛ) може здаватися позитивним кроком, спрямованим на підвищення ефективності державного контролю та боротьбу з корупційними ризиками. Проте цей захід викликає низку критичних питань і може призвести до непередбачуваних наслідків.

По-перше, перехідний період до створення нового уповноваженого органу може стати причиною правового вакууму у сфері регулювання азартних ігор. Відсутність чітко прописаних механізмів передачі функцій, кадрової спадкоємності та безперервності ліцензійних і наглядових процесів може поставити під загрозу легальний ринок азартних ігор і сприяти розширенню нелегального сектора[6].

По-друге, створення нового органу без належного обґрунтування його незалежності та підзвітності може викликати сумніви щодо реальних мотивів цього рішення. Без чітко прописаних механізмів фінансування, від-

бору кадрів і нагляду за діяльністю органу існує ризик, що нова структура стане більш залежною від політичного впливу чи комерційних інтересів.

По-третє, відсутність гармонізації із загальноновизнаними міжнародними стандартами регулювання азартних ігор може поставити під сумнів доцільність таких кардинальних змін. У країнах з розвинутим гральним ринком, таких як Велика Британія чи Нідерланди, регуляторні органи створюються як незалежні структури з прозорою звітністю, чіткими повноваженнями і широкими можливостями співпраці з міжнародними інституціями.

На нашу думку, такий крок вимагає ретельного аналізу та стратегічного підходу. Важливо, щоб ліквідація КРАІЛ і створення нового органу не перетворилася на бюрократичну реформу, яка лише ускладнить функціонування ринку. Необхідно забезпечити безперервність виконання ключових регуляторних функцій, підтримати легальних операторів і впровадити інноваційні інструменти для моніторингу та контролю діяльності у сфері гемблінгу.

**Висновки.** Сучасний стан регулювання гемблінгової діяльності в Україні свідчить про прагнення держави створити прозорий і ефективний ринок азартних ігор, який відповідав би міжнародним стандартам. Водночас, реформи в цій сфері мають базуватися на чіткій концепції, яка враховує не лише економічні вигоди, але й соціальні ризики, пов'язані з азартними іграми. Забезпечення балансу між свободою підприємництва, інтересами держави та захистом гравців є ключовим завданням для всіх учасників процесу.

Подальший розвиток законодавства у сфері азартних ігор має враховувати технологічні зміни та глобальні тенденції. Пріоритетами мають стати удосконалення регуляторних механізмів, впровадження інноваційних інструментів контролю та посилення боротьби з нелегальною діяльністю. Лише комплексний підхід до врегулювання цієї сфери дозволить забезпечити стабільність ринку, довіру суспільства та ефективний захист прав усіх його учасників.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:**

1. Гетманцев Д.О. Азартна гра в Україні та за кордоном. Нарис сучасної теорії правового регулювання ігор на гроші. К.: СЕЕМ Принт, 2008. 209 с.
2. Мазярчук В., Пірнікоза П. Економічні аспекти легалізації грального бізнесу в Україні. Офіс з фінансового та економічного аналізу. URL: [https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/FEAO\\_Gambling\\_A5\\_04\\_print.pdf](https://feao.org.ua/wp-content/uploads/2016/09/FEAO_Gambling_A5_04_print.pdf)
3. Про державне регулювання діяльності щодо організації та проведення азартних ігор: Закон України від 14 липня 2020 року № 768-IX // Відомості Верховної Ради України. 2020. № 39. Ст. 329
4. Правове регулювання грального бізнесу: європейський досвід, практика в пострадянських країнах, перспективи України. / За заг. ред. І. В. Сергієнко, І. Ю. Фоміна, Р. Б. Хорольського. Київ : Юридична компанія «Фомін, Сергієнко та партнери», 2015. 136 с.
5. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення державного регулювання діяльності у сфері організації та проведення азартних ігор: Законопроект України від 4 грудня 2024 року № 9256-д // Офіційний вебпортал Верховної Ради України. URL: <https://www.rada.gov.ua>.
6. Профатіло К. В. Сучасний стан та особливості адміністративно-правового регулювання діяльності Комісії із регулювання азартних ігор і лотерей. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки. 2021. Т. 32 (71). № 5. С. 34–40.

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.6>

**Бондар Д. В.,**

кандидат наук з державного управління, ректор  
Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

## **СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ, НАПРЯМІВ ТА СПОСОБІВ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ**

**Анотація.** Наукова публікація присвячена аналізу системи принципів, напрямів та способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

За результатами проведеного дослідження виділяються загальні та спеціальні принципи правового регулювання у вказаній сфері суспільних відносин. До переліку спеціальних принципів правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності пропонується додати принципи оперативності та координації.

До актуальних напрямів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності віднесено: правове врегулювання розробки та функціонування єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи цивільного захисту; адміністративно-правову регламентацію розробки, поширення, а також порядку адміністрування і використання мобільного застосунку, призначеного для мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів у випадку загрози виникнення чи безпосереднього виникнення надзвичайної ситуації; адміністративно-правове врегулювання питання фінансового та матеріально-технічного забезпечення розробки та функціонування єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи цивільного захисту та мобільного застосунку, призначеного для мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів у випадку загрози виникнення чи безпосереднього виникнення надзвичайної ситуації; адміністративно-правове врегулювання порядку використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Зазначається, що в процесі адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності більшою мірою використовуються такі способи правового регулювання як заборони та зобов'язання, проте це не виключає наділення суб'єктів владних повноважень певними дискреційними повноваженнями, зокрема, щодо використання технології штучного інтелекту.

Формулюється висновок про перспективність подальшого дослідження даної тематики з метою розробки конкретних пропозицій щодо внесення змін до чинного адміністративного законодавства України.

**Ключові слова:** *принципи, напрями, способи, методи, правове регулювання, інформаційні технології, безпека життєдіяльності, мобільний застосунок, штучний інтелект, інформаційно-телекомунікаційна система, цивільний захист.*

### **Bondar D. V. System of principles, directions and methods of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the sphere of ensuring life safety**

**Abstract.** The scientific publication is devoted to the analysis of the system of principles, directions and methods of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring life safety.

According to the results of the conducted research, general and special principles of legal regulation in the specified sphere of public relations are distinguished. It is proposed to add the principles of efficiency and coordination to the list of special principles of legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring life safety.

The current directions of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring life safety include: legal regulation of the development and functioning of a unified information and telecommunications system of civil protection; administrative and legal regulation of the development, distribution, as well as the procedure for administration and use of a mobile application intended for the mobilization of human and material and technical resources in the event of a threat of occurrence or the immediate occurrence of an emergency; administrative and legal regulation of the issue of financial and material



and technical support for the development and operation of a unified information and telecommunications system for civil protection and a mobile application designed to mobilize human and material and technical resources in the event of a threat of or immediate occurrence of an emergency; administrative and legal regulation of the procedure for using artificial intelligence technology in the field of ensuring life safety.

It is noted that in the process of administrative and legal regulation of the use of information technologies in the field of ensuring life safety, such methods of legal regulation as prohibitions and obligations are used to a greater extent, however, this does not exclude granting subjects of power certain discretionary powers, in particular, regarding the use of artificial intelligence technology.

A conclusion is formulated on the prospects of further research into this topic in order to develop specific proposals for amendments to the current administrative legislation of Ukraine.

**Key words:** *principles, directions, methods, legal regulation, information technologies, life safety, mobile application, artificial intelligence, information and telecommunications system, civil protection.*

**Актуальність теми.** Забезпечення безпеки життєдіяльності населення є одним із пріоритетних напрямів державної політики, адже сучасне суспільство стикається із новими загрозами природного, техногенного, соціального та воєнного характеру. Так, значну загрозу безпеці життєдіяльності становить глобальне потепління, внаслідок якого значно збільшується кількість природних катаклізмів, що в свою чергу призводить до виникнення надзвичайних ситуацій, пов'язаних із землетрусами, повеннями, селями, пожежами тощо. Розвиток високотехнологічного виробництва, його масштабування призводить до збільшення кількості техногенних аварій (катастроф), які призводять до виникнення надзвичайних ситуацій на значних за розміром територіях (як приклад – це аварії на атомних електростанціях, хімічних виробництвах тощо). В свою чергу збільшення щільності населення в мегаполісах внаслідок індустріалізації та урбанізації веде до збільшення кількості соціальних конфліктів, майнового розшарування суспільства і, як наслідок, виникнення протестів та революційних ситуацій, які часто супроводжуються погромами, сутичками із силовими структурами, що порушує нормальний уклад життя громадянського суспільства. Нарешті, поглиблення ідеологічних, світоглядних розбіжностей (суперечностей), а також боротьба за природні та економічні ресурси призводять до загострення старих та появи нових воєнних конфліктів, наслідком яких є значні руйнування критичної інфраструктури, жертви серед цивільного населення, введення в державі воєнного стану.

Водночас значно покращити механізм забезпечення безпеки життєдіяльності дозволяють сучасні інноваційні інформаційні техно-

логії, до яких відносяться: програмне забезпечення, автоматизовані системи ліквідації надзвичайних ситуацій, мобільні застосунки, технологія штучного інтелекту тощо.

Крім того, слід зазначити, що застосування інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності потребує детального адміністративно-правового врегулювання з метою стандартизації відповідних цифрових інструментів (забезпечення сумісності програмного забезпечення), поширення позитивного досвіду їх використання, а також запобігання випадкам несанкціонованого доступу до відповідних автоматизованих інформаційних систем.

Вищезазначеним обґрунтовується актуальність дослідження системи принципів, напрямів та способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Питанням забезпечення безпеки життєдіяльності приділяють увагу науковці з різних галузей наукового знання. З останніх досліджень присвячених вказаній тематиці варто виділити роботи таких відомих науковців як Ф. Апшай, Т. Гринюк, К. Марченко, О. Оришак, О. Остапенко, О. Халак, О. Хитра, О. Чекригін та інші дослідники.

Правове регулювання використання інформаційних технологій (цифровізації) у різних сферах суспільного життя досліджували такі відомі науковці як М. Бабик, В. Бевзенко, Д. Біленька, О. Берназюк, М. Віхляєв, О. Гунбіна, К. Дубова, С. Єсімов, Т. Ковальова, Т. Коломоєць, О. Комаров, А. Комзюк, А. Краковська, І. Лопушинський, К. Оксютенко, А. Омельченко, М. Серебро, Р. Стефанчук, І. Тищенко та інші.

Проте, питання системи принципів, напрямів та способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності ще не було предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує необхідність підготовки даної публікації.

**Постановка завдання.** Метою публікації є дослідження системи принципів, напрямів та способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Методологія даної публікації традиційно об'єднує три групи методів наукового пошуку. Першу групу складають філософські методи дослідження, а саме, метод діалектики, його закони та прийоми, а також метод метафізики. Серед загальнонаукових методів дослідження (друга група методів) більшою мірою застосовуються прийоми логіки (аналіз, синтез, дедукція, індукція, порівняння), системний та структурно-функціональний методи. Третю групу складають спеціально-юридичні методи дослідження, серед яких більшою мірою застосовується формально-юридичний метод.

**Результати дослідження.** Перед початком дослідження системи принципів, напрямів та способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід встановити ступінь наукової розробленості даної тематики.

З останніх досліджень у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності варто відзначити наукові публікації Л. Воловик та К. Ковальської «Безпека життєдіяльності населення в умовах глобалізації» [1], А. Вороніна «Сучасні проблеми безпеки життєдіяльності» [2], М. Завадської та Є. Осипенка «Забезпечення безпеки життєдіяльності людини в умовах екстремальних ситуацій» [3], Л. Калашнікової «Безпека життєдіяльності як предмет соціологічного аналізу: уточнення змісту поняття» [4], А. Качинського «Безпека життєдіяльності особи, суспільства та держави: порогові умови» [5], А. Полежаєва та С. Ковжого «Особливості системи «Безпека життєдіяльності людини» як об'єкта управління» [6].

Із останніх досліджень у сфері організації публічного управління та правового регулювання у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід відзначити публікації Ф. Апшая та О. Халака «Аналіз правових засад безпеки життєдіяльності» [7], В. Глухої та А. Помази-Пономаренко «Нормативно-правове забезпечення державного управління сферою безпеки життєдіяльності» [8], А. Денисової «Напрями адміністративного нагляду у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності населення: питання систематизації» [9], О. Остапенка «Адміністративно-правова природа безпеки населення України» [10].

З останніх досліджень, присвячених правовому регулюванню інформаційних відносин, включаючи адміністративно-правові засади інформатизації, використання цифрових інструментів, слід відзначити праці Д. Біленської «Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин в Україні» [11], С. Єсімова «Використання інформаційних технологій як предмет адміністративно-правового регулювання» [12], О. Кузьменко, В. Чорної та С. Островського «Правове регулювання запровадження та використання штучного інтелекту» [13], А. Омельченка «Суспільні відносини у сфері цифровізації як предмет правового регулювання» [14].

Проте, дослідженню принципів, напрямів та способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності приділено ще недостатньо уваги.

Водночас використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності дозволяє значно оптимізувати процеси мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, а також забезпечити функціонування автоматизованих систем попередження та ліквідації самих надзвичайних ситуацій та негативних факторів, які сприяють їх виникненню.

Також слід підкреслити, що використання інформаційних технологій у вказаній сфері суспільних відносин потребує детального правового регулювання з метою недопущення їх використання з протиправною метою або з порушенням порядку застосування, що

може призвести до негативних наслідків або нульового результату в процесі практичної реалізації.

В свою чергу, правове регулювання будь-яких суспільних відносин має базуватися на фундаментальних принципах права, що забезпечує правильне розуміння правової матерії, а також правильній вибір методів та способів правового регулювання конкретних суспільних відносин.

Принципи права так чи інакше досліджують всі науковці у сфері юриспруденції, адже принципи права є його фундаментальними, вихідними ідеями і кожне наукове дослідження має спиратись на основоположні правові принципи. Із наукових робіт, які безпосередньо присвячені принципам права слід виділити роботи А. Колодія «Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація» [15], С. Погребняка «Основоположні принципи права (змістовна характеристика)» [16], С. Сунегіна «Основоположні принципи права: загальна характеристика та деякі аспекти реалізації» [17], О. Уварової «Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика» [18].

Так, на думку А. Колодія, принципи права – це такі відправні ідеї його буття, які виражають найважливіші закономірності, є однопорядковими із сутністю права та утворюють його основні риси, відрізняються універсальністю, вищою імперативністю і загальнозначимістю, відповідають об'єктивній необхідності побудови та зміцнення певного суспільного ладу. Принципи права спрямовують і надають синхронності всьому механізмові правового регулювання суспільних відносин. Саме принципи права є критерієм законності та правомірності дії громадян і посадових осіб, адміністративного апарату і органів юстиції [15, с. 43].

До загальних принципів права науковці відносять принципи верховенства права, законності, рівності всіх перед законом та судом, справедливості, презумпції невинуватості, невідворотності юридичної відповідальності тощо. Причому принцип верховенства права включає в себе три принципи: верховенства ратифікованих норм міжнародного права над нормами національного права, верховенство

норм Конституції над нормами інших нормативно-правових актів, верховенство прав і свобод людини в системі правових цінностей.

Крім того, враховуючи публічно-правовий характер правовідносин, пов'язаних із використанням інформаційних технологій у сфері цивільного захисту та забезпечення безпеки життєдіяльності, окремо слід назвати принципи адміністративного права, на яких повинна ґрунтуватись діяльність органів публічної адміністрації, які реалізують державну політику у сфері цивільного захисту. Це зокрема принцип належного урядування, який включає в себе принципи: забезпечення участі в ухваленні рішень і належного реагування; відкритості і прозорості; доброчесності й етичної поведінки; ефективності, компетентності і спроможності; відкритості до змін; сталості та довгострокової орієнтованості; поваги до прав людини; забезпечення соціальної згуртованості і підзвітності.

Також слід згадати принцип субординації, який передбачає чітку ієрархічну підпорядкованість нижчих органів публічної адміністрації вищим.

Особливе значення в адміністративному праві має принцип законності, який передбачає, що органи публічної адміністрації зобов'язані діяти за формулою: «заборонено все, крім того, що прямо дозволено законом», яка відображена в положенні ст. 19 Конституції України: «Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України».

Спеціальні принципи права, які характерні для певної галузі права, як правило закріплюються на рівні профільного законодавства. Відповідно, принципи правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності містяться в кодексах, законах та підзаконних нормативно-правових актах, які встановлюють правові засади цивільного захисту населення та територій від надзвичайних ситуацій, а також в нормативно-правових актах, які регулюють інформаційні відносини, процеси цифровізації тощо.

Так, у відповідності до розділу I «Загальні положення та основні принципи захисту населення і територій» Концепції захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, схваленої указом Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99, до принципів захисту населення і територій віднесено:

– принцип безумовного примату безпеки, відповідно до якого концепція прогресу поступається місцем концепції безпеки;

– принцип ненульового (прийняттого) ризику, який полягає в намаганні досягти такого рівня ризику на підприємствах, який можна було б розглядати як прийнятний, причому його параметри мають бути обґрунтовані;

– принцип плати за ризик. Розмір плати залежить від потенційної небезпеки техногенних об'єктів і є пропорційним величині можливого збитку. Ця плата може бути розумним самообмеженням споживання суспільства. Ці кошти спрямовуються на створення системи попередньої безпеки та підвищення оплати на виробництвах, де не повною мірою забезпечується безпека (наприклад, вугільні шахти), а також на певні виплати за ризик, що мають стимулювати проведення заходів, спрямованих на забезпечення безпеки;

– принцип добровільності, згідно з яким ніхто не має права наражати людину на ризик без її згоди;

– принцип невід'ємного права кожного на здорове довкілля. Це право має бути гарантоване і захищене законом. Даний принцип передбачає обов'язки фізичних і юридичних осіб забезпечувати таке право і проводити свою діяльність так, щоб не завдавати шкоди довкіллю;

– принцип правової забезпеченості передбачає, що всі аспекти функціонування системи захисту населення і територій регламентуються відповідними законами та іншими нормативно-правовими актами;

– принцип свободи інформації щодо безпеки людини полягає в урахуванні громадської думки під час вирішення питань щодо будівництва небезпечних підприємств;

– принцип раціональної безпеки передбачає максимально можливе економічно

обґрунтоване зниження ймовірності виникнення надзвичайних ситуацій і пом'якшення їх наслідків;

– принцип превентивної безпеки – максимально можливе значення ймовірності виникнення надзвичайних ситуацій;

– принцип необхідної достатності і максимально можливого використання наявних сил і засобів визначає обсяг заходів щодо захисту населення і територій у разі загрози надзвичайних ситуацій [19].

Водночас, згідно з ч. 1 ст. 7 «Основні принципи здійснення цивільного захисту» Кодексу цивільного захисту України, цивільний захист здійснюється за такими основними принципами:

– гарантування та забезпечення державою конституційних прав громадян на захист життя, здоров'я та власності, а також виконання у воєнний час норм міжнародного гуманітарного права;

– комплексного підходу до вирішення завдань цивільного захисту;

– пріоритетності завдань, спрямованих на рятування життя та збереження здоров'я громадян;

– максимально можливого, економічно обґрунтованого зменшення ризику виникнення надзвичайних ситуацій;

– централізації управління, єдиноначальності, підпорядкованості, статутної дисципліни Оперативно-рятувальної служби цивільного захисту, аварійно-рятувальних служб;

– гласності, прозорості, вільного отримання та поширення публічної інформації про стан цивільного захисту, крім обмежень, встановлених законом;

– добровільності – у разі залучення громадян до здійснення заходів цивільного захисту, пов'язаних з ризиком для їхнього життя і здоров'я;

– відповідальності посадових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування за дотримання вимог законодавства з питань цивільного захисту;

– виправданого ризику та відповідальності керівників сил цивільного захисту за забезпечення безпеки під час проведення аварійно-рятувальних та інших невідкладних робіт [20].

Окремо слід виділити принципи інформаційних відносин, які необхідно враховувати в процесі правової регламентації використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Так, у відповідності до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про інформацію», основними принципами інформаційних відносин є: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя [21].

Крім того, у відповідності до ст. 4 Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» державне регулювання та управління у сферах електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг здійснюється на засадах: забезпечення принципу верховенства права у процесі електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг; створення сприятливих та конкурентних умов для розвитку та функціонування сфер електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; забезпечення захисту прав і законних інтересів користувачів послуг електронної ідентифікації та електронних довірчих послуг; відповідності вимог до електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг національним, європейським та міжнародним стандартам; забезпечення інтероперабельності та технологічної нейтральності технічних рішень, а також недопущення їх дискримінації; забезпечення захисту персональних даних, що обробляються у процесі електронної ідентифікації та надання електронних довірчих послуг тощо [22].

Таким чином, в процесі правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності необхідно спиратись як на загальноправові, так і спеціальні правові принципи, які містяться в Кодексі цивільного захисту населення України, законах та підзаконних актах, якими врегульовано різні аспекти захисту населення і територій у разі

виникнення надзвичайних ситуацій, а також враховувати принципи права, які описані в нормативно-правових актах, якими врегульовано інформаційні відносини, зокрема, відносини у сфері використання інформаційних (цифрових) технологій.

До перелічених вище спеціальних принципів правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід додати принципи оперативності та координації. Так, принцип оперативності передбачає своєчасне нормативне врегулювання використання останніх досягнень у сфері цифровізації для запобігання виникненню надзвичайних ситуацій та ліквідації їх наслідків. Принцип координації означає узгодження змісту нових нормативно-правових актів з питань забезпечення безпеки життєдіяльності із уповноваженими посадовими особами Міністерства цифрової трансформації України та прийняття спільних наказів у разі доцільності або необхідності використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності в цілому та захисту населення і територій у разі виникнення надзвичайної ситуації зокрема.

До актуальних напрямів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід віднести:

– адміністративно-правове врегулювання розробки та функціонування єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи цивільного захисту, яка буде включати, серед іншого, інтерактивну мапу захисних укриттів (з можливістю побудови маршруту слідування для особи з урахуванням геолокації), місць локалізації надзвичайних ситуацій та їх наслідків (за виключенням місць прильотів ворожих ракет та безпілотних літальних апаратів), а також інформаційну базу суб'єктів забезпечення цивільного захисту та безпеки життєдіяльності;

– адміністративно-правову регламентацію розробки, поширення (популяризації), а також порядку адміністрування і використання мобільного застосунку, призначеного для мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів у випадку загрози виникнення

чи безпосереднього виникнення надзвичайної ситуації;

– адміністративно-правове визначення системи суб'єктів використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, які будуть здійснювати адміністрування єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи цивільного захисту, а також здійснювати оперативне обслуговування (керування центром управління) мобільного застосунку, призначеного для мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів у випадку загрози виникнення чи безпосереднього виникнення надзвичайної ситуації;

– адміністративно-правове врегулювання питання фінансового та матеріально-технічного забезпечення функціонування єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи цивільного захисту, мобільного застосунку для мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів у разі загрози виникнення або безпосереднього виникнення надзвичайної ситуації, а також питання фінансового та матеріально-технічного забезпечення суб'єктів, які на добровільних засадах будуть залучатись до ліквідації надзвичайних ситуацій та їх наслідків;

– адміністративно-правове врегулювання порядку використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Наведений перелік актуальних напрямів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності не є вичерпним, адже майже щодня з'являються нові інноваційні інформаційні технології, які потребують правового регулювання та можуть бути використані у різних сферах суспільних відносин, включаючи забезпечення безпеки життєдіяльності.

Щодо способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід зазначити, що, враховуючи публічний характер вказаних правовідносин, для їх врегулювання більшою мірою застосовуються заборони та зобов'язання в рамках імперативного методу правового регулювання (який є характерним для адміністративного

права). Суб'єкти владних повноважень органів публічної адміністрації повинні діяти у відповідності до спеціально-дозвільного принципу правового регулювання, згідно з яким суб'єктам владних повноважень дозволено лише те, що прямо передбачено законом.

До прикладу – органи публічної адміністрації зобов'язані використовувати лише ліцензоване програмне забезпечення, зокрема, операційні системи та антивірусні програми встановленого зразка з метою забезпечення сумісності програмного забезпечення, запобігання виникненню конфліктів між окремими програмами, а також надійного захисту інформації.

Проте пріоритетність використання імперативного методу правового регулювання в адміністративному праві не означає, що для адміністративно-правового врегулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності не можна використовувати диспозитивний та рекомендаційний методи правового регулювання, і відповідно такі способи правового регулювання як дозволи та рекомендації. Так, суб'єкти владних повноважень можуть бути наділені дискреційними повноваженнями, тобто правом самим обирати ту або іншу модель поведінки.

До прикладу – використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності наразі є дискреційним повноваженням органів публічної адміністрації, які реалізують державну політику у сфері цивільного захисту, адже питання використання технології штучного інтелекту ще не врегульовано на рівні закону чи підзаконного нормативно-правового акту, тому спроби використання вказаної інформаційної технології носять скоріше експериментальний характер і остаточне рішення у разі виникнення надзвичайної ситуації чи загрози її виникнення повинна приймати людина, зокрема, уповноважена посадова особа ДСНС чи керівник відповідного органу публічної адміністрації, підприємства, установи чи організації.

**Висновки.** Проведене дослідження системи принципів, напрямів та способів адміністративно-правового регулювання вико-

ристання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності дозволяє сформулювати висновок про те, що застосування інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності потребує детального адміністративно-правового врегулювання з метою стандартизації відповідних цифрових інструментів (забезпечення сумісності програмного забезпечення), поширення позитивного досвіду їх використання, а також запобігання випадкам несанкціонованого доступу до відповідних автоматизованих інформаційних систем.

Перелік спеціальних принципів правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності пропонується доповнити принципами оперативності та координації.

До перспективних напрямів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід віднести: адміністративно-правове врегулювання розробки та функціонування єдиної інформаційно-телекомунікаційної системи цивільного захисту, яка буде включати, серед іншого, інтерактивну мапу захисних укриттів (з можливістю побудови маршруту слідування для особи з урахуванням геолокації), місць локалізації надзвичайних ситуацій та їх наслідків, а також інформаційну базу суб'єктів забезпечення цивільного захисту та безпеки життєдіяльності; адміністративно-правову регламентацію розробки, поширення (популяризації), а також порядку адміністрування і використання мобільного застосунку, призначеного для мобілізації людських та матеріально-

технічних ресурсів у випадку загрози виникнення чи безпосереднього виникнення надзвичайної ситуації; адміністративно-правове врегулювання використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності (до прикладу – для автоматизації процесів виявлення загроз настання надзвичайних ситуацій та їх оперативної ліквідації).

Щодо способів адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності слід зазначити, що для регулювання вказаних суспільних відносин більшою мірою використовуються заборони та зобов'язання, проте суб'єкти владних повноважень можуть наділятися дискреційними повноваженнями, що обумовлює використання таких способів правового регулювання як дозвіл та рекомендація, зокрема щодо використання спеціальних мобільних застосунків для мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів з метою запобігання виникненню або ліквідації надзвичайних ситуацій, а також щодо використання технології штучного інтелекту (до врегулювання порядку його використання на рівні закону та підзаконних нормативно-правових актів).

Перспективність подальшого дослідження даної тематики обумовлена необхідністю розробки конкретних пропозицій щодо внесення змін до чинного адміністративного законодавства України, а також необхідністю дослідження зарубіжного досвіду адміністративно-правового регулювання використання інформаційних технологій у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Воловик Л.М., Ковальська К.В. Безпека життєдіяльності населення в умовах глобалізації. *Молодий вчений*. 2016. № 9 (1). С. 34-37.
2. Воронін А.С. Сучасні проблеми безпеки життєдіяльності. *Нотатки сучасної науки*. 2022. № 3. С. 65-66.
3. Завадська М.М., Осипенко Є.В. Забезпечення безпеки життєдіяльності людини в умовах екстремальних ситуацій. *Молодий вчений*. 2016. № 11 (1). С. 33-36.
4. Калашнікова Л.В. Безпека життєдіяльності як предмет соціологічного аналізу: уточнення змісту поняття. *Вісник Одеського національного університету. Соціологія і політичні науки*. 2017. Т. 22. Вип. 1. С. 54-65.
5. Качинський А.Б. Безпека життєдіяльності особи, суспільства та держави: порогові умови. *Стратегічні пріоритети*. 2013. № 2. С. 111-119.

6. Полежаєв А.М., Ковжого С.О. Особливості системи «Безпека життєдіяльності людини» як об'єкта управління. *Системи обробки інформації*. 2012. Вип. 3 (2). С. 245-247.
7. Апшай Ф.В., Халак О.В. Аналіз правових засад безпеки життєдіяльності. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2021. № 1 (15). С. 4-7. DOI: 10.15587/2523-4153.2021.228246
8. Глуха В.В., Помаза-Пономаренко А.Л. Нормативно-правове забезпечення державного управління сферою безпеки життєдіяльності. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 2. Режим доступу URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur\\_2016\\_2\\_4](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Duur_2016_2_4)
9. Денисова А.В. Напрями адміністративного нагляду у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності населення: питання систематизації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2017. Вип. 45 (1). С. 156-159.
10. Остапенко О.І. Адміністративно-правова природа безпеки населення України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 30. С. 234-246.
11. Біленська Д.О. Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
12. Єсімов С.С. Використання інформаційних технологій як предмет адміністративно-правового регулювання. *Lviv Polytechnic National University Institutional Repository. Ser.: Urid. nauki*. 2015. № 827(8). С. 24-29. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/jun/4809/yesimov3.pdf>
13. Кузьменко О.В., Чорна В.Г., Островський С.О. Правове регулювання запровадження та використання штучного інтелекту. *Київський часопис права*. 2024. № 1. С. 173-177.
14. Омельченко А.В. Суспільні відносини у сфері цифровізації як предмет правового регулювання. *Юридична Україна*. 26.12.2023. DOI 10.37749/2308-9639-2023-10(250)-5
15. Колодій А.М. Принципи права: генеза, поняття, класифікація та реалізація. *Науково-практичний юридичний журнал «Альманах права»*. 2012. Вип. 3. С. 42-46.
16. Погребняк С.П. Основоположні принципи права (змістовна характеристика): монографія. Х.: Право, 2008. 240 с.
17. Сунегін С.О. Основоположні принципи права: загальна характеристика та деякі аспекти реалізації. *Науково-практичний юридичний журнал «Альманах права»*. 2012. Вип. 3. С. 275-279.
18. Уварова О.О. Принципи права у правозастосуванні: загальнотеоретична характеристика: монографія. Харків: «Друкарня МАДРИД», 2012. 196 с.
19. Про Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99. Дата оновлення: 26.03.1999. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284/99#Text> (дата звернення: 08.11.2024).
20. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 21.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 08.11.2024).
21. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. Дата оновлення: 27.07.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення: 01.11.2024).
22. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. Дата оновлення: 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 01.11.2024).



УДК 351.741

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.7>

Веклич Є. Г.,

аспірант кафедри публічного управління та адміністрування  
Національної академії внутрішніх справ

## СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СИТУАЦІЙНИХ ЦЕНТРІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ

**Анотація.** У статті наголошено, що упродовж практично усієї історії розвитку правоохоронної системи України існували штабні підрозділи як органи управління, які покликані за дорученням начальника або за власною ініціативою в межах наданої компетенції забезпечувати діяльність відповідного органу правопорядку щодо вирішення загальносистемних, міжрегіональних, міжгалузевих або комплексних правоохоронних завдань, координувати діяльність служб і підрозділів, організовувати виконання управлінських рішень. Такі структурні одиниці забезпечували розроблення й реалізацію управлінських рішень, удосконалення форм та методів роботи, координацію діяльності всіх служб.

Гене́за становлення та розвитку ситуаційних центрів Національної поліції України тісно пов'язана з розвитком та історією органів внутрішніх справ, які у вигляді штабних підрозділів почали формуватися ще за «радянщини». Однак, правоохоронна практика за часів незалежності України поступово звільняється від історичних впливів тоталітарних режимів влади, які були властиві царській, а згодом і радянській системам, що базувалися на репресивних методах боротьби зі злочинністю, забезпеченні безпеки та порядку, охорони прав і свобод людей. Прогресивні зміни в правоохоронній парадигмі Національної поліції України, які відбулися за останні кілька років, пов'язані з розширенням суспільно корисної діяльності всіх правоохоронних інститутів, подальшою гуманізацією цієї діяльності та одночасним підвищенням відповідальності керівництва. Суспільство дедалі більше усвідомлює, що правоохоронні органи повинні бути відкритими і соціально доступними для захисту прав і свобод громадян. Це важливий прорив у ментальності людей, які поколіннями сприймали міліцію як виключно карально-репресивний апарат.

Встановлено, що з розвитком інформаційних технологій та утворенням у 2015 р. нового правоохоронного органу європейського зразка – Національної поліції України виникла необхідність у забезпеченні координації, аналізі, плануванні, контролі та узгодженості дій територіальних (міжрегіональних) органів, структурних (відокремлених) підрозділів поліції з реалізації державної політики у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, а також надання поліцейських послуг. У зв'язку з цим, й створено Ситуаційний центр Національної поліції України.

**Ключові слова:** *Ситуаційний центр, Національна поліція України, штабні підрозділи, підрозділи поліції, адміністративно-правове регулювання, національна безпека.*

### **Veklych E. G. Formation and development of Situation Centers of the National Police of Ukraine**

**Abstract.** The article emphasizes that throughout almost the entire history of the development of the law enforcement system of Ukraine, there have been headquarters units as management bodies, which are called upon by order of the chief or on their own initiative within the scope of the granted competence to ensure the activities of the relevant law enforcement agency in solving systemic, interregional, inter-branch or complex law enforcement tasks, coordinate the activities of services and units, and organize the implementation of management decisions. Such structural units ensured the development and implementation of management decisions, improvement of forms and methods of work, and coordination of the activities of all services.

The genesis of the formation and development of the situational centers of the National Police of Ukraine is closely connected with the development and history of internal affairs bodies, which began to be formed in the form of headquarters units during the «Soviet era». However, law enforcement practice during the independence of Ukraine is gradually freeing itself from the historical influences of totalitarian regimes of power, which were characteristic of the tsarist and later Soviet systems, which were based on repressive methods of combating crime, ensuring security and order, and protecting the rights and freedoms of people. Progressive changes in the law enforcement paradigm of the National Police of Ukraine, which have occurred over the past few years, are associated with the expansion of the socially useful activities of all law enforcement institutions,

the further humanization of this activity and the simultaneous increase in the responsibility of management. Society is increasingly aware that law enforcement agencies must be open and socially accessible to protect the rights and freedoms of citizens. This is an important breakthrough in the mentality of people who for generations perceived the police as an exclusively punitive and repressive apparatus. It has been established that with the development of information technologies and the formation in 2015 of the new law enforcement agency of the European model – the National Police of Ukraine, there was a need to ensure coordination, analysis, planning, control and consistency of actions of territorial (interregional) bodies, structural (separate) police units in the implementation of state policy in the field of ensuring public safety and order, protection and defense of human rights and freedoms, interests of society and the state, combating crime, as well as the provision of police services. In this regard, the Situation Center of the National Police of Ukraine was created.

**Key words:** *Situation center, National Police of Ukraine, headquarters units, police units, administrative and legal regulation, national security.*

**Постановка проблеми.** В умовах розвитку України, як суверенної, незалежної, демократичної, соціальної та правової держави, однією із гарантій становлення української державності є забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя. Відповідно до ст. 17 Конституції України, забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом [1].

Глибинні перетворення, що відбуваються в Україні на шляху до формування правової держави, охоплюють усі сфери суспільства та вимагають удосконалення діяльності всіх органів державної влади, включаючи органи сектору безпеки і Національну поліцію України (далі – НПУ) як їх структурну складову, з акцентом на виконання адміністративних функцій. Персонал НПУ, виконує широкий спектр завдань, спрямованих на забезпечення особистої безпеки громадян, захист їхніх прав і свобод, запобігання, виявлення та припинення кримінальних правопорушень, охорону публічного порядку та забезпечення публічної безпеки. Більшість цих завдань реалізується в процесі здійснення адміністративної діяльності, тобто через застосування працівниками НПУ норм адміністративного законодавства. Однак, адміністративно-правові основи діяльності окремих структурних підрозділів НПУ, зокрема Ситуаційних центрів НПУ, незважаючи на теоретичну та практичну важливість цієї проблеми, не отримали достатнього вивчення в науковій сфері адміністративного права.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі проблеми адміністративно-право-

вого регулювання діяльності правоохоронних органів, становлення та розвитку підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування, у тому числі Ситуаційних центрів НПУ були предметом наукових доробків І. О. Васильєва, С. В. Васюк, О. В. Винника, І. О. Зозулі, О. М. Музичука, М. І. Петренка, В. М. Плішкіна, О. І. Посмітюха, О. Ф. Сальнікової, М. М. Тишлека інших вчених і практиків.

**Виклад основного матеріалу.** Для ефективно побудови сучасної системи адміністративно-правового регулювання органів і служб НПУ складно переоцінити досвід минулого, за допомогою якого, можна виявити не лише загальні аспекти розвитку силових структур, але і його особливості за тих чи інших історичних умов. Крім цього, набутий досвід дає можливість врахувати прогалини, помилки і здобутки у системі забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку [2], і використати його в умовах сьогодення. Оскільки, функція кадрового забезпечення управління в органах поліції, має еволюційний характер розвитку – розгляд її сучасного стану функціонування не можливий без звернення до історичного досвіду формування та розвитку.

Як відзначає О. В. Винник, для виконання функцій управління у кожному органі є відповідний апарат на чолі з керівником. На сьогоднішній день таким апаратом є штаб, який забезпечує координацію діяльності підрозділів по захисту прав і свобод громадян, інтересів суспільства і держави від протиправних посягань при вирішенні завдань боротьби зі злочинністю, охороні громадського порядку і забезпеченні громадської безпеки. Його

виникнення було зумовлене ускладненням процесів управління, збільшенням обсягів циркулюючої інформації, яка потрібна для підготовки управлінських рішень. Наявність штабу – об'єктивно необхідна категорія сфери управління, властива будь-якій соціальній системі. Його існування та діяльність спрямовані на забезпечення найбільш ефективного функціонування основних служб і усієї системи в цілому [3, с. 115-116].

Зважаючи на еволюційний шлях формування та розвитку функції організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування в органах поліції, пропонуємо виокремити декілька основних періодів становлення та розвитку Ситуаційних центрів НПУ, а саме: перший етап – радянський (1918–1990 рр.). В цей період було реорганізовано кадрову систему, створено декілька правоохоронних підрозділів, у тому числі й штабні підрозділи, на які на початку поклалися функції карально-репресивного характеру, а згодом організаційно-аналітичного забезпечення діяльності «міліції» в частині аналізу злочинності, контролю за станом оперативно-службової діяльності, розробки управлінських рішень щодо проблем охорони правопорядку. Згодом, штабні підрозділи були наділені лише функціями контролю, інспекції та планування роботи органу внутрішніх справ [4, с. 190-191].

Становлення та розвиток Ситуаційних центрів НПУ безпосередньо пов'язаний із реформуванням оперативно-штабної діяльності органів внутрішніх справ (до 2015 р.). За свідченням В. М. Плішкіна, перші згадки про окремих осіб чи групи осіб, які виконували у правоохоронних органах допоміжну роль – надавали допомогу суб'єкту управління в ухваленні ним рішень та у реалізації останніх, сягають корінням XVII ст. [5, с. 161]. 7 червня 1718 р. була заснована Головна поліція. Спочатку штат поліції складався із заступника генерала-поліцмейстера, 4 офіцерів і 36 нижніх чинів. Поліція не лише стежила за порядком в місті, але і виконувала ряд господарських функцій, займалася благоустроєм міста – мощенням вулиць, осушенням болотистих місць, прибиранням сміття тощо.

Трансформація системи органів внутрішніх справ у 20-х рр. XX ст. була зумовлена низкою факторів: зміною політичної ситуації, обсягом і характером виконуваних функцій, специфікою фінансування органів державного управління, переведенням фінансування органів міліції на місцевий бюджет, а також відмовою від «надзвичайщини» в умовах нової економічної політики. Таким чином, у цей період формування штабних підрозділів та української міліції загалом відбувалося у складних умовах: бракувало кадрів, матеріально-технічна база була слабкою. У першій половині 60-х рр. XX ст. було ухвалено низку нормативних актів, що регулювали діяльність органів міліції. Це дозволило значно підвищити ефективність та законність їх роботи у боротьбі зі злочинністю. Наприкінці 70-х рр. XX ст. відбуваються певні організаційні зміни. Однією з ефективних форм роботи, спрямованої на покращення якості діяльності штабів, залишалася практика відбору найкращих представників трудових колективів для їх направлення до органів міліції.

Таким чином, варто наголосити, що радянський період розвитку штабних підрозділів важливий тим, що започаткував створення штабних підрозділів й став поштовхом до появи Ситуаційних центрів НПУ у вигляді сьогодення. Незважаючи на всі особливості тоталітарного режиму, стало зрозумілим, що організаційно-управлінська діяльність, її якість та ефективність суттєво впливають на результативність роботи правоохоронного органу. Рівень відповідності організаційно-управлінської діяльності значною мірою залежить від стану інформаційно-аналітичної, контрольної, планової, координаційної та кадрової роботи. Таким чином, штабні функції перестали бути другорядними та набули значно більшого значення, що призвело до створення спеціальних підрозділів, до яких залучалися висококваліфіковані фахівці. Це дозволило усунути частину недоліків у роботі апарату Міністерства внутрішніх справ України, уникнути серйозних прорахунків у координації діяльності галузевих служб при вирішенні комплексних питань, організації системи інформації, оцінці ефективності діяльності всієї системи управління, організа-

ції інспектування та контролю [6, с. 189-190].

Другим етапом є «незалежний» (1991–2015 рр.), який характеризується розвитком правоохоронної системи незалежної України. Однією з ключових характеристик сучасного світу є значне зростання обсягу інформації та її важливості, а також прагнення суспільства до прозорості в економічних, культурних і наукових зв'язках, що базуються на новітніх інформаційно-комунікаційних технологіях. У контексті посилення міждержавних відносин, конкурентної боротьби за вплив на міжнародній арені, всебічного використання сучасних технологій та формування економічних ринків, питання захисту державних секретів залишаються актуальними. В Україні активно відбувається процес побудови інформаційного суспільства, що відкриває великі можливості для динамічного та ефективного розвитку суспільства, держави та міжнародної спільноти. Однією з характеристик цього процесу є інформаційні відносини, в межах яких реалізується право суб'єктів на доступ до інформації. Ці відносини виникають у зв'язку зі збором, розповсюдженням, перетворенням та використанням інформації.

Тому, в умовах незалежності розпочалася реформа правоохоронних органів, зокрема Міністерства внутрішніх справ України та його структурних підрозділів. Протягом декількох років з дня проголошення незалежності були затверджені майже всі основні положення стосовно діяльності структурних підрозділів і управлінь Міністерства внутрішніх справ України – Штабу, Головного управління кадрів, інспекції по особовому складу та ін. Звертаємо увагу на те, що зміни в законодавчій сфері правоохоронної діяльності розпочалися з ухвалення Закону України «Про Національну поліцію» 2 липня 2015 р. [2]. Це стало початком нового етапу в розвитку української правоохоронної системи. Важливо зазначити, що поліція тепер є центральним органом виконавчої влади. Як підкреслює С. В. Васюк, це не випадково, оскільки поліцію виокремлено в самостійний інститут, позбавлений політичної складової. Раніше правоохоронний орган очолював Міністр внутрішніх справ України, який, окрім адміністративних обов'язків, був і політичною фігурою. Тому посада голови

НПУ повинна бути виключно посадою менеджера-професіонала [7, с. 108].

З появою нового правоохоронного органу, започатковано створення оновленої структури поліцейського відомства. Тому, підрозділи організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НПУ були створені на заміну штабним підрозділам та затверджено Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України [8]. Організаційно-аналітичне забезпечення є тією консолідуючою основою, в якій найбільш чітко виявляється практика застосування організаційних та аналітичних форм щодо забезпечення публічної безпеки та порядку, охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства та держави, протидії злочинності, а також надання поліцейських послуг. Не менш важливою функцією підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування НПУ вважається функція моніторингу оперативної обстановки та реагування на її зміни (оперативне реагування). Зміст і призначення цієї функції полягають у здійсненні цілодобового моніторингу оперативної обстановки, прогнозування, прийняття рішення та безпосередньої координації нарядів патрульної поліції, груп реагування патрульної поліції та інших нарядів поліції із метою організації невідкладного прибуття працівників поліції до заявника або на вказане місце події [9, с. 142-143].

На сьогодні наша держава стикається з безпрецедентною військовою, політичною, економічною та психологічною агресією. Це випробовує на міцність систему забезпечення національної безпеки, яка змушена функціонувати в умовах постійного протистояння небезпечним зовнішнім та внутрішнім загрозам, що підтверджується статистичними даними щодо експертної оцінки загроз національній безпеці. Ця проблематика має особливе значення не лише для практики забезпечення національної безпеки сучасної демократичної держави, але й для юридичної науки, формування наукової концепції адміністративно-правового забезпечення національної безпеки та окремих суб'єктів її забезпечення.

На думку, О. Ф. Сальнікової, національна безпека – це стан країни, при якому відсутні або мінімізовані реальні зовнішні і внутрішні загрози її національним цінностям, інтересам і національному способу життя, забезпечується реалізація життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави [10, с. 63-64]. Національна безпека визначається як рівень захищеності життєво важливих інтересів індивідуальних громадян, соціальних груп, суспільства в цілому та держави, а також національних цінностей і способу життя від різноманітних реальних зовнішніх та внутрішніх загроз. Це рівень захищеності, що гарантує суверенітет і територіальну цілісність держави, стабільність суспільства, добробут особи та забезпечує можливість прогресивного розвитку нації. Важливим аспектом є захист особи, суспільства та держави від правопорушень, відновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди.

Одним із ключових напрямів забезпечення національної безпеки є захист від правопорушень, забезпечення відновлення порушених прав та відшкодування заподіяної шкоди. В умовах збройного конфлікту кримінальні правопорушення суттєво змінили криміногенну ситуацію в країні, призвівши до появи нових, раніше невідомих воєнних злочинів, що значно вплинуло на виконання завдань кримінального провадження. Це стосується забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування та судового розгляду, щоб кожна особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, була притягнута до відповідальності відповідно до своєї вини з дотриманням належної правової процедури [5, с. 192].

Продовжуючи відмітимо, що питання розвитку стратегічних комунікацій в Україні вперше було піднято у 2014 р. в рамках рішень, ухвалених на саміті НАТО в Уельсі, спрямованих на підтримку України в умовах агресії з боку рф. Альянс висловив готовність надати Україні консультативну, практичну та матеріально-технічну допомогу, включно з розглядом питання щодо започаткування проекту створення загальнодержавного центру стратегічних комунікацій та Ситуаційних центрів у складі ключових органів влади. Безсумнів-

ним є те, що створення єдиної системи Ситуаційних центрів державних органів, що входять до сектору безпеки і оборони, а також інших органів державної та місцевої влади, є одним з ключових шляхів досягнення необхідних оперативних та інших спроможностей складових сектору безпеки і оборони. Важливим аспектом є забезпечення ефективної координації цієї системи з використанням можливостей Головного ситуаційного центру України, а також формування умов для її взаємодії із Ситуаційним центром НАТО (SITCEN) [10].

Тому, доленосним рішенням, яке передувало створенню Ситуаційних центрів НПУ й зумовлене метою забезпечення інформаційно-аналітичного супроводження діяльності РНБіО України щодо координації і контролю за діяльністю органів виконавчої влади, правоохоронних органів та військових формувань у сфері національної безпеки і оборони у мирний час, в особливий період, у тому числі в умовах воєнного стану, в умовах надзвичайного стану та при виникненні кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, стало створення та забезпечення діяльності Головного ситуаційного центру України [11]. РНБіО України фактично має повноваження ініціювати створення органів, які виконують допоміжні або консультативні функції та є частиною системи суб'єктів, що забезпечують національну безпеку і оборону. Ці органи функціонують як окремі структури, підпорядковані або підконтрольні виключно керівництву чи апарату відповідного органу;

Третій етап – «сучасний» (з 2016 р. по т. ч), ознаменувався створенням Ситуаційних центрів НПУ, з метою збирання, аналізу та узагальнення інформації про найбільш резонансні кримінальні, адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події, забезпечення координації та управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки або виникнення надзвичайних ситуацій, а також затвердження Положення про організацію діяльності такого центру [12].

Сучасний розвиток суспільства відзначається підвищенням значущості та ролі інформатизації у всіх аспектах життєдіяльності. Забезпечення повної, своєчасної та

достовірної інформації про ситуації та процеси, що виникають і відбуваються в різних сферах життєдіяльності регіонів, є критично важливою умовою для організації системи ефективного управління їхнім розвитком. Тому, у 2021 р. Указом Президента України введено в дію рішення РНБіО від 4 червня 2021 року «Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони», яким визнано за необхідне розширення та подальший розвиток єдиної мережі Ситуаційних центрів, до складу якої мають входити Головний ситуаційний центр України, Урядовий ситуаційний центр, ситуаційні центри органів сектору безпеки і оборони, ситуаційні центри центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій, а також резервні та рухомі ситуаційні центри [13]. Таким нормативно-правовим актом поставлено завдання оснащення уніфікованим програмним та апаратним забезпеченням із інформаційно-аналітичного супроводження прийняття управлінських рішень, яке має включати: сховище даних та систему керування базами даних; інструменти аналізу та візуалізації даних від різних джерел, а також побудови прогностичних моделей на їх основі; модуль геоінформаційних систем і технологій для створення та роботи з наборами геопросторових даних; захищений відеоконференцзв'язок для забезпечення синхронного обміну аудіовізуальною інформацією в режимі реального часу; електронні комунікаційні мережі для забезпечення обміну інформацією, включаючи передачу даних та аудіовізуальної інформації з різними ступенями обмеження доступу між комунікаційними вузлами, ситуаційними центрами та іншими суб'єктами інформаційного обміну; технічну підтримку програмно-апаратного комплексу для забезпечення стійкого і безперервного функціонування, тестування, конфігурації та відстеження продуктивності згідно з визначеним регламентом [3, с. 120-121]. Як результат, необхідність інтеграції зусиль щодо організації вищезазначених ситуаційних центрів потребує глибоких досліджень та є нагальною потребою сьогодення.

**Висновки.** Таким чином, зважаючи на шлях формування та розвитку функції організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування в органах поліції, виокремлено декілька основних періодів становлення та розвитку Ситуаційних центрів Національної поліції України, а саме: 1) радянський (1922–1990 рр.) – реорганізовано кадрову систему, створено декілька правоохоронних підрозділів, у тому числі й штабні підрозділи, на які на початку поклалися функції карально-репресивного характеру, а згодом організаційно-аналітичного забезпечення діяльності «міліції» в частині аналізу злочинності, контролю за станом оперативно-службової діяльності, розробки управлінських рішень щодо проблем охорони правопорядку. Згодом, штабні підрозділи були наділені лише функціями контролю, інспекції та планування роботи органу внутрішніх справ; 2) «незалежний» (1991–2015 рр.) – період початкових реформ у правоохоронній сфері України, створення та розвиток штабних підрозділів МВС України з наділенням персоніфікованих завдань, функцій, прав та обов'язків, а також започаткування аналітичної роботи та інформаційного забезпечення діяльності підрозділів по боротьбі зі злочинністю; 3) «сучасний» (з 2016 р. по т. ч.) – створення СЦ НПУ для збирання, аналізу та узагальнення інформації про найбільш резонансні кримінальні, адміністративні правопорушення, терористичні акти та інші події, забезпечення координації та управління силами і засобами поліції в разі ускладнення оперативної обстановки або виникнення надзвичайних ситуацій.

На сьогодні, гібридність світу, що формується, створює істотні ускладнення для розуміння суті явищ і процесів, що відбуваються в суспільстві, саме внаслідок їх гібридності, заплутаності, нечистоти і складності. Це стає підґрунтям для невважених практичних рішень, помилок і втрати керованості суспільними процесами. У гібридному світі складаються зовсім інші причинно-наслідкові зв'язки, тому старі алгоритми і правила втрачають свою дієвість та ефективність. Така ситуація вимагає створення правоохоронної системи, яка зможе ефективно протистояти злочинності в умовах збройного конфлікту,

воєнного стану, а тому правова регламентація розслідування кримінальних правопорушень, вчинених в умовах збройного конфлікту викликає значний інтерес. З початком повномасштабного вторгнення, Указом Президента № 64/2022 введено воєнний стан на території України. Ракетні обстріли об'єктів цивільної інфраструктури та напади на насе-

лення й активні бойові дії на значній території держави призвели до фіксації значної кількості злочинів проти основ національної безпеки, а також миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку. У таких умовах Ситуаційні центри НПУ відіграють важливу роль у забезпеченні національної безпеки країни.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
2. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
3. Винник О. В. Адміністративно-правовий статус штабних підрозділів органів внутрішніх справ України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2015. 204 с.
4. Тишлек М. М. Генеза формування та розвитку функції кадрового забезпечення управління в органах поліції. *Держава і регіони*. 2022. № 4. С. 188–193. URL: [http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4\\_2022/28.pdf](http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2022/28.pdf)
5. Плішкін В. М. Теорія управління органами внутрішніх справ: підручник / за заг. ред. Ю. Ф. Кравченка. Київ: Нац. академія. внутр. справ України, 1999. 702 с.
6. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Х., 2010. 481 с.
7. Васюк С. В. Оперативне реагування як функція підрозділів організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України. *Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал*. 2021. Вип. 3. Том 4. С. 107-114.
8. Положення про Департамент організаційно-аналітичного забезпечення та оперативного реагування Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 27.11.2015 р. № 126. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/>
9. Зозуля І. О. Українська нація та її безпека: новий погляд на національну безпеку України. *Право України*. 2004. № 5. С. 141–145.
10. Сальнікова О. Ф., Посмітюх О. І., Петренко М. І. Ситуаційний центр як ефективний механізм стратегічних комунікацій. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 17. С. 62–66.
11. Про створення та забезпечення діяльності Головного ситуаційного центру України: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25.01.2015 р. введене в дію Указом Президента від 28.02.2015 р. № 115. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0002525-15#Text>
12. Положення про Ситуаційний центр Національної поліції України: наказ Національної поліції України від 30.06.2016 р. № 545. *Відомчий документ*.
13. Щодо удосконалення мережі ситуаційних центрів та цифрової трансформації сфери національної безпеки і оборони: рішення Ради національної безпеки і оборони України від 04.06.2021 р. введене в дію Указом Президента України від 18.06.2021 р. № 260. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Ukazy/4916.html>

УДК 346.58:351.822:347.73:346.9+339.746

DOI https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.8

**Голубєва В. О.,**

кандидат юридичних наук, професор,  
професор кафедри публічного та міжнародного права  
Київського національного економічного університету  
імені Вадима Гетьмана

**Голубєва А. О.,**

адвокат

## **ГРАНИЧНІ СТРОКИ ВИКОНАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ: ЗАСТОСУВАННЯ УКРАЇНОЮ В СУЧАСНИХ УМОВАХ**

**Анотація.** В статті розглянуто нормативно-правове регулювання Україною в рамках зовнішньоекономічної політики (зокрема її валютної складової), граничних строків надходження валютної виручки за експортними операціями та/або товарів за імпорнтними операціями і деяких практичних особливостей у цій сфері під час воєнного стану (з 24.02.2022 р. до тепер).

Особливого значення питання граничних строків надходження товарів за імпорнтними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями набуло після 24.02.2022 р., внаслідок вразливості національної економіки України і її національної валюти під час «гарячої фази війни». В статті в описовому і табличному вигляді йдеться саме про те, якими нормативно-правовими актами, на які терміни, тощо, Україна з 2022 р. до тепер змінювала граничні строки (від 365 до 90 календарних днів) надходження валютної виручки за експортними операціями (тобто переважно розрахунків) та/або надходження товарів за імпорнтними операціями, як іншої невід'ємної сторони даного процесу, з метою збалансувати сферу економіки (зокрема валютну) і не допустити поглиблення кризових явищ.

З врахуванням сучасної ситуації в Україні, внаслідок агресії РФ, приділено увагу деяким практичним аспектам, пов'язаним з призупиненням розрахунку граничних строків надходження товарів за імпорнтними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями (внаслідок форс-мажорних обставин, звернення до судових органів), а також наслідки їх порушення (наприклад, нарахування пені у розмірі 0,3%). Широко представлена судова практика з теми дослідження і її окремих аспектів.

Звертаємо увагу, що викладення матеріалу щодо граничних строків надходження товарів за імпорнтними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями в Україні розділено на дві частини за часовою ознакою: -- з 90-х рр. ХХ ст. до 24.02.2022 р.; – з 24.02.2022 р. – до тепер (в часи воєнного стану). В даній статті йдеться про період з 24.02.2022 р. – до тепер.

**Ключові слова:** *граничні строки розрахунків, граничні строки надходження товарів за імпорнтними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями, валютне законодавство, валютна виручка, повернення валютної виручки, розрахунки в іноземній валюті, операції з експорту та імпорту, форс-мажор, обставини непереборної сили, пеня, зовнішньоекономічні операції, експортно-імпорнтні операції, зовнішньоекономічні договори (контракти), валютний контроль.*

### **Holubieva V. O., Holubieva A. O. Deadlines for fulfillment of foreign economic obligations: application by Ukraine in today's environment**

**Abstract.** The article considers Ukraine's regulatory and legal regulations within the framework of foreign economic policy (in particular its currency component), the deadlines of currency receipts being credited for export operations and / or goods delivery for import operations and some operational peculiarities during martial law (from 24.02.2022 until now).

The issue of the deadlines of goods delivery for import operations and/or currency receipts being credited for export operations became essentially important after 24 February, 2022, due to the vulnerability of Ukraine's national economy national currency during the hot phase of the war. The article refers in descriptive and tabular form to the regulatory legal acts, terms etc. used by Ukraine from 2022 until now to change the deadlines (from 365 to 90 calendar days) for currency receipts being credited for export operations (i.e. mainly payments) and/ or goods delivery for import transactions, as another integral part of this process, in order to balance the sphere of the economy (in particular, the economy's currency sector) and to prevent the crisis deepening.



The current situation in Ukraine caused by the Russian aggression is taken into account, and consequently the article focuses on some practical aspects related to the suspension of the calculation of the deadlines for goods delivery on import operations and/ or foreign currency earnings on export operations (due to force majeure, appeals to the judicial authorities), as well as the consequences of their violation (for example, accrual of penalties of 0.3%). The court practice on the subject of research and its individual aspects are widely presented.

We would like to draw your attention to the fact that the presentation of the material on the deadlines for the delivery of goods on import operations and/ or foreign currency earnings on export operations in Ukraine is divided into two parts according to the time factor: -- from the 90s. XX century. up to February 24, 2022; from February 24, 2022 until now (during martial law). This article refers to the period from February 24, 2022 until now.

**Key words:** *settlement deadlines, deadlines for delivery of goods on import operations and/or foreign currency being credited for export operations, currency legislation, foreign currency earnings, return of foreign currency earnings, foreign currency settlements, export-import operations, force majeure, penalties, foreign economic transactions, export-import operations, foreign economic agreements (contracts), currency control.*

**Постановка проблеми.** Важливість для функціонування України питання зменшення/ недопущення втрат і порушень (наприклад, внаслідок мінімізації неповернення валютної виручки або імпортової частини по зовнішньоекономічним договорам (контрактам)) значно збільшилась внаслідок: військової агресії РФ проти України і тривалою дією воєнного стану [24] (що вимагає додаткових значних економічних, у т.ч. фінансових витрат); тимчасової окупації частини території України (фактичної поточної втрати частини економічного потенціалу (особливо промислового і сільськогосподарського) держави); значного зменшення задіяного прямо чи опосередковано в економіці працездатного населення (внаслідок, зовнішньої міграції) та ін. Отже, держава вимушена шукати різні шляхи підтримки національної економіки і валюти, забезпечення / відновлення національної безпеки і територіальної цілісності, соціальної стабільності, в т.ч. запроваджуючи непопулярні з різних причин у бізнес-середовищі заходи, зокрема скорочення граничних термінів надходження товарів за імпортними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями, тощо.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження валютних відносин і їх окремих аспектів в Україні проводили, як науковці (юристи, економісти, держуправлінці та ін., переважно до 24.02.2022 р.), так і практики (особливо в сучасних умовах), зокрема: І.А. Андрєєв, О.І. Береславська, Н.В. Божидарнік, В.К. Васенко, О.В. і В.О. Васюренко, О.М. Владимир, М.В. Вінічук, Д.О. Гетманцев,

А.В. Джавага, О.В. Дзюблюк, О.О. Дудоров, Ф.О. Журавка, Ж.В. Завальна, М.М. Єрмошенко, Т.І. Єфименко, Є.В. Карманов, О.О. Книженко, Л.М. Кравченко, В.Д. Кольга, О.А. Костюченко, Т.А. Латковська, К.А. Мякота, В.П. Нагребельний, Н.В. Наконечна, О.П. Орлюк, О.В. Покатаєва, Н.Ю. Пришва, О.М. Понамарчук, Н.І. Рудик, Л.А. Савченко, О.Є. Северин, М.В. Старинський, Т.В. Філіпенко, В.О. Шамрай, О.О. Шапошников, О.А. Шевчук, Н.Г. Шукліна, та ін.

**Виклад основного матеріалу.** На початок листопада 2023 р. за даними НБУ, обсяг неповерненої валютної виручки з початку повномасштабного вторгнення РФ становить близько 8 млрд. дол. США, що, на обґрунтовану думку регулятора, «має відчутний вплив на платіжний баланс». Слід уточнити, що йдеться не лише про виручку від експорту зернових, а й про неповернену валютну виручку загалом [55]. Українські експортери сільськогосподарської продукції залишили за кордоном близько 3 млрд. дол. США валютної виручки з моменту повномасштабного вторгнення Росії (далі – РФ) в Україну, посилюючи тиск на валютні резерви країни [56]. За дев'ять місяців 2023 р. «ризикові підприємства» експортували з України зерно «невідомого походження» на 133,9 млрд. грн., що становить понад 20% від загальної кількості [4].

Для порівняння, протягом 2012-2018 рр. спостерігається постійна тенденція до відтоку валютних коштів за межі України через неповернення їх суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД) при здійсненні експортно-імпортних операцій [5, с. 48]. Так, за

даними НБУ, наданими Мінекономрозвитку, станом на 01.04.2018 р. сума заборгованості нерезидентів перед українськими суб'єктами ЗЕД за експортними та імпорнтними операціями (непідтверджена перевірками) становила 8,7 млрд. дол. США та зросла порівняно з аналогічним показником на початок 2016 р. на 14,5%. За даними ДФС, підтверджена в ході проведення перевірок сума простроченої заборгованості нерезидентів перед суб'єктами ЗЕД становила 3,4 млрд. дол. США, що менше за показник НБУ у понад 2,5 рази. Водночас задекларована в ДФС сума заборгованості за експортно-імпорнтними, бартерними та іншими зовнішньоекономічними договорами (контрактами) з порушенням законодавчо встановлених термінів розрахунків станом на 01.04.2018 р. – 2,1 млрд. дол. США [5, с. 41].

Сучасні правові засади здійснення валютних операцій, валютного регулювання та валютного нагляду, права та обов'язки суб'єктів валютних операцій і уповноважених установ, відповідальність за порушення валютного законодавства визначено Законом України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII [23], а НБУ має право встановлювати граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів [23, ст. 13 п. 1]. Метою вище зазначеного Закону є «валютна лібералізація в контексті інтеграції до ЄС», шляхом встановлення режиму валютного регулювання, який передбачає вільне проведення валютних операцій їх суб'єктами, спрощення проведення таких операцій, покращення інвестиційного клімату та привабливості України [5, с. 45], а також реалізація завдань, прийнятих Україною згідно з Угодою про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. [57, ст.ст. 145, 147], зокрема запровадження принципів регулювання руху капіталу країнами-членами Європейського Союзу (відповідно до Директиви Ради ЄС від 24.06.1988 р. № 88/361/ЄС [3, ст.ст. 1, 3, 7]).

Одним із поширених видів порушень валютного законодавства є порушення порядку здійснення експортно-імпорнтних операцій, а саме невиконання або неналежне виконання / недотримання обумовлених

в зовнішньоекономічних договорах (контрактах) строків поставки товарів / надання послуг / виконання робіт або розрахунків за них (тобто порушення / недотримання «граничних строків надходження товарів за імпорнтними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями» [9, Розділ XX, Підрозділ 10, п.п. 69.2<sup>-1</sup>, 69.35-1]).

Сторони експортно-імпорнтних операцій самостійно, на основі права на свободу підприємницької діяльності, закріпленого Конституцією України [7, ст.ст. 42, 43], принципу свободи зовнішньоекономічного підприємництва [40, ст. 2] і принципу «автономії волі» (*lex voluntatis*) [41, ст. 5], визначають в зовнішньоекономічних договорах (контрактах) строки розрахунків і поставки товарів (надання послуг, виконання робіт), але держава з різних причин може встановлювати їх граничні межі, перевищення яких, за відсутності певних умов (наприклад, форс-мажорних обставин, звернення до судових органів (державних і недержавних / міжнародних комерційних арбітражів)), є порушенням, що передбачає різні види відповідальності, в т.ч. у вигляді нарахування / стягнення уповноваженими податковими органами держави пені (тобто застосування «вертикальних» фінансових санкцій). Прикладами судової практики в даному випадку можуть бути: постанови ВСУ від 17.12.2002 р. [20] і від 31.01.2020 р. у справі № 1340/3649/18 [15] та ін. [17; 18; 19; 21; 54; 58].

Валютний контроль (нагляд) є елементом (стадією) держаного управління (адміністрування) сфери ЗЕД (зокрема, валютної), що є особливо важливим в кризові періоди для подолання або попередження їх негативних впливів і проявів, наприклад: на валютному ринку щодо курсу національної валюти; для забезпечення дотримання нормативно визначеного валютно-розрахункового порядку, законності у сфері зовнішньоекономічних і валютних відносин та належної поведінки суб'єктів ЗЕД щодо граничних строків надходження товарів за імпорнтними операціями та/або валютної виручки за експортними операціями, тощо.

Загальною сучасною нормативно-правовою основою сфери граничних строків над-

ходження валютної виручки за експортними операціями та/або товарів за імпорнтними операціями і пов'язаних питань є Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII, в ст. якого, закріплено [23, ст. 13 п.п. 2, 3], що:

«2. У разі встановлення НБУ граничного строку розрахунків за операціями резидентів з експорту товарів грошові кошти підлягають зарахуванню на рахунки резидентів у банках України у строки, зазначені в договорах, але не пізніше строку та в обсязі, встановлених НБУ. Строк виплати заборгованості обчислюється з дня митного оформлення продукції, що експортується, а в разі експорту робіт, послуг, прав інтелектуальної власності та (або) інших немайнових прав – з дня оформлення у письмовій формі (у паперовому або електронному вигляді) акта, рахунка (інвойсу) або іншого документа, що засвідчує їх надання.

3. У разі встановлення НБУ граничного строку розрахунків за операціями резидентів з імпорту товарів їх поставка має здійснюватися у строки, зазначені в договорах, але не пізніше встановленого НБУ граничного строку розрахунків з дня здійснення авансового платежу (попередньої оплати)».

Граничний строк розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів було встановлено 02.01.2019 р. постановою Правлінням НБУ у кількості 365 календарних днів [37, п. 21]. Зауважимо, що цей термін не поширюються на операції в незначному розмірі з експорту, імпорту товарів (включаючи незавершені розрахунки за операцією), крім дроблення операцій з експорту товарів або дроблення валютних операцій (п. 22). Згідно з Розділом 1 «Загальні положення» [37, п. 2 пп. 7)] пороговий розмір / рівень валютної операції (в еквіваленті за офіційним курсом гривні до іноземних валют, установленим НБУ на дату здійснення операції), який є меншим, ніж розмір, що підлягає обов'язковому фінансовому моніторингу. З 2020 р. пороговий розмір є меншим, ніж розмір, передбачений ст. 20 Закону України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення», тобто

зовнішньоекономічні розрахунки на суму до 400 тис. грн. (за деякими винятками) під валютний контроль і зазначений граничний строк не підпадають [37, п. 22; 33, ст. 20; 52].

Отже, якщо сума незавершених розрахунків за операцією з експорту/імпорту товарів не перевищує порогової суми, а загальна сума операції підлягає валютному нагляду / моніторингу банками на підставі Постанови правління НБУ від 02.01.2019 р. № 7 [23, ст. 11 п. 7; 35]. У випадках порушення граничних строків розрахунків за умови відсутності ознак дроблення операцій з експорту товару або дроблення валютних операцій пеня за їх порушення не нараховується.

Відповідно до сучасних подій в Україні, у зв'язку з військовою агресією РФ проти України і введенням Указом Президента від 24.02.2022 р. № 64/2022 [24] в Україні воєнного стану, Правлінням НБУ прийняло Постанову від 24.02.2022 р. № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану», якою запроваджено з 05.04.2022 р. граничні строки розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів (на поточний момент) у кількості 180 календарних днів, для операцій, що проведені до 05.04.2022 р. [46, п. 14<sup>2</sup>; 27, п. 1 пп. 6)], окрім 3Е операцій з деякими видами товарів [36; 32], граничні строки розрахунків менше порогового рівня залишилися без змін, а саме -- 365 календарних днів [45, п.п. 14<sup>2</sup>, 14<sup>3</sup>, 14<sup>4</sup>; 30 п.; 37, п. 22; 33, ст. 20; 22; 51]. (Детальніше див. таблицю 1).

Діючим законодавством передбачається і можливість подовження граничних строків надходження валютної виручки за експортними операціями та/або товарів за імпорнтними операціями на підставі висновку центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері економічного розвитку (тобто, Міністерства економіки України) [23, ст. 13 п. 4; 10], тощо). (Щодо припинення нарахування пені за порушення строків зарахування валютної виручки, внаслідок пролонгації граничних строків, звертає на себе увагу рішення суду від 10.11.2021 р. у справі № 280/2801/21 [53]).

В якості покарання за недотримання / порушення резидентами граничних строків над-

**Граничні строки надходження валютної виручки за експортними операціями та/або товарів за імпортними операціями під час дії воєнного стану в Україні**

№	Нормативний акт	Граничний строк	Початок -- завершення дії	Особливості
1	2	3	4	5
1.	Указ Президента України «Про заходи щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності» від 19.03.1992 р. № 162 [39].	--	1992 р. – до тепер	«1. Встановити, що всі суб'єкти ЗЕД в Україні мають право здійснювати зовнішньоекономічні операції по експорту товарів (робіт, послуг) як власного, так і не власного виробництва, та імпорту товарів (робіт, послуг) як для власних, так і не для власних потреб, крім товарів (робіт, послуг), експорт та імпорт яких заборонено.»
2.	Закон України «Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності» від 23.12.1998 р. № 351-XIV [44].	180 календарних днів	18.08.2012 р. – до тепер	Редакція від 05.07.2012 р. (ст.ст. 2, 3).
3.	Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI [8, ст. 151 п. 1].	365 календарних днів	01.06.2012 р. – до тепер	Крім випадків: – законодавчо закріплених більших строків переробки товарів, а для підприємств суднобудівної промисловості (в межах класу 30.11 групи 30.1 розділу 30, класу 33.15 групи 33.1 розділу 33 КВЕД ДК 009:2010) загальний строк переробки не може перевищувати 730 календарних днів (ст. 151 ч. 2); – виходячи з технологічних особливостей переробки окремих товарів, попередньо встановлений строк їх переробки за письмовою заявою підприємства, якому видано дозвіл на переробку, може бути продовжений митним органом, яким видано відповідний дозвіл на переробку (ст. 151 ч 3).
4.	Постанова КМУ «Про затвердження Порядку визначення строку та умов завершення імпоротної операції без увезення товару на територію України» від 05.12.2007 р. № 1392 [38].	180 календарних днів	01.01.2008 р. – до тепер	
5.	Закон України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII [23].	--	07.07.2018 р. (набрання чинності), 07.02.2019 р. (введення в дію)	НБУ визначено уповноваженим встановлювати граничні строки розрахунків (ст. 13).
6.	Постанова Правління НБУ «Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті» від 02.01.2019 р. № 5 [37, п. 21].	365 календарних днів	07.02.2019 р. – до тепер	Ці строки не поширюються на операції в пороговому (незначному) розмірі до 400 тис. грн. (за деякими винятками). Під валютний контроль підпадають лише ЗЕ операції на суму більше 400 тис. грн. [37, п. 22; 33, ст. 20]. Крім того, зазначені граничні строки поширюються на незавершені операції резидента з експорту та імпорту товарів, за якими до 07.02.2019 р. не встановлено банком порушення 180-денного строку розрахунків ... [35, п. 2]).

Закінчення табл. 1

7.	Постанова Правління НБУ «Про встановлення винятків та (або) особливостей запровадження граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і внесення змін до деяких нормативно-правових актів» від 14.05.2019 р. № 67 [32].	--	16.05.2019 р. – до тепер	Загальні граничні строки розрахунків не поширюються (застосовується винятковий порядок) проведення ЗЕ операцій – у редакції станом на 11.11.2023 р. – щодо тринадцяти умов.
8.	Постанова Правління НБУ «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 р. № 18. Зі змінами 24.02.2022 р. № 68 [46, п. 14 <sup>2</sup> ; 30, п. 4].	90 календарних днів	05.04.2022 р. – 07.06.2022 р.	Щодо операцій з експорту та імпорту товарів, здійснених з 05.04.2022 р. на суму більше 400 тис. грн. [46, п.п. 14 <sup>3</sup> , 14 <sup>4</sup> ; 30 п.; 37, п. 22; 33, ст. 20].
9.	Постанова Правління НБУ «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 р. № 18. Зі змінами 07.06.2022 р. № 113 [46, п. 14 <sup>2</sup> ; 31].	120 календарних днів	08.06.2022 р. – 08.08.2022 р.	Для розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, які проводилися з 05.04.2022 р. на суму більше 400 тис. грн. [37, п. 22; 33, ст. 20].
10.	Постанова Правління НБУ «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» від 24.02.2022 р. № 18. Зі змінами від 07.07.2022 р. № 142 [46, п. 14 <sup>2</sup> ; 27, п. 1 пп. 6].	180 календарних днів	09.07.2022 р. – до тепер	Для розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів, які проводилися після 05.04.2022 р. Ці строки не поширюються на операції в пороговому (незначному) розмірі до 400 тис. грн. (за деякими винятками). Під валютний контроль підпадають тільки ЗЕ операції на суму більше 400 тис. грн. [37, п. 22; 33, ст. 20; 45, п. 14 <sup>3</sup> ].
11.	Постанова Правління НБУ «Про встановлення <i>винятків</i> та (або) особливостей запровадження граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і внесення змін до деяких нормативно-правових актів» від 14.05.2019 р. № 67 [32; 29].	тимчасово припиняється перебіг	01.06.2023 р. [29] – до тепер	Для товарів, робіт і послуг, за якими проведені та не завершені до 24.02.2022 р. операції з експорту та (або) імпорту товарів від/для суб'єктів з місцезнаходженням у РФ або РБ, які створені та діють відповідно до законодавства зазначених країн (крім операцій, за якими граничні строки розрахунків настали до 24.02.2022 р.) (п. 1 <sup>1</sup> ).
12.	Постанова Правління НБУ «Про встановлення <i>винятків</i> та (або) особливостей запровадження граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і внесення змін до деяких нормативно-правових актів» від 14.05.2019 р. № 67 [36; 32].	90 календарних днів	11.11.2023 р. [28] – до тепер	Для ЗЕ операцій з експорту товарів, що класифікуються за кодами згідно з УКТ ЗЕД: 1001 (пшениця і суміш пшениці та жита (меслин)), 1002 (жито), 1003 (ячмінь), 1004 (овес), 1005 (кукурудза), 1201 (соєві боби), 1205 (насіння ріпаку), 1206 (насіння соняшнику), 1507 (олія соєва), 1512 (олія соняшникова), 1514 (олія ріпакова або гірчична), 2306 (макуха), здійснених з 11.11.2023 р. (п. 1 <sup>2</sup> ).

ходження валютної виручки за експортними операціями та/або товарів за імпортними операціями, по аналогії як і раніше, передбачено нарахування пені. Відповідно до п. 5 ст. 13 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. [23] порушення резидентами строку розрахунків «тягне за собою нарахування пені за кожний день прострочення в розмірі 0,3% суми неодержаних грошових коштів за договором (вартості недо-

поставленого товару) у національній валюті (у разі здійснення розрахунків за зовнішньо-економічним договором (контрактом) у національній валюті) або в іноземній валюті, перерахованій у національну валюту за курсом НБУ, встановленим на день виникнення заборгованості. Загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати суми неодержаних грошових коштів за договором (вартості непоставленого товару)». Пеню нараховує

ДПС [23, ст. 11 п. 6] на підставі повідомлення банку про порушення граничних строків, який за бажанням може про це сповістити клієнта-порушника, хоча і не зобов'язаний.

Відповідальність, передбачена п. 5 ст. 13 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. [23] не застосовується до резидентів – суб'єктів господарювання, що вчинили відповідне правопорушення, якщо імпорتنі операції не можуть бути завершені внаслідок дії постанови Кабінету Міністрів України «Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації» від 09.04.2022 р. № 426 [23, ст. 16 п. 13; 34].

Необхідно зауважити, що відповідно до Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. [23, ст. 13 пп. 6-7]:

«6. У разі якщо виконання договору, ... зупиняється у зв'язку з виникненням форс-мажорних обставин, ... нарахування пені ... зупиняється на весь період дії форс-мажорних обставин та поновлюється з дня, наступного за днем закінчення дії таких обставин. ...

7. У разі прийняття до розгляду судом, міжнародним комерційним арбітражем позовної заяви резидента про стягнення з нерезидента заборгованості, що виникла внаслідок недотримання нерезидентом строку, передбаченого зовнішньоекономічним договором (контрактом), або прийняття до провадження уповноваженим органом відповідної країни документа про стягнення такої заборгованості з боржника-нерезидента на користь резидента в позасудовому (досудовому) примусовому порядку строк, встановлений відповідно до цієї статті, зупиняється з дня прийняття до розгляду такої заяви (прийняття до провадження відповідного документа) і пеня за порушення строку в цей період не нараховується. ...».

В постанові ВСУ від 16.05.2018 р. по справі № 813/1935/17 зазначається, що датою повернення валютної виручки вважається зарахування її на відповідний валютний рахунок [13]. Крім того звертає на себе увагу практика подання позовних заяв до дати закінчення строків повернення валютної виручки (Постанова ВСУ від 26.10.2022 р. по справі № 320/5804/18) [14].

Узагальнюючи, можна зазначити, що

і раніше, і тепер відповідальність за порушення граничних строків розрахунків за експортно-імпортними операціями нормативно була і є визначеною (карантин і воєнний стан її «не скасовували» і не призупиняли її нарахування):

- існує пеня, яка нараховується з першого дня, який настає за граничним днем повернення, становить 0,3% від суми неотриманої оплати за договором (вартості товару, який не був поставлений) – за кожний день прострочення;

- пеня нараховується в гривнях, якщо контракт укладений у гривні, та гривневий еквівалент за курсом НБУ на дату виникнення заборгованості – якщо контракт укладений у іноземній валюті;

- загальний розмір нарахованої пені не може перевищувати загальної суми неодержаних коштів за договором (вартості неоплаченого товару);

- нарахування пені призупиняється на час дії форс-мажорних обставин і розгляду спорів в судових органах (державних і недержавних).

З 24.06.2023 р. [29] відповідно до Постанови Правління НБУ «Про встановлення винятків та (або) особливостей запровадження граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і внесення змін до деяких нормативно-правових актів» від 14.05.2019 р. № 67 [32, п. 1<sup>1</sup>] тимчасово, з на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів із дня його припинення або скасування, припиняється перебіг граничних строків розрахунків для товарів, робіт і послуг, за якими проведені та не завершені до 24.02.2022 р. операції з експорту та (або) імпорту товарів за зовнішньоекономічними договорами (контрактами), укладеними українськими суб'єктами ЗЕД з іноземними суб'єктами господарської діяльності з місцезнаходженням у РФ або Республіці Білорусь (далі – РБ), які створені та діють відповідно до законодавства зазначених країн (крім операцій, за якими граничні строки розрахунків настали до 24.02.2022 р.) [29].

У деяких суб'єктів ЗЕД виникла проблема з виконанням зобов'язань по зовнішньоекономічним договорам (контрактам) граничні

строки розрахунків настали до 24.02.2022 р., але мали місце судові провадження, рішення по яким на даний момент вступили в силу, але їх не можна виконати в «добровільному», ні в «примусовому» порядку. Така ситуація має місце внаслідок заборони проведення будь-яких банківських операцій / переказів з/в РФ чи РБ [45, п. 17; 25 п. 7]. А саме: «17. Уповноваженим установам забороняється здійснювати будь-які валютні операції: 1) з використанням російських рублів та білоруських рублів; 2) учасником яких є юридична або фізична особа, яка має місцезнаходження (zareєстрована/постійно проживає) в РФ або в РБ; 3) для виконання зобов'язань перед юридичними або фізичними особами, які мають місцезнаходження (zareєстрована/постійно проживає) в РФ або в РБ».

Судова практика [11] не зважає на доводи про відсутність в діях резидентів вини в порушенні строків зарахування валютної виручки, посилаючись на Закон України «Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті» від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР [42], в якому не ставиться стягнення пені за порушення термінів розрахунків в іноземній валюті в залежність від наявності чи відсутності вини резидента, а тому достатньо наявності лише факту порушення відповідних строків.

Відповідно до ч. 6 ст. 13 Закону України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII «Про валюту та валютні операції» [23], у разі якщо виконання договору за операціями, зокрема з експорту товарів зупиняється у зв'язку з виникненням форс-мажорних обставин, перебіг строку розрахунків, установленого НБУ, та нарахування пені відповідно до ч. 5 ст. 13 зупиняється на весь період дії форс-мажорних обставин та поновлюється з дня, наступного за днем закінчення дії таких обставин. Підтвердженням виникнення та закінчення дії форс-мажорних обставин є відповідна довідка уповноваженої організації (органу) країни розташування сторони зовнішньоекономічного договору (контракту) або третьої країни відповідно до умов цього договору (контракту). Встановлення форс-мажорних обставин відбувається в кожному конкретному випадку індивідуально щодо окремого зобов'язання (лист ТПП України від 24.02.2016 р. № 1473/05.0-5 [60]).

В листі ДПА України від 10.08.2004 р. № 15183/7/23-5317 зазначено, що офіційним підтвердженням виникнення форс-мажорних обставин є оригінал документа вповноваженого органу країни виникнення таких обставин, виконаний на фірмовому бланку організації з відповідними реквізитами: дата, вихідний номер, назва документа (свідоцтво, сертифікат, висновок, довідка тощо), відповідний текст, підпис посадової особи, зазначення посади особи, що підписала документ, відтиск печатки організації [48]. Тобто навіть при наявності прямої законодавчої норми та офіційної позиції контролюючого органу, суди визнали неналежними доказами форс-мажору копії указів Президента Грузії, постанов парламенту і уряду Грузії про встановлення надзвичайного стану на території Грузії з 21.03.2020 р. у зв'язку з COVID-19. (Постанова ВСУ від 13.07.2023 р. у справі № 560/9742/22 [16]), згідно якої касаційну скаргу залишено без задоволення, а оскаржені судові рішення – без змін).

Фактично у 2022 році за період воєнного стану в сфері валютних обмежень в Україні:

– Відбувалося то зменшення, то поступове збільшення граничних строків застосування банківського валютного нагляду, тобто максимальних строків розрахунків за експортно-імпортними операціями з 365 до 90 календарних днів [37, п. 21; 46, п. 14<sup>2</sup>; 30, п. 4], пізніше з 90 календарних днів до 120 календарних днів [46, п. 14<sup>2</sup>; 31; 30, п. 4], і нарешті – до 180 календарних днів [46, п. 14<sup>2</sup>; 31; 27, п. 1 пп. 6)]. При чому зміна з 90 календарних днів до 120 календарних днів сталася «назад», тобто строк 120 календарних днів застосовується не тільки до операцій, які розпочато з 08.06.2022 р., але й до тих, які почалися раніше -- до операцій з 05.04.2022 р., отже, по всіх імпорتنих операціях, які вже були розпочато з цієї дати, діяв 120-денний строк розрахунків.

– «Стандартним» граничним строком розрахунків за зовнішньоекономічними договорами (контрактами) для «мирного» часу були й залишаються 365 календарних днів. Як тільки воєнний стан буде відмінено, то має повернутися стандартний 365-денний період [23; 37 ;46].

– Залишається відсутнім обов'язковий продаж виручки експортерами. Його не вводили й у період воєнного стану, хоча декілька років тому таке обмеження існувало та було пов'язаним з необхідністю підтримання курсу національної валюти. Скасований обов'язковий продаж був ще з 20.06.2019 р. в процесі валютної лібералізації в Україні. Таким чином, уся виручка, як і раніше, залишається на поточному рахунку експортера [26; 37].

Необхідно звернути увагу на нові правила для експорту сільськогосподарської продукції в умовах воєнного стану, окрім зменшення граничного строку розрахунків, зокрема формування переліку верифікованих суб'єктів агропромислового комплексу, які здійснюють експорт товарів, зокрема зернових, олійних і продуктів переробки і відповідають чотирьом критеріям, одне з яких про необхідність мати документальне підтвердження від банку, з яким працює, що з 23.02.2022 р. по 27.10.2023 р. він провів хоча б одну успішну експортну операцію, по якій було повернення валютної виручки [43; п. 6].

Крім штучно створених суб'єктами ЗЕД причин неповернення валютної виручки і порушення граничних строків надходження валютної виручки за експортними операціями та/або товарів за імпортними операціями, окремо необхідно зазначити деякі причини вимушеного / неумисного невиконання або неналежного виконання зобов'язань до зовнішньоекономічним договорам (контрактам), враховуючи законодавчі вимоги може призводити до відповідальності суб'єктів ЗЕД:

1. Відповідно до змісту ч. 6 ст. 13 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII [23] в разі якщо виконання договору зупиняється у зв'язку з виникненням форс-мажорних обставин, перебіг строку розрахунків та нарахування пені зупиняються на весь період дії форс-мажорних обставин та поновлюються з дня, наступного за днем завершення дії таких обставин.

Отже, фактично сучасні обставини в Україні можуть вважатися форс-мажорними (зокрема, «...збройний конфлікт або сер-

йозна погроза такого конфлікту, включаючи але не обмежуючись ворожими атаками, блокадами, військовим ембарго, дії іноземного ворога, загальна військова мобілізація, військові дії, оголошена та неоголошена війна, дії суспільного ворога, збурення, акти тероризму, диверсії, піратства, безлади, вторгнення...» [47, ст. 14<sup>1</sup> ч. 2; 50, п. 3.1.1., п. 6.1.; 12]), і за певних умов і при наявності трьох складових: – обставини непереборної сили, – неможливості виконання контрактного зобов'язання і – причинно-наслідкового зв'язку між ними, суб'єкти ЗЕД можуть призупинити або звільнитися від виконання контрактних зобов'язань і деяких видів відповідальності.

Тобто одна із сторін конкретного зовнішньоекономічного договору (контракту) [50, п. 6.2.] повинна довести, що наявні обставини (введення воєнного стану чи початку бойових дій) мають відношення до конкретного господарського зобов'язання та унеможливають після постачання товару або здійснення авансового платежу отримати резидентами валютної виручки або поставку їм імпортного товару на невизначений строк, а також з метою не нарахування пені за порушення граничних строків розрахунків.

Свою фактичну позицію з даного приводу висловила ТПП України в листі від 28.02.2022 р. [2], але звернемо увагу, що лист не є документом визначеним національним законодавством, як такий, що підтверджує наявність форс-мажорних обставин по кожному конкретному зовнішньоекономічному договору (контракту). (Деякі процедурні аспекти також див. в наступному абзаці).

2. З осені 2023 р. практично безперервно триває безстрокова майже повна блокада українсько-польського кордону (в пунктах пропуску «Ягодин-Дорогуськ», «Краківець-Корчова», «Рава-Руська-Гребенне» та ін.) польськими перевізниками і фермерами на його перетин вантажними транспортними засобами з реєстрацією в Україні [59] і часткова румунсько-українського кордону (пункт пропуску «Халмеу-Дякове») [49], що впливає, в першу чергу, на дотримання термінів перевезення товарів. Для уникнення відповідальності суб'єкти ЗЕД, відповідно до абз. 2 ч. 6



ст. 13 Закону України «Про валюту і валютні операції» від 21.06.2018 р. № 2473-VIII [23] підтвердженням виникнення та закінчення дії форс-мажорних обставин є відповідна довідка (сертифікат, висновок) уповноваженої організації (органу) країни розташування сторони зовнішньоекономічного договору (контракту) або третьої країни відповідно до умов цього договору (контракту). До переліку форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) серед іншого належать у т.ч. і блокада, і страйк, відповідно до Закону України «Про торгово-промислові палати в Україні» від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР [47 ст. 14<sup>1</sup> ч. 2; 50, п. 3.1.1., п. 6.1.].

Наявність факту однієї або кількох форс-мажорної обставини (обставин непереборної сили) не звільняє автоматично сторони ЗЕД(к) від відповідальності. Тобто суб'єкти ЗЕД можуть повідомити контрагентів про настання форс-мажорних обставин та неможливість вчасного виконання зобов'язань для можливості врегулювання спірного питання, підтвердивши ці обставини (їх початок і закінчення) сертифікатом виданим Торгово-промисловою палатою України або уповноваженими нею регіональними торгово-промисловими палатами [47, ст. 14<sup>1</sup> ч. 1; 50, п. 3.3.].

Виходячи з реальної ситуації в українській економіці в процесі її «воєнного сьогодення» і повоєнного реформування, можна погодитися, що однією з ключових економічних загроз є відтік з країни валютних ресурсів [6, с. 131] і враховуючи всю ретроспективу і сучасний стан застосування в Україні валютного контролю у формі встановлення граничних строків надходження валютної виручки за експортними операціями та/або товарів за імпорнтними операціями (повернення валютної виручки й імпорнтної частини

по контрактам, вартості недопоставленого товару) у сфері експортно-імпорнтних операцій, варто запроваджувати і в подальшому заходи вдосконалення механізму контролю цих відносин, у т.ч. з огляду першочергових національних інтересів у сфері забезпечення фінансової безпеки на макрорівні [1, с. 241, 245, 261], шляхом поєднання регулюючих і стимулюючих заходів:

- регламентації вибору форм розрахунків, що дозволяє широко використовувати «ненадійні» (з погляду валютного контролю) форми;
- розробки цілісного механізму контролю за рухом інвестицій, кредитів, розміщенням валютних цінностей на рахунках за межами України. Незважаючи на відмінності в технології здійснення і завершення операції, спільним є визначення механізму перевірки закінчення операції, через недосконалість якого відбувається неповернення валюти;
- створення і вдосконалення правового механізму та інфраструктури з протидії відмиванню нелегальних коштів і поверненню незаконно вивезених з України капіталів;
- запровадження механізму контролю за здійсненням поточних валютних операцій у міжнародних одиницях і неконвертованій валюті;
- унеможливлення недоотримання виручки за експорт товарів та послуг і здійснення платежів за фіктивними операціями з цінними паперами, в т.ч. НБУ [61, с. 78];
- забезпечення позитивного зовнішньоторговельного сальдо, достатнього обсягу золотовалютних запасів;
- підтримка ліквідності національної грошової одиниці;
- удосконалення механізмів повернення національного капіталу з-за кордону та управління зовнішнім боргом та ін.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Вінічук М.В., Наконечна Н.В. Економічна безпека держави: соціально-економічний вимір : навчальний посібник. Львів, Ліра-Прес: 2017. 322 с. URL: [https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/164771/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA\\_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B0\\_3.pdf](https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/164771/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20%D0%B1%D0%B5%D0%B7%D0%BF%D0%B5%D0%BA%D0%B0%20%D0%B4%D0%B5%D1%80%D0%B6%D0%B0%D0%B2%D0%B8%20%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%B5%D1%87%D0%BD%D0%B0_3.pdf)
2. Всім кого це стосується : лист Торгово-промислової палати України від 28.02.2022 р. № 2024/02.0-7.1. URL: <https://uccu.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>

3. Директива Ради (88/361/ЄЕС) «Щодо імплементації статті 67 Договору»: Директива Ради Європейського економічного співтовариства від 24.06.1988 р. № 88/361/ЄЕС. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994\\_182#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_182#Text)

4. Експортери ховають за кордоном мільярди – голова НБУ. *Кореспондент*. 07.12.2023. URL: [https://ua.korrespondent.net/ukraine/4646522-eksportery-khovauit-za-kordonom-milyardy-holova-nbu?\\_gl=1\\*bvdgbm\\*\\_ga\\*MTA2NzkxNTQ5OS4xNz\\_A0Mjk1Mzg4\\*\\_ga\\_HCSJ3J3LKX\\*MTcwNDI5NTM4Ny4xLjEuMTcwNDI5NTY4MS40LjAuMzgzMTk3NTQw](https://ua.korrespondent.net/ukraine/4646522-eksportery-khovauit-za-kordonom-milyardy-holova-nbu?_gl=1*bvdgbm*_ga*MTA2NzkxNTQ5OS4xNz_A0Mjk1Mzg4*_ga_HCSJ3J3LKX*MTcwNDI5NTM4Ny4xLjEuMTcwNDI5NTY4MS40LjAuMzgzMTk3NTQw)

5. Звіт про результати аудиту ефективності виконання повноважень державними органами щодо забезпечення контролю за дотриманням суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності вимог валютного законодавства : рішення Рахункової плати України від 26.06.2018 р. № 15-5. URL: [http://www.rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/15-5\\_2018/zvit\\_15-5\\_2018.pdf](http://www.rp.gov.ua/upload-files/Activity/Collegium/2018/15-5_2018/zvit_15-5_2018.pdf)

6. Калініченко З. Пріоритети захисту національної економіки та зміна цілей повоєнної економічної політики. *Захист національної економіки та управління її розвитком* : кол. монограф. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внут. справ, 2023. С. 110-133 с. URL: [http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10857/5/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82\\_%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%9D\\_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%202022-2.pdf](http://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/10857/5/%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82_%D0%95%D0%9A%D0%9E%D0%9D_%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D1%96%D1%8F%202022-2.pdf)

7. Конституція України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Редакція від 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

8. Митний кодекс України від 13.03.2012 р. № 4495-VI. Редакція від 13.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#Text>

9. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI. Редакція від 22.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>

10. Порядок видачі висновку щодо продовження граничних строків розрахунків за окремими операціями з експорту та імпорту товарів, встановлених Національним банком України : Постанова Кабінету Міністрів України від 13.02.2019 р. № 104. Редакція від 14.11.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/104-2019-%D0%BF>

11. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 27.04.2023 р. № 804/5861/17, адміністративне провадження № К/9901/1431/18 № К/9901/388/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110502385>

12. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 02.10.2018 р. у справі № 805/2130/17-а, № К/9901/4715/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/77045039>

13. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 16.05.2018 року у справі № 813/1935/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/74173252>

14. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 26.10.2022 р. у справі № 320/5804/18, адміністративне провадження № К/9901/48316/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107010231>

15. Постанова Верховного Суду у складі судової палати з розгляду справ щодо податків, зборів та інших обов'язкових платежів Касаційного адміністративного суду від 31.01.2020 р. у справі № 1340/3649/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87478127>

16. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду від 13.07.2023 р. у справі № 560/9742/22, адміністративне провадження № К/990/21689/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112184693>

17. Постанова Волинського окружного адміністративного суду від 06.12.2017 р. № 803/917/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70852286>

18. Постанова Житомирського окружного адміністративного суду від 25.05.2016 р. у справі № 806/5406/15. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58126512>

19. Постанова Колегії суддів Судової палати в адміністративних справах Верховного Суду України від 06.05.2008 р. № 08/47 у справі № 21-1518во07. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/3402031>

20. Постанова Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 17.12.2002 р. у справі № 2-15/2542-02. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v2542700-02#Text>

21. Постанова Третього апеляційного адміністративного суду м. Дніпро від 27.02.2020 р. у справі № 160/9757/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88142960>

22. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду м. Києва від 12.03.2019 р. у справі № 826/7430/17. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/80479949>

23. Про валюту і валютні операції : Закон України від 21.06.2018 р. № 2473-VIII. Редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2473-19#Text>
24. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022. Редакція від 17.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
25. Про внесення змін до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 «Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану» : Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0021500-22/ed20220224#n2>
26. Про внесення зміни до Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті : Постанова Правління Національного банку України від 18.06.2019 р. № 78. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0078500-19#Text>
27. Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 : Постанова Правління Національного банку України від 07.07.2022 р. № 142. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0142500-22#n21>
28. Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 14 травня 2019 року № 67 : Постанова Правління Національного банку України від 10.11.2023 р. № 145. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0145500-23#n5>
29. Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 14 травня 2019 року № 67 : Постанова Правління Національного банку України від 30.05.2023 р. № 71. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0071500-23#n5>
30. Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 : Постанова Правління Національного банку України від 04.04.2022 р. № 68. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0068500-22#Text>
31. Про внесення зміни до постанови Правління Національного банку України від 24 лютого 2022 року № 18 : Постанова Правління Національного банку України від 07.06.2022 р. № 113. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0113500-22?find=1&text=120#Text>
32. Про встановлення винятків та (або) особливостей запровадження граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів і внесення змін до деяких нормативно-правових актів : Постанова Правління Національного банку України від 14.05.2019 р. № 67. Редакція від 11.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0067500-19#Text>
33. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення : Закон України від 06.12.2019 р. № 361-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n584>
34. Про застосування заборони ввезення товарів з Російської Федерації : Постанова Кабінету Міністрів України від 09.04.2022 р. № 426. Редакція від 17.06.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/426-2022-%D0%BF#Text09.04.2022>
35. Про затвердження Інструкції про порядок валютного нагляду банків за дотриманням резидентами граничних строків розрахунків за операціями з експорту та імпорту товарів : Постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 р. № 7. Редакція від 26.11.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0007500-19#Text>
36. Про затвердження переліку товарів та (або) галузей економіки, для яких Національний банк має право встановлювати винятки та (або) особливості запровадження заходу захисту, передбаченого абзацом першим частини першої статті 13 Закону України «Про валюту і валютні операції» : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.02.2019 р. № 76-р. Редакція від 09.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/76-2019-%D1%80#Text>
37. Про затвердження Положення про заходи захисту та визначення порядку здійснення окремих операцій в іноземній валюті : Постанова Правління Національного банку України від 02.01.2019 р. № 5. Редакція від 19.08.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005500-19#Text>
38. Про затвердження Порядку визначення строку та умов завершення імпортової операції без увезення товару на територію України : Постанова Кабінету Міністрів України від 05.12.2007 р. № **1392**. Редакція від 07.11.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1392-2007-%D0%BF#Text>
39. Про заходи щодо стимулювання зовнішньоекономічної діяльності : Указ Президента України від 19.03.1992 р. № **162**. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/162/92#Text>
40. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16.04.1991 р. № 959-XII. Редакція від 31.12.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/959-12#Text>

41. Про міжнародне приватне право : Закон України від 23.06.2005 р. № 2709-IV. Редакція від 23.12.2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>
42. Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті : Закон України від 23.09.1994 р. № 185/94-ВР. Втрата чинності від 07.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185/94-%D0%B2%D1%80#Text>
43. Про реалізацію експериментального проекту з верифікації суб'єктів агропромислового комплексу в умовах воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2023 р. № 1132. Редакція від 11.11.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1132-2023-%D0%BF#Text>
44. Про регулювання товарообмінних (бартерних) операцій у галузі зовнішньоекономічної діяльності : Закон України від 23.12.1998 р. № 351-XIV. Редакція від 13.02.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/351-14#Text>
45. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 18. Зі змінами від 24.02.2022 р. № 21. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>
46. Про роботу банківської системи в період запровадження воєнного стану : Постанова Правління Національного банку України від 24.02.2022 р. № 18. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0018500-22#Text>
47. Про торгово-промислові палати в Україні : Закон України від 02.12.1997 р. № 671/97-ВР. Редакція від 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671/97-%D0%B2%D1%80#Text>
48. Про форс-мажорні обставини : лист Державної податкової адміністрації України від 10.08.2004 р. № 15183/7/23-5317. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=03U52271DA>
49. Пункт пропуску «Халмеу-Дякове» заблоковано технікою румунських фермерів. *Державна митна служба України*. 18.01.2024 р. URL: <https://t.me/UkraineCustoms/2652>
50. Регламент засвідчення Торгово-промисловою палатою України та регіональними торгово-промисловими палатами форс-мажорних обставин (обставин непереборної сили) : рішення президії ТПП України від 15.07.2014 р. № 40(3). Редакція від 18.12.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0040571-14#Text>
51. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 13.01.2020 р. у справі № 120/3648/19-а. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87263910>
52. Рішення Волинського окружного адміністративного суду від 08.12.2021 р. у справі № 140/114110/21. URL: <https://youcontrol.com.ua/ru/catalog/court-document/101757863/>
53. Рішення Запорізького окружного адміністративного суду від 10.11.2021 р. у справі № 280/2801/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/101285723>
54. Рішення Херсонського окружного адміністративного суду від 07.10.2019 р. у справі № 540/1611/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84950148>
55. Роз'яснення від НБУ. URL: [https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/EVA\\_termin-povernennya-valyutnoyi-vyruchky-dlya-eksporteriv1.pdf](https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/EVA_termin-povernennya-valyutnoyi-vyruchky-dlya-eksporteriv1.pdf)
56. Тарасовський Ю. Експортери агропродукції не повернули в Україну \$3 млрд. валютної виручки з початку війни -- Bloomberg. *Forbes*. 02.11.2023. URL: <https://forbes.ua/news/eksporteri-agroproduksii-ne-povernuli-v-ukrainu-3-mlrd-valyutnoi-viruchki-z-pochatku-viyini-bloomberg-02112023-17031>
57. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984\\_011#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text)
58. Ухвала Львівського апеляційного адміністративного суду від 23.11.2017 р. № 876/10632/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/70508659>
59. Чи можна вважати блокування проїзду вантажних транспортних засобів на території Республіки Польща форс-мажором. *Торгово-промислова палата України*. 27.11.2023. URL: <https://uccr.org.ua/press-center/uccr-news/chi-mozhna-vvazhati-blokuvannia-proyizdu-vantazhnikh-transportnikh-zasobiv-na-teritoriyi-respubliki-polshcha-fors-mazhorom>
60. Щодо форс-мажорних обставин : лист Торгово-промислової палати України від 24.02.2016 р. № 1473/05.0-5. URL: [https://ips.ligazakon.net/document/mus26307?ed=2016\\_02\\_24](https://ips.ligazakon.net/document/mus26307?ed=2016_02_24)
61. Фінансова система національної економіки: проблеми розвитку та управління змінами / за заг. ред. Т.І. Єфименко. У трьох томах. Том 3. К. : ДННУ «АФУ», 2012. 960 с. URL: [https://afu.kiev.ua/getfile.php?page\\_id=451&num=6](https://afu.kiev.ua/getfile.php?page_id=451&num=6)

УДК 347.73

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.9>

**Дмитренко Е. С.,**

докторка юридичних наук, професорка,  
професорка кафедри публічного та міжнародного права  
Київського національного економічного університету  
імені Вадима Гетьмана

**Дмитренко Ю. П.,**

кандидат юридичних наук, професор,  
професор кафедри управління  
та інформаційно-аналітичного забезпечення  
Національної академії Служби безпеки України

## **ПРОБЛЕМИ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ У КОНТЕКСТІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ТА СУЧАСНИХ ВИКЛИКІВ**

**Анотація.** У статті проаналізовано проблеми фінансового забезпечення соціального захисту військовослужбовців у контексті рішень Конституційного Суду України та сучасних викликів. Увагу зосереджено на визначенні поняття «фінансове забезпечення соціального захисту військовослужбовців» – як фінансування цієї сфери за рахунок коштів, які формуються у спеціально створених фондах та розподіляються і використовуються з метою соціального захисту військовослужбовців.

Наголошено на значенні Закону про Державний бюджет України, в якому визначаються розмір і цільове спрямування видатків держави на соціальний захист військовослужбовців на бюджетний період. Водночас акцентовано увагу на проблему зупинення зазначеним законом норм інших законів щодо соціальних виплат і пільг військовослужбовцям та на правових позиціях щодо цього Конституційного Суду України.

У результаті аналізу окремих рішень Конституційного Суду України визначено особливості правового статусу військовослужбовців, що обумовлюють потребу матеріальної компенсації установлених законом обмежень та умов служби. Серед них: виконання обов'язків щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності України; жорсткі вимоги до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей; високий ризик отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі під час виконання службових обов'язків.

Зроблено висновки, які ґрунтуються на рішеннях Конституційного Суду України: зупинення пільг, компенсацій і гарантій для зазначеної категорії громадян без відповідної матеріальної компенсації є порушенням гарантованого державою права на їх соціальний захист; допустимим є регулювання суспільних відносин у соціальній сфері за принципом пропорційності між соціальним захистом громадян та фінансовими можливостями держави.

Звернено увагу на окремі проблеми щодо фінансового забезпечення соціального захисту військовослужбовців та запропоновано шляхи їх вирішення, наприклад доповнити Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» окремим розділом «Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей в особливі періоди».

**Ключові слова:** військовослужбовці, соціальний захист, соціальні гарантії, фінансове забезпечення соціального захисту, фінансування, видатки на соціальний захист, бюджет, рішення Конституційного Суду України, воєнний стан.

**Dmytrenko E. S., Dmytrenko Yu. P. Problems of financial security of social protection of military personnel in the context of decisions of the Constitutional Court of Ukraine and contemporary challenges**

**Abstract.** The article analyzes the problems of financial provision of social protection of military personnel in the context of decisions of the Constitutional Court of Ukraine and modern challenges. Attention is focused on the definition of the concept of «financial provision of social protection of military personnel» – as financing

of this area at the expense of funds that are formed in specially created funds and distributed and used for the purpose of social protection of military personnel.

The importance of the Law on the State Budget of Ukraine, which determines the size and target direction of state expenditures on social protection of military personnel for the budget period, is emphasized. At the same time, attention is focused on the problem of the suspension of the norms of other laws regarding social payments and benefits to military personnel and on the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine regarding this law.

As a result of the analysis of individual decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the peculiarities of the legal status of military personnel have been determined, which determine the need for material compensation for limitations and conditions of service established by law. Among them: fulfillment of duties to protect the sovereignty and territorial integrity of Ukraine; strict requirements for discipline, professional suitability, professional, physical, willpower and other qualities; high risk of injury, health damage or even death during the performance of official duties.

Conclusions were made based on the decisions of the Constitutional Court of Ukraine: suspension of benefits, compensations and guarantees for the specified category of citizens without appropriate material compensation is a violation of the state-guaranteed right to their social protection; the regulation of public relations in the social sphere according to the principle of proportionality between the social protection of citizens and the financial capabilities of the state is permissible.

Attention was drawn to certain problems regarding the financial provision of social protection for servicemen and ways to solve them were proposed, for example, to supplement the Law of Ukraine «On Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families» with a separate section «Social and Legal Protection of Servicemen and Members of Their Families in Special Periods».

**Key words:** *military personnel, social protection, social guarantees, financial provision of social protection, financing, expenditures on social protection, budget, decision of the Constitutional Court of Ukraine, martial law.*

**Вступ.** В Україні як соціальній державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищими соціальними цінностями [1, ст. 3]. Держава спрямовує свою діяльність насамперед на забезпечення реалізації громадянами як конституційних прав в цілому, так і права на соціальний захист. Змістом права громадян на соціальний захист відповідно до Конституції України є їх забезпечення: у випадках повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин; у старості; в інших випадках, передбачених законодавством [1, ст. 46].

В Україні в умовах запровадженого у 2022 році воєнного стану через збройну агресію РФ особливого соціального захисту потребують військовослужбовці. Такий захист, який здійснюється у визначених законодавством формах, неможливо забезпечити без здійснення видатків з різних фондів для фінансування програм соціального захисту цієї категорії громадян як важливої фінансової складової такої системи. Однак фінансове забезпечення соціального захисту військовослужбовців характеризується неналежним обсягом видатків, недосконалим правовим регулюванням, яке не в повній мірі відпо-

відає стандартам та принципам права країн Європейського Союзу (далі – ЄС). А тому вітчизняна система соціального захисту військовослужбовців та її фінансова і правова складові потребують удосконалення з метою наближення до загальноєвропейських норм і стандартів.

Окремі аспекти соціального захисту військовослужбовців були предметом дослідження таких учених як: В. Буряк, Р. Гринько, Ю. Крет, А. Мота, А. Огінська, С. Петреченко, П. Пилипенко та інших. Однак недостатня розробленість цієї проблематики з урахуванням рішень Конституційного Суду України (далі – КСУ) та сучасних викликів, її актуальність зумовлюють потребу у проведенні подальших досліджень даної теми.

**Виклад основного матеріалу.** За сучасних умов воєнного стану в Україні реалізація та захист конституційних прав військовослужбовців (насамперед права на соціальний захист та пов'язаних з ним інших прав [1, статті 46-50]). Їх реалізація забезпечує можливість військовослужбовцям підтримати належним чином рівень життя, доступ до системи надання соціальних послуг.

Аналіз наукових джерел (зокрема праць А. Огінської, Ю. Крет) засвідчив розгляд

у соціальному захисті фінансової підсистеми [2, с. 134] або ж окремого поняття «фінансово-правовий захист» – як напряду публічної фінансової діяльності держави та ланки фінансової системи, пов'язаної з публічними видатками, що спрямовуються на фінансування соціальних допомог, пільг та гарантій [3, с. 90]. Нами визначено як окремі, але взаємопов'язані складники механізму соціального захисту – правове та фінансове забезпечення, а останнє – як фінансування цієї сфери за рахунок коштів, які формуються у спеціально створених фондах та розподіляються і використовуються з метою соціального захисту [4, с. 236]. Із урахуванням зазначеного пропонуємо розглядати механізм соціального захисту військовослужбовців через окремі, але взаємопов'язані елементи: правове забезпечення; фінансове забезпечення соціального захисту військовослужбовців – як фінансування цієї сфери за рахунок коштів, які формуються у спеціально створених фондах та розподіляються і використовуються з метою їх соціального захисту.

Основним фінансово-плановим документом, в якому визначаються видатки держави на соціальний захист військовослужбовців, їх розмір і цільове спрямування на бюджетний період, є Закон про Державний бюджет України. Відповідно до положень ст. 95 Конституції України [1, ст. 95] та ст. 40 Бюджетного кодексу України (далі – БК України) предмет регулювання закону про Державний бюджет України є визначеним. Важливою нормою БК України, зміст якої спрямований на фінансовий захист військовослужбовців, є вимога деталізації у законі про Державний бюджет України видатків [5, ст. 40], в тому числі й на соціальний захист військовослужбовців. У цьому ж сенсі варто згадати і норму ст. 41 БК України щодо особливостей здійснення КМУ видатків бюджету в разі, якщо до початку нового бюджетного періоду не набрав чинності закон про Державний бюджет України. За такої ситуації надання пільг, компенсацій і гарантій військовослужбовцям у поточному бюджетному періоді застосовуються у розмірах та на умовах, що діяли у грудні попереднього бюджетного періоду [5, ст. 41].

Розглядаючи питання фінансового забезпечення соціального захисту військовослужбовців, не можна оминати увагою проблему зупинення законом про Державний бюджет України норм інших законів щодо соціальних виплат та пільг військовослужбовцям. Правова позиція щодо цього неодноразово визначалася у Рішеннях Конституційного Суду України (далі – КСУ).

Так у Рішенні КСУ від 20 березня 2002 року № 5-рп/2002 зазначено, що до громадян, які потребують гарантій соціального захисту, насамперед належать ті, які відповідно до статті 17 Конституції України перебувають на службі в органах, що забезпечують суверенітет і територіальну цілісність України, її економічну та інформаційну безпеку (у Збройних Силах України (далі – ЗСУ), Військово-Морських Силах України, в органах Служби безпеки України, прокуратури, охорони державного кордону України тощо). При цьому звернено увагу на такі особливості військової служби зазначених осіб, як: екстремальні умови праці, пов'язані з постійним ризиком для життя і здоров'я; жорсткі вимоги до дисципліни, професійної придатності, фахових, фізичних, вольових та інших якостей. Саме вказані особливості (на що наголошено у Рішенні) обумовлюють потребу компенсації наявності підвищених гарантій соціальної захищеності, спрямованих на забезпечення добробуту військовослужбовців і членів їхніх сімей як під час проходження служби, так і після її закінчення.

Разом із тим у аналізованому Рішенні КСУ вказано на окремі проблеми реалізації права на соціальний захист, зокрема на практику ревізування пільг, компенсацій і гарантій у чинному на той час законодавстві. Така практика, яка мала місце зокрема в законах про Державний бюджет України на 2001 та 2002 роки, суперечила частині 3 статті 27 БК України. Зважаючи на викладене та керуючись змістом статей 46 та 48 Конституції України, зроблено висновки: про недопустимість звуження змісту та обсягу цього права, оскільки пільги, компенсації і гарантії є додатком до основних джерел існування, необхідною складовою конституційного права на забезпечення відповідного життєвого рівня; їх

зупинення без відповідної матеріальної компенсації є порушенням гарантованого державою права на соціальний захист військовослужбовців та членів їхніх сімей [6, пункти 3, 6 мотивувальної частини].

Важливі правові позиції КСУ щодо фінансової складової соціального захисту громадян були сформульовані у Рішеннях, прийнятих пізніше. Зокрема у Рішенні від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011 КСУ визнав, що передбачені законами соціально-економічні права не є абсолютними, оскільки розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави. Іншими словами (за висновком КСУ) механізм реалізації цих прав може бути змінений державою, зокрема, через неможливість їх фінансового забезпечення. Утім у аналізованому Рішенні КСУ робиться важливий висновок: зміна механізму нарахування певних видів соціальних виплат та допомоги є конституційно допустимою, однак із гарантуванням відповідно до статті 48 Конституції України права кожного на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї [7, п. 2 мотивувальної частини].

Зазначений висновок був деталізований у Рішенні КСУ від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. У ньому констатується, що однією з ознак України як соціальної держави є забезпечення загальносуспільних потреб у сфері соціального захисту за рахунок коштів Державного бюджету України [8, п. 2 мотивувальної частини]. Детальний аналіз цього Рішення дає підстави узагальнити, що у забезпеченні відповідного рівня права на соціальний захист держава має керуватися такими принципами: 1) встановлення видів і розмірів соціальних послуг та виплат державою з урахуванням її фінансових можливостей; 2) справедливий і неупереджений розподіл суспільного багатства між громадянами і територіальними громадами; 3) прагнення до збалансованості Державного бюджету України; 4) забезпечення рівня державних гарантій права на соціальний захист відповідно до Конституції України; 5) відповідність змін у механізмі нарахування соціальних виплат та допомоги критеріям пропорційності, справедливості, допустимості.

Для аналізу особливостей фінансово-правового захисту військовослужбовців важливими є насамперед такі Рішення КСУ: від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016; від 22 травня 2018 року № 5-р/2018; від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019; від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022.

Ознайомлення зі змістом Рішення КСУ від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016 свідчить про те, що у ньому визначено спеціальний статус осіб, які перебувають на службі у ЗСУ та в інших військових формуваннях, та характерні ознаки заходів, спрямованих на забезпечення їм належного соціального захисту. По-перше, такі заходи обумовлені особливістю виконуваних ними обов'язків щодо захисту суверенітету, територіальної цілісності України. По-друге, виконання зазначених обов'язків обумовлює завдання держави забезпечити їх соціальний захист (відповідно до статті 17 Конституції України). Саме ці положення, за висновком КСУ, є пріоритетними та мають безумовний характер, а тому заходи, спрямовані на забезпечення державою соціального захисту вказаної категорії осіб, не можуть бути скасовані чи звужені [9, п. 2 мотивувальної частини].

Важливі правові позиції були сформульовані у Рішенні Великої палати КСУ від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. Це, насамперед, висновок про те, що держава за певних обставин, обумовлених існуючими фінансово-економічними можливостями, має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд і може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Такими обставинами можуть бути наступні: 1) значне погіршення фінансово-економічної ситуації; 2) запровадження воєнного або надзвичайного стану; 3) необхідність забезпечення національної безпеки України; 4) потреба модернізації системи соціального захисту тощо. Проте у Рішенні наголошено, що держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов'язана з обов'язком держави за будь-яких обставин забезпечувати їм достатні умови життя [10, п. 2 мотивувальної частини].



Варто також зупинитися на Рішеннях КСУ (Другий сенат) від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019 та від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022, у яких дістали подальший розвиток правові позиції Рішення КСУ від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016. Оцінюючи їх зміст, звернули увагу на положення про обумовленість спеціального статусу та особливих умов соціального захисту військовослужбовців специфікою військової служби, яка полягає, зокрема, у виконанні ними спеціальних завдань, наявності ризиків для їх життя та здоров'я [11, п. 2 мотивувальної частини; 12, п. 3 мотивувальної частини]. У Рішеннях вказано, що громадянам України, які захищають незалежність та територіальну цілісність України, виконують конституційно значущі функції, і членам їхніх сімей держава повинна надавати додаткові гарантії соціального захисту. КСУ констатує, що держава може встановлювати певні відмінності щодо рівня соціального захисту вказаних категорій осіб. Однак визначені законом відмінності не повинні: допускати жодних невикористаних винятків із конституційного принципу рівності, містити ознак дискримінації при реалізації зазначеними особами права на соціальний захист та порушувати сутність права на соціальний захист, а обґрунтування механізму нарахування соціальних виплат має відбуватися із урахуванням критеріїв пропорційності та справедливості [11, п. 2 мотивувальної частини]. Окрім того, у Рішенні КСУ (Другий сенат) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 вказано на дві важливі складові реалізації права на соціальний захист зазначених осіб, а саме: 1) якісне і ефективне законодавче регулювання; 2) запровадження механізмів забезпечення державної підтримки. При цьому зазначено, що метою законодавчого регулювання в цій сфері є як усебічне соціальне забезпечення військовослужбовців, яке компенсуватиме установлені законом обмеження та умови служби, властиві цій категорії громадян, так і підвищення мотивації особового складу ЗСУ у виконанні відповідно до статті 17 Конституції України покладених на них функцій щодо оборони України, захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності. Правова позиція КСУ полягає

в тому, що статус військовослужбовців обумовлює високий ризик отримання поранення, ушкодження здоров'я чи навіть загибелі під час виконання службових обов'язків під час захисту Вітчизни [12, п. 3 мотивувальної частини]. Така позиція відповідає Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо людських прав військовослужбовців від 24 лютого 2010 року CM/Res (2010)4 про надання військовослужбовцям належного медичного обслуговування, компенсацій, надбавок, в тому числі й для осіб, які залишають збройні сили, та які отримали поранення або захворіли внаслідок служби [13, пункти 72, 73].

Зважаючи на викладене варто звернути увагу на проблему реалізації права військовослужбовця на одноразову грошову допомогу у більшому розмірі після первинного встановлення інвалідності (ступеня втрати працездатності без встановлення інвалідності), виплату якої передбачено пунктом 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» [14, п. ст. 16-3]. І хоча із визнанням Рішенням КСУ від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022 неконституційною цієї норми стосовно обмеження виплати зазначеної допомоги дворічним терміном для отримання, механізм її виплати потребує подальшого удосконалення. Варто погодитися з тими науковцями, які вважають, що єдиною умовою набуття права на соціальний захист на випадок інвалідності має бути встановлення факту її настання як результату проходження військової та іншої прирівняної до неї служби, незалежно від того, чи цей факт встановлено на момент звільнення чи після цього [15, с. 374]. Саме такого змісту норми мають бути у відповідному законодавстві.

Також є очевидною потреба чіткого визначення та деталізації у законодавстві: 1) особливостей надання такої допомоги різним категоріям військовослужбовців, особам, які залучені до оборонної діяльності (добровольці сил територіальної оборони, партизани тощо) та їх родичам; 2) повноважень командування військових частин, посадових осіб територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки чи органів військово-

вого управління із цього питання, в тому числі й інформування військовослужбовців про їх пільги та гарантії. У цьому ж сенсі доцільно удосконалити і окремі норми постанови КМУ «Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану» 28 лютого 2022 р. № 168.

У зв'язку із зазначеним та з урахуванням думок учених про такі проблеми в аналізованій сфері, як чисельність та певною мірою безсистемність норм про соціальний захист [16, с. 163], в тому числі й щодо військовослужбовців в умовах воєнного стану, на нашу думку доцільно доповнити Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» окремим розділом «Соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей в особливі періоди».

**Висновки.** Узагальнюючи, зазначимо, що надання військовослужбовцям додаткових гарантій соціального захисту обумовлено особливістю виконуваних ними службових обов'язків, певними обмеженнями та високим ризиком ушкодження здоров'я (загибелі) під час їх виконання. Вони є додатком

до основних джерел їх існування та складовою конституційного права на соціальний захист. При встановленні видів і розмірів соціальних послуг та виплат мають ураховуватися фінансові можливості держави. За окремих обставин (запровадження воєнного стану, значне погіршення фінансово-економічної ситуації) механізм реалізації цих прав може бути змінений державою через неможливість їх фінансового забезпечення. Зміна (зупинення) механізму надання допомог, пільг без відповідної матеріальної компенсації звужує зміст та обсяг права на соціальний захист, а тому є конституційно допустимим лише із гарантуванням права на достатній життєвий рівень для військовослужбовця та його сім'ї.

З метою вирішення зазначених та інших проблем механізм реалізації права військовослужбовців на соціальний захист потребує подальшого удосконалення у напрямку чіткого визначення та деталізації порядку надання пільг, допомог різним категоріям військовослужбовців, в тому числі в умовах воєнного стану. Зазначена проблематика може стати напрямами подальших досліджень у аналізованій сфері.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Огінська А. Соціальний захист населення та фінансовий механізм його реалізації: теоретико-концептуальний зріз. *Економіка та держава*. 2018. № 4. С. 131-136.
3. Крет Ю.М. Сутність фінансово-правового захисту у науці фінансового права. *Право та державне управління*. 2022. № 4. С. 85-92.
4. Дмитренко Е.С., Дмитренко Ю.П. Особливості фінансового, правового та організаційного забезпечення соціального захисту громадян в умовах євроінтеграції України. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2022. Том 3 (44). С. 234-242.
5. Бюджетний кодекс України від 8 липня 2010 року № 2456-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#Text>
6. Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 55 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 58, 60 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» та Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пунктів 2, 3, 4, 5, 8, 9 частини першої статті 58 Закону України «Про Державний бюджет України на 2001 рік» і підпункту 1 пункту 1 Закону України «Про деякі заходи щодо економії бюджетних коштів» (справа щодо пільг, компенсацій і гарантій) від 20 березня 2002 року. Справа № 5-рп/2002. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-02#Text>
7. Рішення КСУ у справі за конституційними поданнями 49 народних депутатів України, 53 народних депутатів України і 56 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 розділу VII «Прикінцеві положення» Закону України «Про Державний бюджет України на 2011 рік» від 26 грудня 2011 року № 20-рп/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11#Text>

8. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням правління Пенсійного фонду України щодо офіційного тлумачення положень статті 1, частин першої, другої, третьої статті 95, частини другої статті 96, пунктів 2, 3, 6 статті 116, частини другої статті 124, частини першої статті 129 Конституції України, пункту 5 частини першої статті 4 Бюджетного кодексу України, пункту 2 частини першої статті 9 Кодексу адміністративного судочинства України в системному зв'язку з окремими положеннями Конституції України від 25 січня 2012 року № 3-рп/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-12#Text>

9. Рішення КСУ у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб» від 20 грудня 2016 року № 7-рп/2016. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text>

10. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року № 76–VIII від 22 травня 2018 року № 5-р/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-18#Text>

11. Рішення Конституційного Суду України (Другий сенат) за конституційними скаргами Скрипки Анатолія Володимировича та Бобиря Олексія Яковича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 59 Закону України «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» від 25 квітня 2019 року № 1-р(II)/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va01p710-19#Text>

12. Рішення КСУ (Другий сенат) у справі за конституційною скаргою Поліщука Сергія Олексійовича щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 4 статті 16-3 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» (справа про посилений соціальний захист військовослужбовців) від 6 квітня 2022 року № 1-р(II)/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-22#Text>

13. Recommendation CM/ Rec (2010)4 on human rights of members of the armed forces : Committee of Ministers on 24 February 2010. / The Council of Europe. URL: <https://search.coe.int/cm/?i=09000016805cf8ef> (дата звернення: 13.09.2024).

14. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20 грудня 1991 року № 2011-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text>

15. Пилипенко П.Д., Буряк В.Я. Гарантії соціального захисту осіб з інвалідністю як складова службового правового статусу. *Аналітично-порівняльне правознавство*. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/10/60.pdf>

16. Гринько Р.В., Мота А.Ф., Петrenchенко С.А. Соціальний захист військовослужбовців в умовах воєнного стану. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 161-166.

**Жукова І. В.,**

кандидат наук з державного управління, доцент,  
старший викладач кафедри публічного управління і проектного менеджменту  
Державного закладу вищої освіти «Університет менеджменту освіти»,  
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»

## **ДІДЖИТАЛІЗАЦІЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У СФЕРІ АДМІНІСТРУВАННЯ ГАЛУЗЗЮ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ**

**Анотація.** Визначено шляхи подолання негативних тенденцій адміністративного провадження у справах за порушення у сфері загальної середньої освіти шляхом виділення шести ключових напрямів реалізації інновацій із використанням інформаційно-комунікативних технологій та штучного інтелекту, що сприятиме запровадженню інноваційних підходів до адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти, як-от: провадження щодо забезпечення права на освіту, провадження щодо порушень у освітній діяльності, провадження щодо «булінгу» (цькування), провадження з приводу ліцензування та акредитації закладів освіти та, відповідно, закладів загальної середньої освіти та провадження у сфері інклюзивної освіти. Основою таких інновацій, визначено саме інформаційно-комунікаційні технології (далі – ІКТ) та штучний інтелект (далі – ШІ), що допоможуть створенню прецеденту адміністрування галузі загальної середньої освіти, заснованому на принципах гласності, відкритості та раціональності.

Доведено, що однією із ключових інтенцій інтеграції ІКТ та ШІ у систему адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти необхідно визначати узагальнену затребуваність у формуванні статусу закладів загальної середньої освіти як генеральної ланки у забезпеченні когнітивних та особистісних проявів розвитку особистості. Актуалізовано, що запровадження інноваційних підходів до адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти в Україні є важливим кроком до створення ефективною, прозорою та орієнтованою на учасників освітнього процесу системи управління. ІКТ та ШІ може суттєво підвищити якість адміністрування, дозволяючи автоматизувати процеси обробки даних, моніторингу, ліцензування та контролю. Наприклад, використання ШІ може забезпечити автоматизований аналіз великих масивів освітньої інформації, що сприятиме швидкому виявленню порушень, ефективному вирішенню спорів та підвищенню рівня освітніх послуг.

Зазначено, що інтеграція ІКТ та ШІ також сприятиме формуванню закладів загальної середньої освіти як ключових осередків розвитку особистості. Використання сучасних цифрових рішень дозволить забезпечити персоналізований підхід до навчання, швидку адаптацію до змін у освітніх потребах та пріоритетах, а також гнучкість у вирішенні організаційних питань. Водночас відкритість і доступність адміністративних процедур через цифрові платформи зміцнить довіру до освітньої системи, стимулюючи суспільний розвиток, заснований на принципах когнітивної взаємодії та інклюзивності. Відповідно, сучасні технології можуть стати не лише інструментом підвищення ефективності, але й фундаментом для побудови інноваційної та гуманістичної системи освіти.

**Ключові слова:** адміністративне провадження, порушення у сфері загальної середньої освіти, реалізація інновацій, інформаційно-комунікативні технології, штучний інтелект, право на освіту, провадження щодо порушень у освітній діяльності, провадження щодо «булінгу» (цькування).

### **Zhukova I. V. Digitalization and use of information and communication technologies in the administration of general secondary education in Ukraine**

**Abstract.** Ways have been identified to overcome negative trends in administrative proceedings in cases of violations in the field of general secondary education by highlighting six key areas of innovation using information and communication technologies and artificial intelligence, which will contribute to the introduction of innovative approaches to administrative proceedings in the field of general secondary education, such as: proceedings to ensure the right to education, proceedings on violations in educational activities, proceedings on «bullying», proceedings on licensing and accreditation of educational institutions and, accordingly, general secondary education institutions, and proceedings in the field of inclusive education. The basis of such

innovations has been identified as information and communication technologies (ICT) and artificial intelligence (AI), which will help create a precedent for the administration of the field of general secondary education, based on the principles of transparency, openness and rationality.

It is proven that one of the key intentions of integrating ICT and AI into the system of administrative proceedings in the field of general secondary education is to determine the generalized demand in forming the status of general secondary education institutions as a general link in ensuring cognitive and personal manifestations of personality development. It is emphasized that the introduction of innovative approaches to administrative proceedings in the field of general secondary education in Ukraine is an important step towards creating an effective, transparent and participant-oriented management system. The integration of information and communication technologies (ICT) and artificial intelligence (AI) can significantly improve the quality of administration, allowing to automate the processes of data processing, monitoring, licensing and control. For example, the use of AI can provide automated analysis of large amounts of educational information, which will contribute to the rapid detection of violations, effective resolution of disputes and an increase in the level of educational services.

It is noted that the integration of ICT and AI will also contribute to the formation of general secondary education institutions as key centers of personality development. The use of modern digital solutions will allow for a personalized approach to learning, rapid adaptation to changes in educational needs and priorities, as well as flexibility in solving organizational issues. At the same time, the openness and accessibility of administrative procedures through digital platforms will strengthen trust in the education system, stimulating social development based on the principles of cognitive interaction and inclusiveness. Accordingly, modern technologies can become not only a tool for increasing efficiency, but also the foundation for building an innovative and humanistic education system.

**Key words:** *administrative proceedings, violations in the field of general secondary education, implementation of innovations, information and communication technologies, artificial intelligence, the right to education, proceedings on violations in educational activities, proceedings on «bullying».*

**Постановка проблеми.** На сьогодні, інтеграція ІКТ та ШІ сприяє формуванню закладів загальної середньої освіти як ключових осередків розвитку особистості. Використання сучасних цифрових рішень дозволяє забезпечити персоналізований підхід до навчання, швидку адаптацію до змін у освітніх потребах та пріоритетах, а також гнучкість у вирішенні організаційних питань. З огляду на це, на сьогодні, актуальним є питання діджиталізації та застосування ІКТ у сферу адміністрування галузю загальної середньої освіти в Україні за допомогою проваджень. Адже, сучасні технології можуть стати не лише інструментом підвищення ефективності, але й фундаментом для побудови інноваційної та гуманістичної системи освіти.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженням механізмів застосування ІКТ у сферу адміністрування галузю загальної середньої освіти займалися багато науковців. Але, з огляду на складність та невирішеність проблем провадження щодо забезпечення права на освіту, як виду адміністративного провадження у сфері загальної середньої освіти на теоретичному та практичному рівнях, постає очевидним доцільність дослідження зазначеної проблеми в межах юридичної науки.

**Мета статті** полягає в обґрунтуванні рекомендацій щодо діджиталізації та застосування ІКТ у сферу адміністрування галузю загальної середньої освіти в Україні за допомогою проваджень.

**Виклад основного матеріалу.** Так, провадження щодо забезпечення права на освіту, як вид адміністративного провадження у сфері загальної середньої освіти, згідно із матеріалами дослідження О. Обасі [1, с. 11], розглядається як інструмент юридичного захисту права здобувача повної загальної середньої освіти на її отримання на недискримінаційних та соціально орієнтованих засадах.

В Україні, наприклад, провадження щодо забезпечення права на повну загальну середню освіту, частково, регламентовано та детерміновано положеннями ст. 53 Основного закону – Конституції України [2], проте, водночас, не має практично-прикладного юридичного оформлення, з точки зору процедури.

Через це, на мій погляд, доцільним та вмотивованим виглядає залучення ІКТ до процесу проваджень щодо забезпечення права на повну загальну середню освіту — зокрема, в аспектах обов'язковості повної загальної середньої освіти та реалізації права грома-

дян (здобувачів) на її безперешкодне отримання. ІКТ, у даному випадку, виступають інструментом створення гласного, безстороннього процесу розгляду проваджень у сфері загальної середньої освіти, що сприяє прийняттю рішень у результаті адміністративно-правових проваджень не за принципом ієрархічності (превалювання статусу органів державної влади над аналогічним у здобувачів освіти), а за принципом справедливості.

Провадження щодо порушень у освітній діяльності, в свою чергу, представляють собою спрямовану та координовану діяльність державних органів у галузі освіти, метою якої є виявлення порушень стандартів освітнього процесу, правил оцінювання знань здобувачів освіти, ліцензійних умов, або санітарних норм. Специфіка здійснення останніх, у свою чергу, передбачає перевірку закладів освіти органами управління освітою [1, с. 12-13].

В Україні, органом (інституцією), яка здійснює контроль та нагляд за недопущенням порушень у галузі освіти та, зокрема, у галузі загальної середньої освіти, є Державна служба якості освіти.

Діяльність останньої регламентована на нормативно-правовому рівні Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання Державної служби якості освіти України» № 168 від 14.03.2018 р. [3]. Потрібно зауважити, що зазначений нормативно-правовий акт, більшою мірою, не відповідає конкретним вимогам щодо проваджень відносно порушень у галузі освіти та, зокрема, галузі загальної середньої освіти пропорційно вимогам, завданням та викликам сьогодення.

Наприклад, я вбачаю суттєвим недоліком відсутність у законодавчому документі алгоритмів взаємозв'язку між Державною службою якості освіти України та Міністерством цифрової трансформації України (далі Мнцифра) щодо діджиталізованого проведення перевірок як елементів дослідження фактів та обставин, що стосуються адміністративних проваджень за порушення законодавства у сфері загальної середньої освіти.

На моє переконання, інтеграція у зазначений нормативно-правовий акт та, зокрема, у законодавчий документ, що регламентує

діяльність Мнцифри — Постанову Кабінету Міністрів України «Питання Міністерства цифрової трансформації» № 856 від 18.09.2019 р. [4] положень, що встановлюють особливості впровадження ІКТ у сферу створення реєстрів проваджень щодо порушень у сфері освітньої діяльності та, зокрема, діяльності у галузі загальної середньої освіти, виступає затребуваним юридичним та організаційно-управлінським перепрофілюванням.

Також, виглядає необхідним застосування технологій ШІ при обробці адміністративно-правових скарг відносно діяльності закладів загальної середньої освіти в рамках проваджень щодо порушень у освітній діяльності — з метою, насамперед, класифікації специфіки таких правопорушень та їх юрисдикційності.

Провадження щодо булінгу (цькування) як одна зі складових частин та концептуальних елементів адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти, в свою чергу, представляє собою механізм, спрямований на нівелювання та подальшу превенцію цькування учнів у колективі.

Метою такого процесу є, по-перше, вжиття заходів щодо порушників за адміністративно-правовим законодавством у сфері освіти та, зокрема, загальної середньої освіти, а, також, проведення профілактичної роботи із метою недопущення настання подібних негативних наслідків у колективі, в майбутньому [1, с. 13].

В Україні питання щодо проваджень відносно фактів булінгу (цькування) у сфері освіти та у сфері загальної середньої освіти регулюється положеннями ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення [5]. У зазначеній статті, водночас, розглянуто загальні підходи до розуміння булінгу (цькування) як протиправного, з адміністративно-правової точки зору, діяння, що тягне за собою настання адміністративної відповідальності.

Аспект діджиталізаційної складової, у випадку із трактуванням булінгу як протиправного діяння у сфері освіти та, відповідно, сфері загальної середньої освіти розглянутий у конотації законодавця формату «булінг (цькування) із застосуванням електронних комунікацій», викладений у ст. 173-4 Кодексу України про адміністративні правопорушення

[5]. На моє переконання, у випадку із булінгом (цькуванням) як фактом та обставиною, щодо якого є опція адміністративно-правового розгляду у відповідному провадженні, необхідно розширити цифровий (інформаційно-комунікаційний складник) не лише вчинення, але й нівелювання, превенції та розгляду адміністративних правопорушень зазначеного формату.

Зокрема, вбачаю за доцільне застосувати інформаційно-комунікаційні технології у аспектах детекції та притягнення до відповідальності винних у булінгу (цькуванні) в колективі в закладах загальної середньої освіти. Задля цього, наприклад, можуть бути встановлені алгоритми, що дозволятимуть виявляти факти таких правопорушень в режимі аудиторного навчання та навчання в режимі «онлайн» (якщо факти булінгу, або цькування, відбувалися у мережі із застосуванням технологій дистанційного навчання, чатів, або онлайн-занять на таких платформах як: Google Meet, Zoom, Google Classroom та ін.).

Крім того, залучення технологій ШІ, поруч із інформаційно-комунікаційними технологіями, може дозволити створити парадигму превенції булінгу (цькування) шляхом генерації об'єднаних чинників колективу, впровадження котрих можуть здійснювати як керівники закладів загальної середньої освіти, директори останніх, так і науково-педагогічний та викладацький колектив, водночас.

Провадження із приводу ліцензування та акредитації закладів освіти та, відповідно, закладів загальної середньої освіти спрямовані на регулювання та координацію процедур отримання закладами освіти ліцензій на провадження освітньої діяльності, а, також, здійснення перевірки відповідності ліцензійним вимогам закладів освіти та закладів загальної середньої освіти — зокрема [1, с. 13]. Метою таких проваджень є делегування закладам освіти, зокрема, загальної середньої освіти юридично-закріпленого права на надання освітніх послуг здобувачам.

Як наслідок, обов'язком закладів освіти та закладів загальної середньої освіти є дотримання вимог законодавства у сфері освіти та, конкретно, у сфері загальної середньої освіти. Виходячи з цього, провадження з приводу ліцензування та акредитації закладів

освіти та, відповідно, закладів загальної середньої освіти є правовстановлювальним, тобто таким, що делегує права та обов'язки суб'єкту надання освітніх послуг внаслідок державно-управлінського погодження його діяльності.

Потрібно зауважити, що регулювання проваджень з приводу ліцензування та акредитації закладів освіти та, відповідно, закладів загальної середньої освіти в Україні здійснюється відповідно до Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII [6] та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» № 1187 від 30.12.2015 р. [7].

У зазначених нормативно-правових актах питання ліцензійних та акредитаційних проваджень розглядається із позиції обов'язків ліцензіата щодо відповідності критеріями ліцензійних вимог (п. 6 ч. 1 ст. 7 Закону України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII, п. 17 та Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності» № 1187 від 30.12.2015 р.).

Водночас, порядок провадження ліцензування та акредитації в межах освітнього профілю загалом та, зокрема, сфери загальної середньої освіти не передбачає використання ІКТ та ШІ, що я вбачаю суттєвою проблемою. На мій погляд, ІКТ та ШІ в системі ліцензування та акредитації в сфері освіти та загальної середньої освіти створило б прецедент прозорості та гласності даного процесу.

У контексті загальної середньої освіти подібний підхід набуває особливої актуальності, адже концептуальність та системність даного освітнього кластеру в Україні є складником загального розвитку, трансформації процесу здобуття знань від радянсько-рудиментарного до євроорієнтованого та демократично-соціального. Остання теза може бути підтверджена конотацією національного законодавця, викладеною у ст. 10 та ст. 12 Закону України «Про освіту» № 2145-VIII [8], де останню ототожнено із набуттям навичок всебічного розвитку, виховання і соціалізації особистості, котрі потім можуть бути використані в когнітивно-навчальному та соціаль-

ному форматах індивідуально-персональної реалізації.

Враховуючи, що загальна середня освіта виступає своєрідним трампліном та карт-бланшем перед вступом здобувача освіти до закладу вищої освіти, саме питання рівня викладання, матеріально-технічного та інвентарного забезпечення, потенціалу науково-педагогічного колективу закладу загальної середньої освіти повинно отримувати належний формат контролю та перевірки в Україні. Задля, ліцензування та акредитації закладів загальної середньої освіти як процес (провадження) повинні отримати належний рівень автоматизації, безсторонності та діджиталізаційного виміру, що є можливим, як ми зазначили раніше, лише із використанням ІКТ та ШІ в комбінації.

Провадження у сфері інклюзивної освіти з точки зору теорії розуміння адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти, в свою чергу, може розумітися як контроль та нагляд за законністю процесу забезпечення прав дітей з особливими освітніми потребами, включаючи організацію інклюзивного навчання та супутніх послуг [1, с. 14]. Так, мета проваджень у сфері інклюзивної освіти насамперед полягає у встановленні відповідності між інтенцією закладу загальної середньої освіти щодо формування безбар'єрного навчального та соціально-навчального середовища. Висновки щодо доцільності або неможливості запровадження інклюзивного освітнього середовища в закладі загальної середньої освіти формуються на підставі відповідності критеріям інклюзивності останнього — доступність фізичного середовища, адаптований навчальний процес, матеріально-технічне забезпечення, соціально-педагогічний складник підтримки та фінансування.

Водночас, в Україні належним чином не конкретизовано та не концептуалізовано формат інклюзивності освіти та, зокрема, загальної середньої освіти на законодавчому рівні. Так, Постанова КМУ № 957 від 15.09.2021 р. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти [9] конкретизує виключно залучення інформаційних техноло-

гій в процес освіти на факультативному рівні (освітня медіатека, п. 2 Документу), проте не визначає порядку, специфіки та особливостей критеріїв отримання закладом освіти статусу інклюзивного із використанням ІКТ та ШІ. На мій погляд, подібне повинно бути конкретизовано на законодавчому рівні, адже інклюзивна освіта та соціальна безбар'єрність є кластерами, що детермінують успішність європейської інтеграції України до західного демократичного простору, а, також, стимулюють викладацький та науково-педагогічний колектив до неухильного компетентнісного розвитку та відповідності новоствореним стандартам в освіті.

На Рис. 1. пропоную розглянути основні підходи до впровадження інновацій із використанням ІКТ та ШІ у розглянуті види адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти.

Таким чином, ми можна говорити про необхідність запровадження інноваційних підходів до адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти, як-от провадження щодо забезпечення права на освіту, провадження щодо порушень у освітній діяльності, провадження щодо «булінгу» (цькування), провадження з приводу ліцензування та акредитації закладів освіти та, відповідно, закладів загальної середньої освіти та провадження у сфері інклюзивної освіти. Основою таких інновацій, на мій погляд, доцільно визначити саме ІКТ та ШІ, котрі можуть допомогти створити прецедент адміністрування галузі загальної середньої освіти, заснований на принципах гласності, відкритості та раціональності. В свою чергу, однією із ключових інтенцій інтеграції ІКТ та ШІ у систему адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти необхідно визначити узагальнену затребуваність у формуванні статусу закладів загальної середньої освіти як генеральної ланки у забезпеченні когнітивних та особистісних проявів розвитку особистості.

**Висновки.** Отже, запровадження інноваційних підходів до адміністративних проваджень у сфері загальної середньої освіти в Україні є важливим кроком до створення ефективної, прозорої та орієнтованої на учас-





Рис. 1. Інтеграція ІКТ та ШІ у адміністративні провадження у сфері ЗСО

ників освітнього процесу системи управління. Інтеграція ІКТ та ШІ може суттєво підвищити якість адміністрування, дозволяючи автоматизувати процеси обробки даних, моніторингу, ліцензування та контролю. Наприклад,

використання ШІ може забезпечити автоматизований аналіз великих масивів освітньої інформації, що сприятиме швидкому виявленню порушень, ефективному вирішенню спорів та підвищенню рівня освітніх послуг.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:**

1. Obasi, O. Academic administrative responsibilities. Federal Polytechnic Nekede, Owerri. Dept. of Social Sciences. Vol. 7. 2019. 19 p. С. 11.
2. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. (поточна ред. від 01.01.2020 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
3. Постанова КМУ № 168 від 14.03.2018 р. Деякі питання Державної служби якості освіти України (поточна ред. від 11.12.2020 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2018-%D0%BF#Text>
4. Постанова КМУ № 856 від 18.09.2019 р. Питання Міністерства цифрової трансформації (поточна ред. від 21.12.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення (КУпАП) № 80731-Х від 01.10.1996 р. (поточна ред. від 19.12.2024). Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
6. Закон України «Про ліцензування видів господарської діяльності» № 222-VIII від 02.03.2015 р. (поточна ред. від 15.11.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/222-19#Text>

7. Постанова КМУ № 1187 від 30.12.2015 р. Про затвердження Ліцензійних умов провадження освітньої діяльності (поточна ред. від 20.06.2021 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#Text>

8. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017 р. (поточна ред. від 15.11.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

9. Постанова КМУ № 957 від 15.09.2021 р. Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у закладах загальної середньої освіти (поточна ред. від 06.09.2022 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/957-2021-%D0%BF#Text>

Колпаков А. В.,

аспірант

Науково-дослідного інституту публічного права

## АДМІНІСТРАТИВНО-ПРОЦЕДУРНА ФОРМА УТВОРЕННЯ ОБ'ЄДНАНЬ СПІВВЛАСНИКІВ БАГАТОКВАРТИРНОГО БУДИНКУ

**Анотація.** У статті пропонується для обговорення авторське бачення на сутність і зміст процедурності в організації Об'єднань власників жилих та нежилих приміщень багатоквартирного будинку, захисту їхніх прав та виконання обов'язків щодо спільного утримання багатоквартирного будинку.

Безпосереднім предметом дослідження постала адміністративно-процедурна форма утворення таких об'єднань, зокрема, її визнання, структура і система.

Метою статті є отримання нових знань про властивості, характеристики, якості і ознаки процедурної форми утворення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку.

Методологія дослідження гармонізована з принциповим положенням, відповідно до якого застосування того чи іншого методу не можна звести до єдиної формули, а конкретні дослідницькі технології (процедури аналізу, порівняння, систематики, періодизації тощо) варіюють в залежності від характеру предмета дослідження і його мети.

Автор аналізує сутність і значення процедурних форм, як інструментів удосконалення моделей і наукових конструкцій у сфері публічного адміністрування. Він зазначає, що на первісних етапах формування адміністративно-процесуальних і адміністративно-процедурних знань чітко розмежування між процесуальною і процедурною формами не відслідковується. Втім, у дослідженнях того часу було сформульовано два важливих судження про таку форму: а) як необхідну умову належного функціонування будь-яких адміністративних правовідносин і б) як юридичний запобіжник необмеженого адміністративного розсуду. Згодом вони набрали доктринального змісту і отримали розвиток у сучасних адміністративно-правових дослідженнях.

Особливу увагу приділено Законам України: а) «Про адміністративну процедуру» від 17.02.2022, який врегулював відносини органів публічної влади з фізичними та юридичними особами; б) «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» від 29.11.2001, який регламентував створення і функціонування таких об'єднань.

Пі підставі аналізу теоретичних здобутків, нормативного матеріалу і досвіду діяльності об'єднань, запропоновано під процедурною формою утворення ОСББ розуміти нормативно встановлений порядок організаційно-юридичної діяльності уповноважених суб'єктів, спрямований на досягнення інституційно-правового результату – утворення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Визначено основні властивості процедурної форми, включаючи її структуру, послідовність операцій, внутрішню організацію, темпоральні властивості та системність. Сформульовані загальні обґрунтування щодо доречності формування адміністративно-процедурної доктрини.

**Ключові слова:** адміністративна процедура, адміністративно-процедурна норма, властивості адміністративної процедури, об'єднання співвласників багатоквартирного будинку, процедурна форма, структуру процедурної форми.

### **Kolpakov A. V. Administrative and procedural form of establishing associations of co-owners of an apartment building**

**Abstract.** The article proposes for discussion the author's vision of the essence and content of procedurality in the organization of associations of owners of residential and non-residential premises in a multi-apartment building, the protection of their rights, and the fulfillment of their obligations regarding the joint maintenance of the multi-apartment building.

The immediate subject of the study is the administrative-procedural form of the formation of such associations, in particular, its recognition, structure, and system.

The purpose of the article is to gain new knowledge about the properties, characteristics, qualities, and features of the procedural form of the formation of associations of co-owners of a multi-apartment building.

The research methodology is harmonized with the principle according to which the application of a particular method cannot be reduced to a single formula, and specific research technologies (procedures of analysis, comparison, systematization, periodization, etc.) vary depending on the nature of the subject of research and its purpose.

The author analyzes the essence and significance of procedural forms as tools for improving models and scientific constructions in the field of public administration. He notes that at the initial stages of the formation of administrative-procedural and administrative-procedural knowledge, a clear distinction between procedural and procedural forms is not traced. However, in the studies of that time, two important judgments about such a form were formulated: a) as a necessary condition for the proper functioning of any administrative legal relations and b) as a legal safeguard against unlimited administrative discretion. Subsequently, they acquired doctrinal content and developed in modern administrative-legal studies.

Special attention is paid to the Laws of Ukraine: a) "On Administrative Procedure" dated 17.02.2022, which regulated the relations of public authorities with individuals and legal entities; b) "On Associations of Co-owners of Multi-apartment Buildings" dated 29.11.2001, which regulated the creation and functioning of such associations.

Based on the analysis of theoretical achievements, normative material, and the experience of the activities of associations, it is proposed to understand the procedural form of the formation of associations of co-owners of multi-apartment buildings as a normatively established order of organizational and legal activities of authorized subjects aimed at achieving an institutional-legal result – the formation of an association of co-owners of a multi-apartment building.

The main properties of the procedural form are defined, including its structure, sequence of operations, internal organization, temporal properties, and systematization. General justifications regarding the appropriateness of the formation of the administrative-procedural doctrine are formulated.

**Key words:** *administrative procedure, administrative-procedural norm, association of co-owners of an apartment building, procedural form, properties of administrative procedure, structure of procedural form.*

**Постановка проблеми.** Проблематика статті продовжує науковий дискурс щодо визнання наявності адміністративно-процедурної форми в механізмі утворення об'єднань власників жилих та нежилих приміщень багатоквартирного будинку (ОСББ). У його контексті автором представлено ексклюзивне бачення на поняття адміністративно-процедурної форми в кластері утворення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку, її структури, системи і властивостей.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідження процедурних компонентів адміністративного права знайшли відбиток у роботах В. Б. Авер'янова, О. В. Кузьменко, О. І. Миколенка, А. М. Школика та інших адміністративістів, які у своїй більшості присвячені висвітленню загальної проблематики у сегменті відносини органів публічної влади з фізичними та юридичними особами. Питання процедури (і безпосередньо адміністративно-процедурної форми) у контурі територіальної самоорганізації населення залишилась, на жаль, за межами активного дослідницького інтересу.

Таким чином, проблематика форм утворення об'єднань співвласників багатоквартирного будинку (ОСББ) не знайшла адекват-

ного її суспільному значенню місця в наукових розвідках у сфері адміністративно-правового сегменту управлінського простору і очікує активізації змістовних і динамічних дискусій, що обумовлює актуальність даної статті.

**Виклад основного матеріалу.** В українському сегменті адміністративно-правових досліджень проблематика процесуальних і процедурних форм претендує на важливе місце як сфера генерації специфічних знань про теорію і практику юридичної діяльності у сфері публічного адміністрування та управління.

З огляду на те, що у загально-філософському розумінні діяльність позиціонується, по-перше, як форма активності, що характеризує здатність людини чи пов'язаних з нею систем бути причиною змін у бутті, по-друге, як процес перманентної трансформації суб'єктивного в об'єктивне та навпаки[1, с. 163-164], можна дійти висновку про юридично-управлінську діяльність як систему процедурно-процесуальних а) форм, б) принципів, в) методів щодо опредметнення (або розпредметнення) певних феноменів правової реальності.

На цих філософських розмислах ґрунтується зацікавленість до сутності і значення

процесуальних і процедурних форм, при-  
таманних суб'єктам управлінської сфери, як  
інструментів удосконалення їх чинних моде-  
лей і наукових конструкцій.

Слід зазначити, що в українському адмі-  
ністративному праві на первісному етапі  
формування адміністративно-процесуаль-  
них знань, чітко розмежування між формою  
процесуальною і формою процедурною  
не відслідковується. Так, В. Б. Авер'янов  
у 2003 році в роботі «Процесуальний аспект  
адміністративного права: особливості тлу-  
мачення» пише, що «...в адміністративному  
праві потребує відповідної процесуальної  
(процедурної) форми...» [2, с. 40].

Наведена робота містить важливі теоре-  
тичні і методологічні засади розуміння змісту  
ролі і призначенні форми в адміністративно-  
правових відносинах на просторі українського  
права. Судження В. Б. Авер'янова а) про проце-  
суальну форму як необхідну умову належного  
функціонування будь-яких адміністративних  
правовідносин і б) про процесуальну форму як  
юридичний запобіжник необмеженого адміні-  
стративного розсуду набрали доктринального  
змісту і отримали розвиток у сучасних адміні-  
стративно-правових дослідженнях.

Його послідовниця О. В. Кузьменко у своїх  
дослідженнях додатково аргументує точку  
зору, згідно з якою процесуальна форма при-  
таманна будь-якій діяльності по застосуванню  
юридичних норм, у тому разі і в сфері управ-  
ління де масив правовідносин є надзвичайно  
багатоградним та різноманітним. Т а к о ж  
вона формулює визначення процесуальної  
форми: «Процесуальна форма врегульовані  
системою правових норм умови та послідов-  
ність провадження окремих процесуальних  
дій і прийняття процесуальних рішень, взяті  
у сукупності» [3, с. 8, 40].

Помітним внеском у скарбницю знань про  
процедурну і процесуальну форму стали дис-  
ертація О. І. Миколенко «Місце адміністратив-  
ного процедурного права в системі юридич-  
них знань та системі права України» (2010)  
[4]; монографія Шарої А. А. «Теорія принци-  
пів адміністративно-процедурного права» [5];  
дисертація А. М. Школика «Адміністративно-  
процедурне законодавство в Україні: станов-  
лення та систематизація» [6].

Узагальнення здобутків українських вче-  
них щодо визнання, формування і нормати-  
візації процедурного сегмента адміністратив-  
ного права (включаючи процедурну форму)  
свідчать про активність наукових розвідок  
у процесуально-процедурному кластері, які  
створили підстави для формування адміні-  
стративно-процедурної доктрини.

Домінантне місце у нормативному забез-  
печенні адміністративної процедури, вклю-  
чаючи процедурну форму, належить Закону  
України від 17.02.2022 «Про адміністративну  
процедуру» [7].

З прийняттям Закону конкретизувались  
дослідження щодо критеріїв відмежування  
процесуальної форми від форми процедур-  
ної. Цікавий крок у цьому напрямку зроблено  
у роботі В. Р. Білої «Співвідношення проце-  
дурної та процесуальної форм діяльності  
публічної адміністрації у контексті закону  
України «Про адміністративну процедуру»  
[8, с. 53].

У цьому контексті необхідно акцентувати  
увагу на тому, що Закон безпосередньо не  
регламентує процедурні відносини у сег-  
менті ОСББ, однак чітка афілійованість цих  
утворень з часткою публічної адміністра-  
ції (органами місцевого самоврядування)  
[9, с. 75] дозволяє визнати коректним розпо-  
всюдження його норм на функціонал зазна-  
чених об'єднань.

Аналіз концептуальних суджень, опри-  
люднених у спеціалізованих адміністративно-  
правових джерелах, свідчить про наявність  
дискусії стосовно змісту та сутності адміні-  
стративно-процедурної форми.

Так, під нею може розумітися: по-перше,  
нормативно встановлений порядок прова-  
дження адміністративної справи як в цілому,  
так і при проведенні окремих процедурних дій,  
включаючи прийняття процедурних рішень;  
по-друге, адміністративно-процедурна форма  
може ототожнюватися з умовами або вимо-  
гами, що визначають цей порядок процедур-  
них дій; по-третє, адміністративно-процедур-  
ною формою може одночасно визнаватися  
і сукупність регламентованих законом умов,  
і порядок їх виконання.

Звісно, кожна з наведених позицій має  
право на існування. Втім, на нашу думку,

запропоновані підходи до розуміння адміністративно-процедурної форми не мають принципових відмінностей. Вони близькі між собою і відрізняються лише різним трактуванням теоретичних конструкцій.

З огляду на це, вважаємо більш раціональним розуміння адміністративно-процедурної форми як порядку провадження адміністративної справи, що включає сукупність а) тривалих та б) локальних юридичних процедур, які забезпечують реалізацію нормативних приписів.

Екстраполяція накопичених онтологічних і епістемологічних знань про адміністративно-процедурну форму на сферу функціонування ОСББ дозволяє розкрити зміст і особливості процедурної форм утворення цих об'єднань.

На їх підставі та з огляду на предмет нашого дослідження, процедурна форма утворення ОСББ – це нормативно встановлений порядок (і правила) організаційно-юридичної діяльності уповноважених суб'єктів, спрямований на досягнення інституційно-правового результату – утворення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

Нормативне забезпечення процедур у сфері нашого дослідження в основному здійснюється відповідно до Закону України від 29.11.2001 р. «Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку» [10] та інших актів, прийнятих у його розвиток. Він же регламентує і процедурну форму утворення ОСББ, яка характеризується такими властивостями.

По-перше, законодавець визначає структуру процедурної форми, складовими (кластерами, компонентами) якої є: а) формування ініціативної групи; б) скликання установчих зборів; в) прийняття рішення про створення об'єднання; г) визначення особи, уповноваженої на підписання та подання документів для проведення державної реєстрації об'єднання як юридичної особи; д) затвердження статуту об'єднання; е) обрання правління та голови ОСББ; ж) оформлення установчих документів об'єднання (протокол установчих зборів та статут об'єднання); з) державна реєстрація об'єднання. З дня державної реєстрації об'єднання вважається утвореним.

По-друге, важливою особливістю структури процедурної форми утворення ОСББ слід визнати встановленою Законом послідовність здійснення конкретних процедур. У вище наведеному переліку структури процедурної форми її компоненти розташовані у нормативно встановленій послідовності. Так, визначення особи, уповноваженої на підписання та подання документів для проведення державної реєстрації об'єднання як юридичної особи, не може передувати прийняттю рішення про створення об'єднання; оформлення установчих документів об'єднання, не може передувати обранню правління та голови ОСББ.

По-третє, кожному з наведених нами кластерів (складових) процедурної форми притаманна внутрішня організація, яка забезпечена юридичним нормуванням. Так, ініціативна група (ініціатор установчих зборів) складається не менш як із трьох власників квартир або нежитлових приміщень. Повідомлення ініціативної групи про проведення установчих зборів має містити інформацію про ініціатора установчих зборів; дату, час та місце проведення установчих зборів; порядок денний установчих зборів; наявність/відсутність технічної можливості для участі співвласників в установчих зборах дистанційно в режимі відеоконференції із зазначенням інформації щодо підключення до неї.

По-четверте, відмінною рисою процедурної форми є темпоральні властивості. Так, повідомлення про проведення установчих зборів направляється ініціатором установчих зборів не пізніше ніж за 10 календарних днів до дня проведення установчих зборів; за заявою співвласника до ініціатора установчих зборів, отриманою не пізніше ніж за 15 календарних днів до дня проведення установчих зборів, надається відповідь; особа, яка здійснювала управління багатоквартирним будинком, до створення об'єднання, протягом 30 календарних днів забезпечує об'єднанню передачу...; опитування співвласників проводиться протягом не більше ніж 45 календарних днів з дня проведення установчих зборів; об'єднання вважається утвореним з дня його державної реєстрації.

По-п'яте, процедурна форма утворення ОСББ є системним феноменом. Однією

з характерних ознак її системності можна вважати нормативну фіксацію операцій, які мають наскрізний функціонал (присутні у всіх кластерах, компонентах). Так, у різних кластерах процедурної форми присуне операція «прийняття рішення». Вона притаманна формуванню ініціативної групи; скликанню установчих зборів; затвердженню статуту об'єднання та іншим. Регламентацію цього функціоналу законодавець здійснює не окремо для кожного кластера, а у загальному порядку, розповсюджуючи відповідне нормування на всю процедурну форму.

Застосований законодавцем підхід фактично фіксує інтегративний зміст зав'язків у феномені «процедурна форма утворення ОСББ», які у теорії адміністративного права визнаються найважливішою ознакою системи [11].

Подальше дослідження проблеми системності процедурної форми утворення ОСББ свідчить, що цьому феномену притаманні такі ознаки системи: єдність по відношенню до середовища (цілісність) і різноманіття зв'язків із середовищем; структурованість, наявність у її системі відносно самостійних компонентів; наявність інтегративних властивостей, тобто детермінантних характеристик як цілісності, що є результатом взаємодії її компонентів; наявність всередині системи (між компонентами, що її утворили) суперечностей, які виступають рушійною силою саморозвитку системи; історичність феномену, наявність розвитку у часі, «історичного базису» і досвіду минулого.

**Висновки.** Таким чином, дослідження проблематики щодо використання адміністративних процедур в сфері функціонування об'єднань співвласників багатоквартирного будинку дають підстави констатувати наступне:

1. Запроваджені законодавцем для організації об'єднань співвласників багатоквар-

тирного будинку процедури адміністративно-правової природи утворюють специфічні феномени – «процедурні форми». У їх сукупності важливе місце займає процедурна форма утворення ОСББ

2. Під процедурною формою утворення ОСББ пропонується розуміти нормативно встановлений порядок організаційно-юридичної діяльності уповноважених суб'єктів, спрямований на досягнення інституційно-правового результату – утворення об'єднання співвласників багатоквартирного будинку.

3. Процедурну форму утворення ОСББ характеризується такими властивостями: а) має нормативно визначену структуру; б) характеризується послідовністю операцій всередині кожного структурного кластера; в) внутрішньою організацією кожного структурного кластера, яка забезпечена юридичним нормуванням; г) відмінною рисою процедурної форми є темпоральні властивості (властивості які стосуються різних аспектів часу і використовуються для вираження часових відносин, опису послідовностей подій та їх взаємозв'язку з часовою шкалою); д) процедурна форма утворення

4. ОСББ є системою з притаманними для будь-якої системи ознаками (єдність по відношенню до середовища (цілісність) і різноманіття зв'язків із середовищем; структурованість, наявність у її системі відносно самостійних компонентів; наявність інтегративних властивостей, тобто детермінантних характеристик як цілісності, що є результатом взаємодії її компонентів; наявність всередині системи (між компонентами, що її утворили) суперечностей, які виступають рушійною силою саморозвитку системи; історичність феномену, наявність розвитку у часі, «історичного базису» і досвіду минулого).

4. Сформульовані загальні обґрунтування щодо доречності формування адміністративно-процедурної доктрини.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримський С. Діяльність. Філософський енциклопедичний словник: довідкове видання. К.: Абрис, 2002. 744 с. С. 163-164
2. Авер'янов В. Б. Процесуальний аспект адміністративного права: особливості тлумачення. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. К.: Факт, 2003. С. 39-43. С. 40.
3. Кузьменко О.В. Курс адміністративного процесу. К. : Юрінком Інтер, 2011. 250 с. С. 8, 40.

4. Миколенко О. І. Місце адміністративного процедурного права в системі юридичних знань та системі права України: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Одеськ. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2010. 444 с.
5. Шарая А. А. Теорія принципів адміністративно-процедурного права : монографія. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. 400 с.
6. Школик А. М. Адміністративно-процедурне законодавство в Україні: становлення та систематизація: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07 / Запорізьк. нац. ун-т. Запоріжжя, 2021. 420с.
7. Про адміністративну процедуру: Закон України від 17.02.2022 № 2073-ІХ. Офіційний вісник України, 2022, № 49, ст. 2675
8. Біла В. Р. Співвідношення процедурної та процесуальної форм діяльності публічної адміністрації у контексті закону України «Про адміністративну процедуру». Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022. Серія Право. Випуск 72: частина 2. С. 53-58. DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.41>
9. Колпаков А. В. Об'єднання співвласників багатоквартирного будинку в територіальній самоорганізації населення. Правова освіта та наука: Запоріжжя: ЗНУ, 2023. 106 с. С. 75-80.
10. Про об'єднання співвласників багатоквартирного будинку: Закон України від 29.11.2001 № 2866-ІІІ. Відомості Верховної Ради України. 2002, № 10, ст.78.
11. Адміністративне право України: підручник / за ред. П. Діхтієвського. Київ: Людмила, 2023, 772 с. С. 99.



**Кропивний Є. В.,**  
здобувач наукового ступеня PhD  
Науково-дослідного інституту публічного права

## ВИДИ ОБ'ЄКТІВ СФЕРИ ГРОМАДСЬКОГО ХАРЧУВАННЯ ТА ГОСТИННОСТІ

**Анотація.** Розкрито поняття та види об'єктів сфери громадського харчування та гостинності.

Об'єкти громадського харчування не лише задовольняють потреби населення, але й виступають важливим чинником економічного зростання, сприяючи створенню робочих місць, збільшенню податкових надходжень, розвитку суміжних галузей і залученню туристів, що загалом позитивно впливає на економіку країни. Слід відзначити, що досить популярним рішенням є поєднання діяльності декількох видів об'єктів громадського харчування, а також зміна їх формату діяльності в залежно від свят, сезону, цільової аудиторії тощо.

Законодавчий перелік закладів громадського харчування не є вичерпним. Неоднозначність терміну «інший заклад» є надто загальним і не дає чіткого розуміння, які саме заклади можуть потрапити під цю категорію. У правовому контексті такий підхід може призвести до невизначеності та труднощів при регулюванні нових форматів бізнесу в сфері громадського харчування, таких як фудтраки, мобільні кафе або онлайн-замовлення з доставкою.

В умовах пандемії, повномасштабного вторгнення, що спричинило, в тому числі, економічну кризу одним з найпопулярніших видів об'єктів сфери громадського харчування став кейтеринг.

Запропоновано об'єкти громадського харчування залежно від різних критеріїв можна систематизувати наступним чином: за типом послуг: – ресторани: елітні ресторани (fine dining); сімейні ресторани; тематичні ресторани; – кафе: класичні кафе; кафе-кондитерські; кав'ярні; – бари: коктейль-бари; спортивні бари; паби; – фаст-фуди: мережеві ресторани швидкого харчування; локальні заклади швидкого харчування; за формою організації харчування: їдальні: промислові (на підприємствах); шкільні чи університетські; соціальні (для малозабезпечених верств населення); буфети; стріт-фуд (вулична їжа).

Об'єкти громадського харчування відіграють важливу роль також у розвитку економіки країни, оскільки вони створюють багатогалузеву мережу, що охоплює виробництво, торгівлю, сферу послуг і туризм. Різні види закладів громадського харчування, такі як ресторани, кафе, бари, фаст-фуди, їдальні та мобільні фудтраки, забезпечують значний обсяг споживання товарів і послуг, сприяючи розвитку місцевих та національних ринків.

**Ключові слова:** сфера харчування, об'єкти громадського харчування, гостинність, принципи, адміністративно-правове регулювання, ресторанний бізнес, кейтеринг.

### **Кропивний Є. В. Types of facilities in the sphere of public catering and hospitality**

**Abstract.** The concept and types of facilities in the sphere of public catering and hospitality are disclosed.

Public catering facilities not only satisfy the needs of the population, but also act as an important factor in economic growth, contributing to the creation of jobs, increasing tax revenues, the development of related industries and attracting tourists, which generally has a positive effect on the country's economy. It should be noted that a fairly popular solution is to combine the activities of several types of public catering facilities, as well as change their format of activity depending on holidays, season, target audience, etc.

The legislative list of public catering establishments is not exhaustive. The ambiguity of the term «other establishment» is too general and does not provide a clear understanding of which establishments can fall under this category. In a legal context, this approach can lead to uncertainty and difficulties in regulating new business formats in the field of public catering, such as food trucks, mobile cafes or online orders with delivery.

In the conditions of a pandemic, a full-scale invasion, which caused, among other things, an economic crisis, catering has become one of the most popular types of public catering facilities.

The proposed public catering facilities, depending on various criteria, can be systematized as follows: by type of service: – restaurants: elite restaurants (fine dining); family restaurants; themed restaurants; – cafes: classic cafes; pastry cafes; coffee shops; – bars: cocktail bars; sports bars; pubs; – fast food: chain fast food restaurants; local fast food establishments; by form of catering: canteens: industrial (at enterprises); school or university; social (for low-income groups); buffets; street food (street food).

Public catering facilities also play an important role in the development of the country's economy, as they create a multi-sector network covering production, trade, the service sector and tourism. Various types of public catering establishments, such as restaurants, cafes, bars, fast food, canteens and mobile food trucks, provide a significant volume of consumption of goods and services, contributing to the development of local and national markets.

**Key words:** *food industry, public catering facilities, hospitality, principles, administrative and legal regulation, restaurant business, catering.*

**Постановка проблеми.** Об'єкти громадського харчування відіграють важливу роль у забезпеченні базових потреб людей, створенні комфортних умов для проживання та організації якісного дозвілля. Вони надають можливість отримувати готову їжу, що є незамінним у швидкому ритмі сучасного життя, а також забезпечують різноманітність харчування через пропозицію страв національної, етнічної чи авторської кухні. Соціальні їдальні та благодійні заклади виконують важливу функцію підтримки малозабезпечених верств населення, забезпечуючи доступ до харчування. У сфері гостинності готелі, санаторії та хостели створюють комфортні умови для проживання, пропонуючи послуги харчування, що є особливо важливим для туристів, бізнесменів і людей, які подорожують.

Заклади громадського харчування також забезпечують якісне дозвілля. Ресторани, тематичні кафе та бари створюють атмосферу для відпочинку та спілкування, пропонуючи не лише страви, але й емоційний досвід через тематичний дизайн, музику чи інтерактивні шоу. Розважальні заклади, такі як нічні клуби чи культурно-розважальні комплекси, поєднують функції харчування та розваг, сприяючи проведенню вільного часу. Сімейні кафе забезпечують комфорт для відвідувачів із дітьми, а бенкетні зали та кейтеринг створюють умови для проведення важливих подій, таких як весілля, ювілеї чи корпоративи.

Крім того, ці об'єкти мають значення для соціальної інтеграції та культурного розвитку. Вони є місцями зустрічей, де відбувається спілкування, обмін ідеями чи ділові переговори. Заклади з національною кухнею сприяють популяризації культури і традицій, що є важливим для туристів і місцевих мешканців.

**Метою статті** є розкриття видів об'єктів сфери громадського харчування та гостинності.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі питання адміністративно-правового регулювання сфери громадського харчування та гостинності були предметом дослідження В.А. Русавської, І. М. Мельник, Т. С. Незвещук-Когут, О. О. Хоружина, В. М. Зайцевої, Ю. А. Маначинська.

**Виклад основного матеріалу.** Об'єкти сфери громадського харчування є джерелом значного числа робочих місць у сфері обслуговування, виробництва та логістики. Ресторани та кафе наймають персонал різної кваліфікації – від кухарів і офіціантів до менеджерів і маркетологів, що сприяє зниженню рівня безробіття. Крім того, діяльність цих закладів стимулює розвиток суміжних галузей, таких як сільське господарство, харчова промисловість, транспорт та постачання. Закупівля продуктів у місцевих виробників сприяє розвитку аграрного сектору, а також створенню додаткових джерел доходу для фермерів і підприємств малого та середнього бізнесу.

Фінансовий вплив закладів громадського харчування проявляється через сплату податків до бюджету держави та місцевих громад. Податки з доходів підприємств, акцизи на алкоголь і напої, туристичні збори, а також податки на заробітну плату працівників є важливим джерелом наповнення бюджетів. Водночас діяльність таких закладів сприяє зростанню внутрішнього та міжнародного туризму, адже гастрономія є однією з ключових складових туристичного досвіду. Тематичні ресторани, які пропонують страви національної кухні, сприяють залученню туристів та популяризації культури країни.

Різні види об'єктів громадського харчування також сприяють модернізації інфраструктури та впровадженню інновацій. Наприклад, фаст-фуд мережі та фудтраки активно використовують автоматизацію процесів і технології швидкого приготування їжі, що сприяє

підвищенню ефективності. Заклади вищого класу, такі як люксові ресторани, інвестують у якість послуг, екологічні ініціативи та розвиток локальної гастрономії, створюючи додану вартість для економіки країни.

Таким чином, об'єкти громадського харчування не лише задовольняють потреби населення, але й виступають важливим чинником економічного зростання, сприяючи створенню робочих місць, збільшенню податкових надходжень, розвитку суміжних галузей і залученню туристів, що загалом позитивно впливає на економіку країни. Слід відзначити, що досить популярним рішенням є поєднання діяльності декількох видів об'єктів громадського харчування, а також зміна їх формату діяльності в залежності від свят, сезону, цільової аудиторії тощо. То ж розкриємо види та особливості функціонування окремих видів об'єктів сфери громадського харчування.

Перелік закладів громадського харчування визначено в ст.1 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» заклад громадського харчування – ресторан, бар, кафе, їдальня, закусочна, піцерія, кулінарія, кіоск чи інший заклад незалежно від територіальних ознак (місця) провадження господарської діяльності з громадського харчування та ступеня доступності харчування будь-яким особам [1, ст.1]. Як бачимо, законодавчий перелік закладів громадського харчування не є вичерпним. Неоднозначність терміну «інший заклад» є надто загальним і не дає чіткого розуміння, які саме заклади можуть потрапити під цю категорію. У правовому контексті такий підхід може призвести до невизначеності та труднощів при регулюванні нових форматів бізнесу в сфері громадського харчування, таких як фудтраки, мобільні кафе або онлайн-замовлення з доставкою. На нашу думку, більш чітке визначення типів закладів дозволило б уникнути правових прогалин.

Також неоднозначним є словосполучення «ступінь доступності харчування будь-яким особам»: чи це мається на увазі фізична доступність для осіб з інвалідністю (наприклад, пандуси для людей на інвалідних візках), чи це стосується доступу через економічні, соціальні або інші фактори (ціна,

доступність надання послуг певними категоріями осіб)? Таке формулювання не дає чіткої інтерпретації в правовому полі і може призвести до суперечностей при визначенні стандартів доступності. Так, наприклад, якщо мається на увазі доступність для осіб з інвалідністю, то ДБН В.2.2-25:2009 визначає, що для маломобільних відвідувачів необхідно передбачати пристрої і заходи для безперешкодного доступу і зручного користування приміщеннями цієї категорією відвідувачів: пандуси при входах в будинок; належні двері і тамбури; пристрої вертикального підйому в будинках заввишки більше ніж один поверх (за відсутності в них пасажирських ліфтів); пристрої і пристосування для осіб з інвалідністю; необхідну інформацію згідно з ДБН В.2.2-40 та додатком В [2]. Така вимога забезпечення доступності є обов'язковою для всіх видів об'єктів закладів сфери громадського харчування.

П.1.3. Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства визначено, що заклад ресторанного господарства – це організаційно-структурна одиниця у сфері ресторанного господарства, яка здійснює виробничо-торговельну діяльність: виробляє і (або) доготовляє, продає і організовує споживання продукції власного виробництва і закупних товарів, може організовувати дозвілля споживачів. П. 1.5. Заклади (підприємства) ресторанного господарства поділяються за типами: фабрики-кухні, фабрики заготівельні, ресторани, бари, кафе, їдальні, закусочні, буфети, магазини кулінарних виробів, кафетерії, а ресторани та бари – також на класи (перший, вищий, люкс) [3].

В.В. Архіпов наводить наступну класифікацію закладів громадського харчування:

за характером виробництва (заготівельні, доготовівельні та ін. );

за асортиментом продукції, що випускається (універсальні; спеціалізовані; вузько-спеціалізовані);

залежно від сукупності окремих ознак, що характеризують якість і об'єм послуг, що надаються, рівень і якість обслуговування (люкс, вищий, перший);

залежно від часу функціонування підприємства (постійно діючі; сезонні);

залежно від місця функціонування підприємства (стаціонарні, пересувні);

залежно від обслуговуваного контингенту підприємства (загальнодоступні та ін.);

як суб'єкти інфраструктури ринку (ресторанні мережі, незалежні ресторани);

за інтер'єром залів (модерн, мінімалізм, хай-тек та ін.) [4, с. 16-26; 5, с. 37].

Н.О. П'ятницька та А.А. Мазаракі пропонують заклади сфери громадського харчування класифікувати наступним чином:

за видами економічної діяльності (заклади, які постачають їжу, приготувану централізовано, для споживання в інших місцях);

за торговельною ознакою (ресторани, бари та ін.);

за потужністю (характеризуються кількістю місць або обсягом продукції, що виробляється);

за виробничою ознакою (поділяються на такі, що мають власне виробництво, і такі, що не мають його);

за ознакою комплексу продукції та послуг (заклади основного типу, спеціалізовані, комбіновані, комплексні);

за сезонністю (постійно діючі та сезонні);

за характером контингенту, який обслуговується (загальнодоступний заклад, закритий заклад та ін.);

залежно від застосовуваного в них методу обслуговування (з обслуговуванням офіціантами та самообслуговуванням) [6].

Г.В. Чернова зазначає, що заклади сфери громадського харчування за характером організації виробництва підприємства ресторанного господарства схожі з підприємствами харчової промисловості. Однак за способом реалізації продукції ресторанне господарство відрізняється від підприємств харчової промисловості та роздрібною торгівлі, оскільки тут, поряд з реалізацією продукції, організується її споживання, а також надання населенню різних видів послуг [7; 8, с. 80-81].

Ресторанне господарство спеціалізується водночас на виробництві і реалізації продуктів харчування, організації їх споживання населенням безпосередньо на підприємствах галузі – їдальнях, кафе, ресторанах, тобто там, де ці продукти (страви) приготовано. До сфери ресторанного господарства

входять такі типи закладів: ресторан, бар, кафе, кафетерій, їдальня, закусочна, буфет, фабрика-заготівельня, фабрика-кухня, домашня кухня, а також заклади, які постачають готові страви та надають послуги мобільного харчування [9].

Дані види закладів громадського харчування повинні відповідати технічним вимогам, які визначені в ДБН В.2.2-40: 1. Розміщення загальнодоступних підприємств харчування (закладів РГ), їх місткість і тип слід передбачати, керуючись перспективними схемами розвитку генеральних планів районів з урахуванням як нового будівництва, так і реконструкції підприємств, що діють, з можливою зміною їх спеціалізації, виходячи з інвестиційних переваг замовників та недопущення створення негативних факторів впливу на умови проживання населення, оточуюче середовище. 2. Підприємства харчування (заклади РГ) місткістю 100 і більше місць (таблиця 1) (ресторани, бари, кафе, як правило, великої місткості) доцільно розміщувати в громадських і торгових центрах, на магістралях і площах, поблизу зупинок міського транспорту, станцій метрополітену, вокзалів і аналогічних місцях жвавого руху населення, а також на рекреаційних територіях. 3. Підприємства харчування (заклади РГ) повсякденного обслуговування місткістю, як правило, від 25 до 75 місць (кафе і закусочні спеціалізовані, бари, магазини кулінарії, їдальні загальнодоступні, дієтичні і роздавальні – зокрема для пенсіонерів, інвалідів і добродійні), а також домашні кухні слід орієнтувати на наближене обслуговування і розміщувати на території житлових районів з урахуванням обслуговування працівників підприємств і установ (закладів), що розміщуються на цих територіях. 4. Приміщення для продажу кулінарних напівфабрикатів і виробів (магазин кулінарії) слід передбачати, у складі ресторанів і їдальень, допускається ці приміщення розміщувати в будинках іншого призначення. 5. Загальнодоступні підприємства харчування (заклади РГ) допускається вбудовувати або прибудовувати до житлових, громадських або виробничих будинків при дотриманні необхідних санітарно-гігієнічних і протипожежних вимог до підприємств харчування (закладів

РГ) з урахуванням нормативних документів, що діють на момент проектування. При цьому мають зберігатися усі функціональні параметри як самого підприємства, так і об'єкту, у який воно (він) вбудовується. 6. У житлових будинках, де є нежитлові поверхи, допускається розміщувати вбудовані або прибудовані підприємства харчування (заклади РГ) не вище другого поверху, місткістю не більше 150 посадочних місць, магазини кулінарії без технологічних процесів торговельною площею не більше 150 м<sup>2</sup>, а також кафетерії у складі підприємств торгівлі за умови виконання вимог таблиці 3 ДБН В.1.1-31 та ДСН 463 негорючими матеріалами [2].

Новим видом об'єктів громадського харчування є поп-ап ресторани (виносні) – це досить цікавий тип ресторанів і вони являють собою новий тренд в сфері закладів громадського харчування. Вони дозволяють власникам, шеф-кухарям і відвідувачам випробувати нові напрямки в кулінарії, культурі громадського харчування, концепції і експерименти в ресторанному бізнесі. Поп-ап закладом може бути як літній пивний бар, так і повноцінний ресторан в нетрадиційному місці. Наприклад, дуже велика частина поп-ап ресторанів розміщується під дахом колишніх фабрик, де відкриваються нові офісні центри або арт-об'єкти з майстернями. Вони можуть функціонувати як кілька місяців, так і працювати на постійній основі. До складових такого типу ресторанів можна віднести: тимчасовий формат роботи; розміщуються як на відкритих просторах, так в закритих: від великих морських вантажних контейнерів до ангарів; креативна, сучасна концепція; помірна цінова політика [10].

В умовах пандемії, повномасштабного вторгнення, що спричинило, в тому числі, економічну кризу одним з найпопулярніших видів об'єктів сфери громадського харчування став кейтеринг.

У тих випадках, коли заклад громадського харчування є віртуального формату або є кейтеринг, то звісно питання дотримання принципу фізичної доступності не є актуальним (маємо на увазі наявність пандусів та інших технічних засобів забезпечення вільного доступу осіб з інвалідністю до закла-

дів громадського харчування). В той же час, віртуальні заклади громадського харчування повинні на своїх сайтах забезпечувати можливість замовлення послуг харчування особам з інвалідністю.

Наступною категорією закладів громадського (ресторанного) харчування становлять ресторани: елітні ресторани (Fine Dining) – це ресторани преміум класу; родинний ресторан – заклад харчування для всієї родини. Демократичний ресторан з затишною атмосферою, дитячими кімнатами та майданчиками, аніматорами, дитячим меню.

В.П. Самодай заклади ресторанного харчування поділяє на дві групи: повносервісні та спеціалізовані. Серед інших категорій можна виділити ресторани швидкого обслуговування, ресторани, що спеціалізуються на обідах, ресторани для особливих подій, повсякденні, національні тощо. Повносервісними ресторанами називаються ті, де представлений широкий вибір страв (як мінімум 15), майже все, що подається до столу (до свіжої зелені), вирощується при ресторанному закладі. Повносервісні ресторани можуть бути формальними і неформальними, їх можна класифікувати за цінами, атмосферою та меню, що пропонується. Спеціалізовані ресторани. Спеціалізація ресторанів може бути дуже різноманітною: швидке обслуговування, сімейні, повсякденні тощо. Ресторани можуть спеціалізуватися і на приготуванні національних страв, сніданків, обідів тощо [11, с. 34].

З потребою українців активного повноцінного сімейного відпочинку, почали активно розвиватися замиські ресторани. Формат замиських ресторанів передбачає: ресторан, готель на 15–25 номерів (одна будівля або будиночки), мангал, дитячий майданчик, звіринець, басейн, автостоянка. Усе більшої популярності у великих містах набуває мода снідати у ресторанах, а тому деякі заклади починають свою роботу з 6–7 години ранку. Пропонуються як окремі страви, так і комплексні сніданки в українському, французькому, англійському, німецькому, італійському та американському варіантах [12; 13, с. 70].

Таким чином, об'єкти громадського харчування, на нашу думку, залежно від різних

критеріїв можна систематизувати наступним чином:

– за типом послуг: – ресторани: елітні ресторани (fine dining); сімейні ресторани; тематичні ресторани; – кафе: класичні кафе; кафе-кондитерські; кав'ярні; – бари: коктейль-бари; спортивні бари; паби; – фаст-фуди: мережеві

ресторани швидкого харчування; локальні заклади швидкого харчування;

за формою організації харчування: їдальні: промислові (на підприємствах); шкільні чи університетські; соціальні (для малозабезпечених верств населення); буфети; стріт-фуд (вулична їжа).

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 року № 771/97-ВР. Відомості Верховної Ради України, 1998. № 19. Ст. 98.
2. ДБН В.2.2-25:2009 «Підприємства харчування (зклади ресторанного господарства)»: затв. Наказом Міністерства регіонального розвитку та будівництва України від 30.12.2009 р. № 703.
3. Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства: затв. Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України. № 219 від 24.07.2002. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02#Text>
4. Архіпов В.В. Організація ресторанного господарства: навчальний посібник. Київ: Центр учбової літератури; Фірма «Інкос», 2007. 280 с.
5. Гурбик Ю. Ю. and Долгих, А. С. (2020) *Класифікація закладів ресторанного господарства в українській науці*. Science, Research, Development (28). pp. 36-37. URL: <https://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/9215/>
6. Організація обслуговування у закладах ресторанного господарства: підр. за ред. П'ятницької Н. О. Київ: Центр учбової літератури, 2011 584 с.
7. Чернова Г.В. Особливості розвитку ресторанного господарства Вінниччини. URL: <http://aokornus.at.ua/JOURNALS/2013.pdf>
8. Голод А. П., Феленчак Ю. Б. Трансформація структури ресторанного господарства Львівської області [Текст]. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. Вип. 3. С. 80–83. URL: <http://surl.li/uqzbcj>
9. Організація послуг харчування. URL: [http://generation.at.ua/load/knigi/organizacija\\_poslu](http://generation.at.ua/load/knigi/organizacija_poslu).
10. Типи ресторанів і що потрібно про них знати. URL: <https://pomodorobrand.top/ua/articles/tipi-restoraniv-i-shho-potribno-pro-nih-znati>
11. Самодай В. П. Організація ресторанної справи : навч. посіб. / В. П. Самодай, А. І. Кравченко. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2015. 424 с. URL: <https://www.library.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/04/Samoday.pdf>
12. Александрова С. А., Голуб М. Є. Стратегічне управління іміджем підприємств готельного господарства. Сучасні тенденції розвитку індустрії туризму та гостинності у конкурентному середовищі : матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Харків / колектив авторів; Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, 2020. С. 43–44.
13. Турчиняк М.К., Форись О.Г. Розвиток підприємств ресторанного господарства в Західному регіоні України. *Індустрія туризму і гостинності в Західній Європі*. 2021. № 3. С. 68-73. URL: <http://journals-lute.lviv.ua/index.php/tourism/article/view/1061/1004>

УДК 342.9:347.1

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.13>**Соцька А. М.,**

доктор юридичних наук,  
доцент кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін  
Національної академії статистики, обліку та аудиту,  
радник Голови Національної Асамблеї людей з інвалідністю України

## ПОТЕНЦІЙНІ ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРУВАННЯ У СФЕРІ ОПІКИ НАД ПОВНОЛІТНИМИ НЕДАЄЗДАТНИМИ ОСОБАМИ В УКРАЇНІ

**Анотація.** Передусім авторкою у статті зазначено про міжнародні стандарти забезпечення, охорони і захисту прав повнолітніх осіб із психічними та інтелектуальними порушеннями і визнання правосуб'єктності осіб з інвалідністю. Зауважено на щоденній актуалізації відповідного питання для України в умовах повномасштабної війни та зростання рівня інвалідизації українського суспільства. Акцентовано на міжнародному сприйнятті інституту дієздатності як застарілого і такого, що потребує реформування, а визнання здатності людини приймати рішення – як ключової передумови контролю над власним життям. Наведено невичерпний перелік альтернативних опіці способів забезпечення прав осіб, які її потребують, а саме: підтримане прийняття рішень, медична довіреність, довгострокова довіреність, представник одержувача, відкриття спільного банківського рахунку, довіра управління, програми управління грошима, живі заповіти, трасти, громадські системи адвокації, управління справами тощо. Зазначено на особливій ролі підтриманого прийняття рішень як способу підтримки дорослої людини з інтелектуальною, когнітивною чи психологічною інвалідністю шляхом допомоги під час прийняття нею рішень. Наведено приклад із міжнародної практики щодо законодавчої регламентації підтриманого прийняття рішень. Відзначено розвиток в Україні законодавства, нормами та положеннями якого розширюється обсяг дієздатності людей із психічними та інтелектуальними порушеннями, зокрема зі статусом недієздатності. Також охарактеризовано діючий інститут помічника дієздатної фізичної особи, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки. Насамкінець сформульовано висновок про необхідність розвитку діючого інституту опіки над недієздатними особами шляхом удосконалення чинного законодавства, діяльності владних органів з адміністративно-правового регулювання правовідносин у відповідній сфері, а також про потребу у вивченні кращого світового досвіду з функціонування альтернативних опіці форм забезпечення прав відповідних категорій населення та його запровадженні на практиці в Україні.

**Ключові слова:** опіка, підтримане прийняття рішень, помічник, адміністрування, повнолітня особа, недієздатна особа.

### **Sotska A. M. Potential ways to improve administration in the sphere of guardianship over incapable adults in Ukraine**

**Abstract.** First of all, the author of the article notes the international standards for ensuring, protecting and defending the rights of adults with mental and intellectual disabilities and recognizing the legal personality of persons with disabilities. The daily updating of the relevant issue for Ukraine in the conditions of a full-scale war and the growing level of disability in Ukrainian society is noted. The emphasis is on the international perception of the institution of legal capacity as outdated and in need of reform, and the recognition of a person's ability to make decisions as a key prerequisite for control over one's own life. An inexhaustible list of alternative ways to guardianship is given to ensure the rights of persons who need it, namely: supported decision-making, medical power of attorney, long-term power of attorney, recipient representative, opening a joint bank account, trust management, money management programs, living wills, trusts, public advocacy systems, case management, etc. The special role of supported decision-making as a way to support an adult with an intellectual, cognitive or psychological disability by helping them make decisions. An example from international practice regarding the legislative regulation of supported decision-making is given. The development of legislation in Ukraine, the norms and provisions of which expand the scope of legal capacity of people with mental and intellectual disabilities, in particular with the status of incapacity, is noted. The current institution of an assistant to a capable individual who, due to health conditions, cannot independently exercise his or her rights and fulfill his or her duties is also described. Finally, a conclusion is formulated on the need to develop the current institution

of guardianship over incapable individuals by improving the current legislation, the activities of government bodies in the administrative and legal regulation of legal relations in the relevant field, as well as the need to study the best international experience in the functioning of alternative forms of guardianship to ensure the rights of relevant categories of the population and its implementation in practice in Ukraine.

**Key words:** *guardianship, supported decision-making, assistant, administration, adult, incapable person.*

**Постановка проблеми.** Опіка над повнолітніми недієздатними особами в Україні та в усьому світі зарекомендували себе не найбільш прийнятним механізмом забезпечення прав осіб з відповідними видами порушень здоров'я та поведінки. Досить часто цей механізм використовується не на благо і не в інтересах осіб, які потребують опіки, а навпаки. Передусім йдеться про майнові права. Тому все більшої актуальності набуває питання альтернативних форм підтримки людей із психічними та інтелектуальними порушеннями. І таких форм, як показує практика, є досить багато, а також вони можуть використовуватися в комплексі.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Хоч у світі тема розвитку альтернативних опіки над повнолітніми особами форм забезпечення прав представників цієї категорії населення почала обговорюватися понад 15 років тому, вона не набула достатньої уваги ні серед владних інституцій, ні в науці. Зокрема це питання певною мірою відображене в науковій статті Н.О. Ніколаєнко [6], а також розкривалося в низці посібників, підготовлених громадськими об'єднаннями [7]. Водночас воно знайшло свій розвиток у міжнародних правових документах і дослідженнях [1; 12; 13; 14; 16]. Відповідні напрацювання лягли в основу цієї статті та стали підґрунтям для формулювання висновків і пропозицій за задекларованою темою.

**Метою статті** є дослідження ймовірних шляхів розвитку адміністрування сфери опіки над повнолітніми недієздатними особами в Україні.

**Виклад основного матеріалу.** У Резолюції Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1642 (2009) «Доступ до прав осіб з інвалідністю (з обмеженими фізичними або розумовими здібностями) та повна і активна участь цих людей в суспільстві» зазначено, що більше ніж одна людина з десяти має ту чи іншу форму інвалідності (обмеження фізичних і/або розумових здібностей), що загалом

становить 650 мільйонів осіб у загальносвітовому вимірі та ще більш значним є співвідношення в Європі, яка нараховує більше ніж 200 мільйонів осіб з інвалідністю. Зважаючи на те, що тривалість життя збільшується та послуги охорони здоров'я покращуються, чисельність людей з різними формами інвалідності в Європі збільшується і буде продовжувати збільшуватися [1].

Для України такий висновок тим більше актуальний в умовах війни, яка триває і в результаті якої суттєво збільшується рівень інвалідизації українського населення, передусім через психічні, фізичні та сенсорні порушення військових і цивільних осіб. Водночас саме психічні порушення, на наше переконання, будуть найбільш численними в структурі порушень, отриманих у результаті воєнних дій, а отже, суттєво зростає чисельність людей, які потребуватимуть опіки або піклування.

За твердженням Уповноваженого Ради Європи з прав людини, вся європейська система дієздатності застаріла і потребує невідкладного реформування законодавства. Припущення про юридичну дієздатність, яку повинні мати всі дорослі впродовж більшої частини свого життя, зміщує фокус із персональної недосконалої на необхідність забезпечити підтримку, яка б давала можливість людям приймати рішення для самих себе і посилювала їхню спроможність робити це. Визнання особи здатною приймати рішення є визначальною для отримання контролю над власним життям і встановлення суспільних взаємин з іншими. Наявність юридичної дієздатності дає нам змогу приймати рішення – від ґрунтовних (вибір того, де і з ким жити) до щоденних (придбання автобусного квитка, підписання договору оренди, надання згоди на лікування). Без цього ми перестаємо бути особистістю з точки зору закону і наші рішення не мають юридичної сили. Треті особи приймають за нас рішення. Таке злиття нашої



особистості з особистістю іншої людини описують як «цивільну смерть» [16].

Важливо враховувати, що навіть якщо людина потребує підтримки у прийнятті того чи іншого рішення, вона у переважній більшості випадків здатна прийняти його самостійно. Адже в житті кожного, зокрема й абсолютно здорової в усіх відношеннях людини, виникають ситуації, коли ми покладаємося на поради людей, яким довіряємо. До того ж, кожен має право на помилку, зокрема й люди з тими чи іншими порушеннями здоров'я. І саме помилки – один із тих інструментів, який дає можливість вчитися приймати правильні рішення.

Принагідно варто зазначити, що стаття 12 Конвенції про права осіб з інвалідністю в оновленій версії перекладу (офіційний переклад Конвенції надісланий листом Міністерства соціальної політики України від 19 червня 2023 р. № 8006/0/2-23/61 [5]) передбачає, що держави-учасниці підтверджують, що особи з інвалідністю, де б вони не знаходилися, мають право на визнання їхньої правосуб'єктності, а також вживають належних заходів для надання таким особам доступу до підтримки, якої вони можуть потребувати під час реалізації своєї правоздатності.

Своєю чергою за вищевказаною Резолюцією Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1642 держави, окрім іншого, повинні:

– гарантувати, щоб ніхто не обмежував і не здійснював за осіб з інвалідністю права приймати рішення, щоб заходи, які їх стосуються, були адаптованими до їх положення та щоб треті особи або певні структури змогли їм допомогти у прийнятті рішень;

– вживати необхідних заходів для того, щоб відповідно до Конвенції про права осіб з інвалідністю та її Факультативного протоколу, особи під опікою не побачили себе позбавленими фундаментальних прав (включно з їх правом отримати власність, мати працевлаштування, сімейне життя, одружуватися, голосувати, створювати або приєднуватися до громадських організацій, звертатися до правосуддя, укладати заповіт) і також у разі, коли вони будуть мати в цьому потребу, отримати зовнішню допомогу для користування

цими правами, за наявності адекватної допомоги, що їм буде надана, не підміняючи цим прояви їхніх бажань [1].

У зв'язку з зазначеним все більшої актуальності набуває тема альтернативних опіці форм забезпечення прав осіб, які її потребують.

Стівен Кінг, тейхаський суддя першого суду округу Таррант у справах спадщин склав список із понад 56 варіантів опіки над дітьми та дорослими особами [13]. Зокрема йдеться про правовідносини (майнові, медичні, освітні, із соціального забезпечення тощо) та способи самореалізації особи з інвалідністю в них.

Загальноприйнято вважати альтернативами опіці такі способи забезпечення прав осіб, які її потребують, без позбавлення прав через опіку:

- підтримане прийняття рішень;
- медична довіреність;
- довгострокова довіреність;
- представник одержувача;
- відкриття спільного банківського рахунку;
- довіра управління;
- програми управління грошима [12];
- живі заповіти;
- трасти;
- громадські системи адвокатури;
- управління справами тощо [14].

З усього переліченого особливий інтерес викликає підтримане прийняття рішень. Можливість його запровадження в Україні обговорюється вже понад 10 років, проте така альтернатива опіки над повнолітніми особами із психічними та інтелектуальними порушеннями поки що лишається ідеєю громадських об'єднань людей з інвалідністю, не підкріпленою національним законодавством і практикою його реалізації.

Загалом підтримане прийняття рішень свого часу було запропоновано як спосіб допомогти дорослій людині з інтелектуальною, когнітивною чи психологічною інвалідністю в отриманні допомоги при прийнятті рішень від тих осіб, яким вони довіряють і кого знають, без вимоги оформляти формальну опіку [7, с. 9]. Його значущість полягає у зміні розуміння інвалідності, ґрунтованій на переході від підходу опіки до підходу, заснованого на

правах. В останньому випадку особа зберігає всі свої громадянські права, включно з правами на укладення договору, голосування, шлюб тощо – усе це важливо для її людської гідності та особистості. Прийняття власних рішень і навчання на них готує людину до прийняття правильних рішень, коли її батьків або опікуна немає поруч, а підключення до мережі тих, хто надає підтримку, захищає від зловживань, які можуть статися, коли людина ізольована або безсила [14].

Люди із психічними та інтелектуальними порушеннями часто доводять, що здатні та приймають власні рішення за належної підтримки. Така підтримка апріорі повинна передбачати саме підтримку і довіру до вибору людини, якій така підтримка надається.

Форми підтриманого прийняття рішень у різних країнах різні: безплатні послуги персонального асистента з правових питань, укладення договору між законним представником і особою, яка не розуміє значення своїх дій, про порядок вирішення правових питань і відповідальність за прийняті рішення, створення мереж підтримки, коли для окремої людини з інвалідністю створюють можливість об'єднати групу людей – рідних, знайомих, волонтерів, – котрі погодяться надавати їй довгострокову допомогу для самостійного вирішення правових питань і підтримки окремих аспектів життєдіяльності (здоров'я, майнові та фінансові питання, психологічний стан, зайнятість, дозвілля, придбання одягу, підтримання порядку в домі, заняття спортом, участь у релігійних обрядах, відпочинок тощо). Такі мережі підтримки або кола друзів забезпечуються як для тих повнолітніх осіб, кого офіційно позбавлено дієздатності, так і для тих, хто не проходив судово-медичну експертизу і стосовно кого не подавали позову до суду з метою позбавити дієздатності. Обов'язкова умова – наявність людини поруч (одного з батьків, родичів, знайомих, волонтерів), котра ініціюватиме і координуватиме діяльність усіх, хто увійде до індивідуальної мережі підтримки, а також готовність юридичної особи (чи то недержавної організації, яка відстоює права осіб з інвалідністю, чи комунальної установи, яка надає соціальні

послуги), контролювати діяльність кількох індивідуальних мереж підтримки для попередження помилок чи зловживань [7, с. 7].

У будь-якому разі, сфери самостійного прийняття людиною рішень можуть бути вужчими чи ширшими залежно від рівня відповідної здатності та порушень здоров'я, адже хтось може потребувати підтримки у прийнятті щоденних простих рішень, а дехто – лише стосовно прийняття глобальних рішень, від яких залежать головні життєві питання (як-от місце проживання, одруження, придбання/продаж майна тощо). Водночас майже всі люди здатні навчитися приймати рішення. Варто розуміти і примати можливий ризик зробити помилку як природній наслідок повної юридичної дієздатності. Тому, переважно особи, які надають підтримку, повинні фокусуватися на юридичному обґрунтуванні важливих рішень, які суттєво впливають на життя повнолітньої особи [7, с. 35].

Із практичних прикладів адміністрування підтриманого прийняття рішень можна навести так званий Закон сенатора Заффіріні – Закон про угоду про підтримане прийняття рішень [15], який свого часу зробив Техас першим штатом, що мав закон, який визнає угоди про підтримане прийняття рішень як неформальну альтернативу опіці над повнолітніми особами.

У цьому Законі визначено, що підтримане прийняття рішень означає процес підтримки та адаптації дорослої особи з інвалідністю, щоб дозволити їй приймати життєві рішення, включно з рішеннями, пов'язаними з тим, де вона хоче жити, послугами, підтримкою та медичним обслуговуванням, які вона бажає отримувати, і де хоче працювати, не перешкоджаючи самовизначенню такої дорослої людини [15].

За визначенням цього законодавчого акту людина вправі приймати власні рішення та залишатися відповідальною за своє життя, отримуючи при цьому необхідну підтримку від обраної нею людини, яка допомагає їй зрозуміти можливі варіанти вибору рішення, обов'язки та наслідки, які такий вибір спричинить, а також повідомити своє про своє рішення відповідним людям. Однак за жодних обставин помічник не може приймати

рішення за людину, якій надає підтримку. Що важливо, наявність вищезазначеної угоди не є перешкодою для здійснення відповідних дій особою з інвалідністю самостійно без підтримки.

Підтримка згідно із Законом повинна ґрунтуватися на довірі, впевненості та без підриву можливостей особи з інвалідністю приймати рішення [15].

Що стосується перспектив розвитку підтриманого прийняття рішень в Україні, то рамках завдання Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 7 квітня 2021 р. № 285-р, з визначення можливості впровадження моделі підтриманого прийняття рішень особами з інтелектуальними та психічними порушеннями передбачено захід стосовно вивчення до листопада 2024 року питання щодо поступової відмови від повної опіки та заміна її підходом, за яким суд прийматиме рішення щодо можливості особи приймати рішення в певних сферах [9].

Як справедливо зазначає Н.О. Ніколаєнко, недієздатна особа майже повністю втрачає особистісну цілісність, громадянську цінність та стає повністю залежною від опікуна, його особистої думки, а також перестає бути цінною для суспільства як повноправний та повноцінний його член, навіть якщо така цінність має певні особливості та обмежується порушеннями фізичного або/та психічного здоров'я. Підтримане прийняття рішень є шляхом подолання безправності осіб з інвалідністю, які самостійно не можуть захищати свої права [6, с. 53].

На сьогодні в Україні близьким за змістом до підтриманого прийняття рішень є інститут помічника, передбачений статтею 78 «Надання дієздатній фізичній особі допомоги у здійсненні її прав та виконанні обов'язків» Цивільного кодексу України. Зокрема в ній передбачено, що дієздатна фізична особа, яка за станом здоров'я не може самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки, має право обрати собі помічника; помічник має право на одержання пенсії, аліментів, заробітної плати, поштової кореспонденції, що належать фізичній особі, яка

потребує допомоги; він має право вчиняти дрібні побутові правочини в інтересах особи, яка потребує допомоги, відповідно до наданих йому повноважень; помічник представляє особу в органах державної влади, органах влади Автономної Республіки Крим, органах місцевого самоврядування та організаціях, діяльність яких пов'язана з обслуговуванням населення; він може представляти фізичну особу в суді лише на підставі окремої довіреності [10].

Проте інститут помічника дієздатної особи потребує суттєвого реформування під осіб, які потребують опіки, із тим, щоб сформувати на національному рівні додаткову форму підтримки осіб, які її потребують, на рівні з опікою та підтриманим прийняттям рішень.

Насамкінець варто відзначити, що в Україні почали вживатися певні заходи щодо розширення обсягу дієздатності у людей із психічними та інтелектуальними порушеннями, зокрема у недієздатних осіб. Для прикладу, частину другу статті 8 Закону України «Про звернення громадян» [3], нормою якої встановлено, що не розглядаються звернення осіб, визнаних судом недієздатними, та положення другого речення частини четвертої статті 16 зазначеного Закону [3] стосовно звернення зі скаргою в інтересах недієздатних осіб лише їх законними представниками визнано такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними) згідно з Рішенням Конституційного Суду України від 11 жовтня 2018 р. № 8-р/2018 [8]. Відповідно до статті 300 Цивільного процесуального кодексу України [11], недієздатна особа може звернутися до суду за скасуванням рішення суду про визнання її недієздатною та поновленням своєї дієздатності в разі видужання або значного поліпшення психічного стану. Статтею 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу» право на безоплатну вторинну правову допомогу гарантовано для недієздатних осіб, щодо яких суд розглядає справу про поновлення цивільної дієздатності, протягом розгляду справи в суді [2]. Отже, можна припустити, що процес удосконалення інституту опіки над повнолітніми особами в Україні певною мірою розпочато.

**Висновки.** Резюмуючи, на нашу думку, для забезпечення належного адміністрування сфери опіки над повнолітніми особами в Україні необхідно взяти два вектори: один – спрямований на розвиток діючого інституту опіки над недієздатними особами, зокрема шляхом удосконалення чинного законодавства, діяльності владних органів з адміністративно-правового регулювання правовідносин у відповідній сфері; другий – сконцентрова-

ний на вивченні кращого світового досвіду з функціонування альтернативних опіці форм забезпечення прав відповідних категорій населення та його поступовому запровадженні в національну практику. Вважаємо такий підхід найбільш ефективним і таким, що дає право вибору, та найменш сприятливим для унеможливлення ізоляції людей, які потребують опіки, і посягань та порушень їхніх прав і законних інтересів.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Доступ до прав осіб з інвалідністю (з обмеженими фізичними або розумовими здібностями) та повна і активна участь цих людей в суспільстві (2009): Резолюція Парламентської Асамблеї Ради Європи № 1642. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/890\\_rez\\_1642.htm](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/mpz2/docs/890_rez_1642.htm)
2. Закон України Про безоплатну правову допомогу : прийнятий 2 черв. 2011 р. № 3460-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text>
3. Закон України Про звернення громадян : прийнятий 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text>
4. Конвенція про права осіб з інвалідністю : прийнята 13 груд. 2006 р. URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_g71#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text)
5. Лист Міністерства соціальної політики України Про оновлений офіційний переклад багатостороннього міжнародного договору (19 черв. 2023 р. № 8006/0/2-23/61). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v8006739-23#Text>
6. Ніколаєнко Н.О. Система «підтриманого прийняття рішення» як запорука дотримання конституційних прав і свобод осіб з обмеженими можливостями в Україні. Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2015. С. 52-56. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/issue/433>
7. Підтримане прийняття рішень для повнолітніх осіб з психіатричними діагнозами – альтернатива системі опіки. К.: ВГО «Коаліція», 2013. Серія: «Права осіб з інтелектуальною недостатністю». 80 с.
8. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-124/2018(4976/17) за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України «Про звернення громадян» (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) (11 жовт. 2018 р. № 8-р/2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#n74>
9. Розпорядження Кабінету Міністрів України Про затвердження Національного плану дій з реалізації Конвенції про права осіб з інвалідністю на період до 2025 року : прийняте 7 квіт. 2021 р. № 285-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2021-%D1%80#Text>
10. Цивільний кодекс України : за станом на 10 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
11. Цивільний процесуальний кодекс України : за станом на 18 черв. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
12. Alternatives to Guardianship. URL: <https://www.thearcoftexas.org/get-informed/family-member/alternatives-to-guardianship/>
13. King, S. M. Less Restrictive Alternatives and Supports and Services. 17th Annual Estate Planning, Guardianship and Elder Law Conference. Lecture conducted from The University of Texas School of Law, Galveston. 2015. URL: [https://utcle.org/ecourses/OC5687/get-asset-file/asset\\_id/36182](https://utcle.org/ecourses/OC5687/get-asset-file/asset_id/36182)
14. Supported Decision Making : An Alternative To Guardianship. URL: <https://parentnetworkwny.org/uk/supported-decision-making/>
15. Supported Decision-making Agreement Act. Chapter 1357. URL: [https://texas.public.law/statutes/tex.\\_est.\\_code\\_title\\_3\\_subtitle\\_i\\_chapter\\_1357](https://texas.public.law/statutes/tex._est._code_title_3_subtitle_i_chapter_1357)
16. Who gets to decide? Right to legal capacity for persons with intellectual and psychosocial disabilities. Strasbourg, 2012. P. 23. URL: <https://rm.coe.int/16806da5c0>

УДК 342.9:620.9(477)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.14>

**Цибка А. А.,**

аспірант кафедри службового та медичного права

Навчально-наукового інституту права

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

## **АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАХОДИ ЩОДО ПОДОЛАННЯ ЗАГРОЗ ЕНЕРГЕТИЧНІЙ БЕЗПЕЦІ У СФЕРАХ ЕЛЕКТРОЕНЕРГЕТИКИ ТА ЯДЕРНОЇ ЕНЕРГЕТИКИ**

**Анотація.** Ця стаття присвячена комплексному аналізу адміністративно-правових заходів, що застосовуються державою в умовах воєнного стану з метою подолання загроз енергетичній безпеці в галузях електроенергетики та ядерної енергетики.

У межах роботи використовуються різні методи дослідження, зокрема формально-правовий аналіз нормативно-правових актів, формально-догматичний метод для виявлення змісту правового регулювання енергетичної безпеки в електроенергетичній галузі та галузі ядерної енергетики, а також системний метод для розгляду конкретних адміністративно-правових заходів у ширшому контексті енергетичної безпеки України.

Визначено, що наявні загрози, зокрема, масовані ракетні обстріли та атаки безпілотників на енергетичну інфраструктуру створюють серйозні виклики для стабільності енергосистеми, що вимагає оперативного адміністративно-правового реагування. Проаналізовано ключові законодавчі зміни, прийняті для регулювання ринку електричної енергії, підтримки ринку електроенергії, підвищення ефективності використання ядерної енергії та захист критичної інфраструктури.

Висвітлено роль суб'єктів господарювання, які набувають особливого адміністративно-правового статусу в умовах воєнного стану, та механізми їхньої відповідальності. Підкреслюється важливість взаємодії державних органів, суб'єктів господарювання та громадян у забезпеченні енергетичної безпеки країни, а також наголошується на ролі адміністративно-правових методів переконання та інформування населення.

Автор акцентує увагу на необхідності вдосконалення механізмів управління енергетичним ринком, зокрема децентралізації енергетичної системи, лібералізації ринку електроенергії, перегляду граничних цін відповідно до європейських стандартів. Особливо розглянуто перспективи розвитку ядерної енергетики як ключового елемента енергетичної безпеки країни. Висновки статті вказують на необхідність подальшого вдосконалення адміністративно-правових заходів та стимулювання розвитку децентралізованої енергетики, що сприятиме підвищенню стійкості енергосистеми України.

**Ключові слова:** енергетична безпека, правовий режим воєнного стану, адміністративно-правове регулювання, електроенергетика, ядерна енергетика, критична інфраструктура.

### **Tsybka A. A. Administrative and legal measures to address threats to energy security in the electricity and nuclear energy sectors**

**Abstract.** This article is devoted to a comprehensive analysis of the administrative and legal measures undertaken by the state under martial law to address threats to energy security in the electricity and nuclear energy sectors.

The study employs various research methods, including formal legal analysis of regulatory acts, the formal-dogmatic method to determine the content of legal regulation of energy security in the electricity and nuclear energy sectors, and the systematic method to examine specific administrative and legal measures within the broader context of Ukraine's energy security.

It has been established that existing threats, such as massive missile and drone attacks on energy infrastructure, pose serious challenges to the stability of the energy system, requiring timely administrative and legal responses. Key legislative changes aimed at regulating the electricity market, supporting the energy market, enhancing the efficiency in the use of nuclear energy, and protecting critical infrastructure are analyzed.

The role of business entities, which acquire a special administrative and legal status under martial law, and the mechanisms of their accountability are highlighted. The importance of interaction between state authorities, business entities, and citizens in ensuring the country's energy security is emphasized, along with the role of administrative and legal methods of persuasion and public awareness.

The author focuses on the need to improve energy market management mechanisms, including decentralizing the energy system, liberalizing the electricity market, and revising price caps in line with European standards. The prospects for developing nuclear energy as a key element of the country's energy security are also examined. The article's conclusions underscore the necessity of further enhancing administrative and legal measures and promoting the development of decentralized energy systems, which will contribute to strengthening Ukraine's energy system's resilience.

**Key words:** *energy security, martial law, administrative and legal regulation, electricity sector, nuclear energy, critical infrastructure.*

**Вступ.** Електроенергетична та ядерна галузі енергетики є надзвичайно складними для адміністративно-правового реагування сферами на наявні загрози для енергетичної безпеки. Масовані ракетні обстріли та атаки безпілотників на енергетичну інфраструктуру, до яких Російська Федерація вдається на регулярній основі з жовтня 2022 року, вже призвели до серйозних наслідків для об'єднаної енергетичної системи України, змушуючи втримувати цю систему інколи в ручному режимі та створивши ситуацію, коли об'єкти генерації та розподілу електроенергії постійно потребують відновлення, а побутові та комерційні споживачі живуть у стані постійного дефіциту електроенергії. Це вимагає від держави запровадження ефективних адміністративно-правових заходів, спрямованих на забезпечення надійності енергопостачання, збереження енергетичної стійкості та захист критичної інфраструктури.

У раніше опублікованих дослідженнях ми вже розглядали загальні положення щодо забезпечення енергетичної безпеки в умовах воєнного стану, а також адміністративно-правові заходи, що вживались для подолання загроз енергетичній безпеці у нафтогазовій сфері [1, с. 42–49; 2, с. 109–116], а тому доцільно присвятити цю статтю аналізу адміністративно-правових заходів, що вживаються для подолання загроз у галузях електроенергетики та ядерної енергетики. Відсутність електроенергії є однією із найбільших загроз енергетичній безпеці, оскільки від її наявності залежить надання широкого кола базових послуг для населення, а також можливість економіки ефективно функціонувати.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Наукові дослідження та внески в галузь енергетичної безпеки розглядаються у працях таких вчених, як В. Баранік, З. Варна-

лій, Ю. Ващенко, А. Гальчинський, В. Геєць, А. Ільєнко, Ю. Ірха, Б. Кормич, М. Ковалко, Р. Коцюба, Л. Криворучський, В. Ліпкан, В. Лір, Н. Литвин, А. Новицький, Р. Петров, Г. Рябцев, В. Саприкін, Н. Сухін, О. Суходоля, А. Сухоруків, Н. Стучинська, М. Тимченко, В. Точілін, А. Халатов, Н. Фіалко, А. Шевцов, А. Шидловський, О. Шевченко та багатьох інших. При цьому у вказаних роботах питання енергетичної безпеки та її адміністративно-правового забезпечення під час воєнного стану переважно не розглядались.

**Метою статті** є проведення комплексного аналізу основних адміністративно-правових заходів, що вживаються державою для подолання загроз та вирішення проблем, які виникають у контексті енергетичної безпеки у галузях електро- та ядерної енергетики під час дії правового режиму воєнного стану.

**Виклад основного матеріалу.** Переходячи до розгляду сфери електроенергетики зазначимо, що до основних принципів функціонування ринку електричної енергії, закладених Законом України «Про ринок електричної енергії», зокрема, належать принципи забезпечення енергетичної безпеки України, забезпечення безпеки постачання електричної енергії споживачам, захисту їхніх прав та інтересів, створення умов безпечної експлуатації об'єктів електроенергетики та збереження їх цілісності, а також забезпечення надійного та ефективного функціонування об'єднаної енергетичної системи України. При цьому відповідно до статті 5 вищевказаного закону державна політика в електроенергетиці спрямована у першу чергу на забезпечення надійного та безпечного постачання електричної енергії [3].

В умовах правового режиму воєнного стану адміністративно-правові заходи мають бути спрямовані у першу чергу на забезпечення вищенаведених принципів.

Одним із перших заходів, що вживаються державою після виникнення суттєвих загроз для енергетичної безпеки, є нормативно-правове регулювання. Так, у 2022 році електроенергетична галузь України зазнала суттєвих регуляторних змін. Наприклад, Постановою Кабінету Міністрів України № 775 від 7 липня 2022 року на експортерів електроенергії було покладено обов'язок сплачувати за послугу забезпечення безпеки постачання під час воєнного стану. Водночас врегульовано діяльність зі зберігання енергії відповідно до Закону № 2046-IX від 15 лютого 2022 року. Крім того, продовжено дію фіксованих цін для побутових споживачів до 31 березня 2023 року шляхом внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів № 483. Постановою № 838 від 22 липня 2022 року «Укренерго» було зобов'язано надати безвідсоткову допомогу державному підприємству «Укрвугілля» на суму до 2,5 млрд грн для закупівлі вугілля з поверненням коштів до 1 червня 2023 року [4].

Крім того, 29 липня 2022 року Верховна Рада України ухвалила Закон «Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування» № 2479-IX, яким, зокрема, внесено важливі зміни до регулювання ринку електричної енергії під час воєнного стану та подальшого відновлення. Так, виробникам з відновлюваних джерел енергії було надано право тимчасово виходити з балансуєючої групи гарантованого покупця, стимулюючи їх працювати без підтримки «зеленого» тарифу. До 1 квітня 2023 року зобов'язано виробників продавати електроенергію за двосторонніми договорами виключно через електронні аукціони. Було передбачено направлення частини коштів, отриманих оператором системи передачі від розподілу пропускної спроможності міждержавного перетину, на підтримку теплових електростанцій та теплоелектроцентралей, зокрема, на закупівлю палива та ремонтні роботи для опалювального сезону 2022-2023 років [5].

Надзвичайно важливим фактором також стало приєднання України на початку 2022 року до об'єднаної енергосистеми континентальної Європи ENTSO-E, що дозво-

лило в подальшому забезпечити імпорт електроенергії, коли в Україні з'явився її суттєвий дефіцит.

Іншим важливим напрямом забезпечення енергетичної безпеки в галузі електроенергетики став фізичний захист об'єктів критичної інфраструктури, а також створення запасів відповідного енергетичного обладнання.

Захист об'єктів критичної інфраструктури у мирний час має відбуватись у відповідності до відносно нового Закону України «Про критичну інфраструктуру» від 16 листопада 2021 року, який уніфікував підходи до створення та функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури та замінив собою недосконале та розрізнене законодавство у цій сфері [6].

Особливості захисту та правового режиму об'єктів критичної інфраструктури в умовах надзвичайних ситуацій, надзвичайного та воєнного стану, особливого періоду регулюються законами України «Про правовий режим воєнного стану», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про функціонування єдиної транспортної системи України в особливий період» та «Про оборону України». Крім того, окремим законом регулюються відносини щодо забезпечення кіберзахисту та кібербезпеки об'єктів критичної інфраструктури.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про оборону України» Кабінет Міністрів України здійснює загальнодержавні заходи щодо забезпечення живучості важливих об'єктів національної економіки, об'єктів критичної інфраструктури та державного управління у воєнний час [7]. Кабмін також забезпечує проведення державної політики у сфері захисту критичної інфраструктури України, організовує та забезпечує необхідними силами, засобами і ресурсами функціонування національної системи захисту критичної інфраструктури, визначає уповноважений орган з питань захисту критичної інфраструктури України, яким відповідно до Закону України від 18 жовтня 2022 № 2684-IX наразі є Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України [8].

Відповідно до Рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про організацію

захисту та забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури та енергетики України в умовах ведення воєнних дій» від 17 жовтня 2023 року основними суб'єктами, відповідальними за організацію фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури енергетики, є Кабінет Міністрів України, Генеральний штаб Збройних Сил України, Міністерство енергетики України, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій, Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України, обласні, Київська міська військові адміністрації, а також оператори критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору.

Зазначимо, що вказаний документ містить положення не лише щодо фізичного захисту об'єктів критичної інфраструктури, але й щодо забезпечення безпеки персоналу, створення резервів обладнання, відновлення пошкоджених об'єктів і захисних споруд тощо. Крім того, передбачається створення Плану енергетичної стійкості України, який має містити заходи щодо системного моніторингу та аналізу загроз енергетичній інфраструктурі, а також їх урахування під час проектування схем енергозабезпечення [9].

Не менш важливим є кіберзахист об'єктів критичної інфраструктури, проте через значну специфіку даної сфери детально у цій статті вона розглядатися не буде. Відзначимо лише, що Верховна Рада України 28 липня 2022 року прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері активної протидії агресії у кіберпросторі» [10], яким доповнюються основні завдання Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України відповідними повноваженнями.

Фізичний захист об'єктів критичної інфраструктури, зрештою, не може повністю нівелювати негативні наслідки ракетних та безпілотних обстрілів, що пов'язано із значною кількістю об'єктів енергетики на території України, а також тим, що не на всіх цих об'єктах можливе встановлення максимального рівня захисту. Крім того, удари по

енергетичній інфраструктурі мають накопичувальний ефект, що зрештою змусило звернутись до використання обмежень у постачанні електричної енергії споживачам. Так, в усіх областях України почали запроваджувати графіки погодинних відключень електроенергії, які пов'язані як з аварійними ситуаціями через обстріли, так і з дефіцитом потужності або неможливістю розподілу електроенергії внаслідок руйнування окремих елементів енергетичної системи.

Загалом варто зазначити, що введення подібних відключень електроенергії має здійснюватися відповідно до Закону України «Про ринок електричної енергії», Правил про безпеку постачання електричної енергії, затверджених наказом Міністерства енергетики та вугільної промисловості України від 27 серпня 2018 року № 448, та з метою запобігання порушенням режиму роботи об'єднаної енергетичної системи України внаслідок дефіциту електричної потужності. Так, до заходів, які мають бути виконані для подолання порушень безпеки постачання електричної енергії та мінімізації наслідків таких порушень, зокрема, належить застосування графіків обмеження споживання електричної енергії та потужності, аварійного відключення споживачів [11].

Закон України «Про ринок електричної енергії» у статті 16 містить положення щодо безпеки постачання електроенергії. У разі якщо порушення безпеки постачання електричної енергії призвело до виникнення надзвичайної ситуації в об'єднаній енергетичній системі України, оператор системи передачі оголошує про виникнення надзвичайної ситуації в енергосистемі, критерії якої та порядок оголошення визначаються у кодексі системи передачі. Протягом дії режиму такої надзвичайної ситуації оператору системи передачі надаються повноваження із застосування надзвичайних заходів, а електроенергетичні підприємства зобов'язані діяти відповідно до кодексу системи передачі та виконувати оперативні команди і розпорядження оператора системи передачі.

Крім того, згідно з вказаною статтею, у разі введення надзвичайного стану відповідно до Закону України «Про правовий режим над-



звичайного стану» підприємства, установи та організації електроенергетики, розташовані у місцевостях, де введено надзвичайний стан, зобов'язані виконувати розпорядження органів, що здійснюють заходи надзвичайного стану на відповідній території, щодо енергопостачання споживачів незалежно від умов укладених договорів [3].

У чинних нормативно-правових актах передбачено кілька видів графіків відключення електроенергії, проте основними є графіки аварійних і погодинних відключень. Графіки аварійних відключень застосовуються при гострому дефіциті потужності чи аваріях в енергосистемі України. Вони вводяться за командою диспетчера об'єднаної енергосистеми без попередження споживачів та місцевих органів виконавчої влади і виконуються протягом 15 хвилин. Регламентується застосування таких графіків Інструкцією про складання і застосування графіків обмеження та аварійного відключення споживачів, а також протиаварійних систем зниження електроспоживання [12]. Фактично це перелік ліній електропередач, які підлягають відключенню у разі надходження команди про його застосування. Повідомлення про застосування графіку аварійних відключень не можна оприлюднити заздалегідь, оскільки це аварійний захід і інформація про причини його застосування та подібні відомості можуть створити уявлення про потенціал енергетичних об'єктів, що є інформацією з обмеженим доступом у період воєнного стану відповідно до Постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг від 20 квітня 2022 року № 384 [13]. У разі недостатньої ефективності графіків аварійних відключень можуть бути введені спеціальні графіки аварійних відключень, які виконуються протягом трьох хвилин.

Графіки погодинних відключень використовуються для запобігання перевантаженням чи дефіциту потужності в об'єднаній енергосистемі України. Їх застосування регулюється Інструкцією про складання і застосування графіків погодинного відключення електроенергії, до якої неодноразово вносились зміни з метою забезпечення справедливого

та рівномірного розподілу електроенергії [14]. Графіки погодинного відключення електроенергії розробляються операторами систем розподілу, враховуючи об'єкти критичної інфраструктури, і затверджуються Міненерго. Графіки розподілені на шість черг, а кожна з черг на дві підчерги. При цьому, максимальна тривалість перерви в електропостачанні не має перевищувати 4 години (за мінусових температур – 2 години). У воєнний період перерви можуть тривати до 6 годин із допустимим відхиленням на 1 годину. Якщо ці графіки не забезпечують потрібного режиму споживання, вводяться аварійні чи спеціальні графіки.

Зазначені вище інструкції щодо застосування графіків відключення електричної енергії виконуються оператором системи передачі та його регіональними диспетчерськими центрами. Контроль за складанням та дотриманням таких графіків здійснює Держенергонагляд, а відповідальність у цій сфері несуть як посадові особи, які приймають рішення про введення усіх видів графіків, так і керівники оператора системи передачі, операторів системи розподілу та керівники підприємств і організацій, внесених до відповідних графіків.

Таким чином, варто зазначити не лише значну роль суб'єктів господарювання в сфері електроенергетики та їх керівників у сфері забезпечення енергетичної безпеки в умовах воєнного стану, але й їх особливий адміністративно-правовий статус.

За недотримання принципу недискримінаційності при застосуванні відключень споживачів електричної енергії передбачена персональна відповідальність керівників операторів системи розподілу відповідно до положень Закону України «Про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг» та Кодексу України про адміністративні правопорушення. Уже наявна відповідна практика Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, яка при виявленні недотримання графіків відключень електропостачання споживачам з боку операторів систем розподілу накладала на останніх штрафи

в розмірі 85 тис. грн. Крім того, у таких випадках адміністративні стягнення у вигляді штрафу накладаються також на керівників таких операторів [15].

Важливо, щоб графіки погодинних відключень електроенергії застосовувались рівномірно та з дотриманням принципу соціальної справедливості. Крім того, важливим є належне інформування споживачів про перерви в електропостачанні через власні веб-сайти.

У контексті цього варто також зазначити важливість такого адміністративно-правового засобу, як переконання та інформування населення про можливі ризики. Належна інформаційна робота з боку органів державної влади, а також відповідальність громадян та їх добровільне прагнення зробити внесок у забезпечення енергетичної безпеки країни, зокрема, шляхом обмеження енергоспоживання у пікові години є важливим фактором забезпечення стабільної роботи енергосистеми. Проте, однією з основних проблем в умовах воєнного стану є непрогнозованість відключень електроенергії через можливі аварії та пошкодження внаслідок ворожих обстрілів енергетичної інфраструктури. У даному випадку важливим є постійний діалог органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання електроенергетики з населенням та комерційними споживачами електроенергії.

Зрештою, для подолання загроз у сфері електроенергетики державою можуть застосовуватись стимули та пільги. Наприклад, у 2022 році змінами до Податкового кодексу України та інших законів України [16; 17] були звільнені від оподаткування податком на додану вартість та ввізним митом товари, що надаються безоплатно, як допомога від донорів, та ввозяться на територію України суб'єктами господарювання, що провадять окремі види господарської діяльності на ринку електричної енергії (виробництво електричної енергії, передача електричної енергії, розподіл електричної енергії), для цілей відновлення інфраструктури таких підприємств. Водночас, були запроваджені фіскальні стимули для виробництва власних електрогенераторних установок на території України.

У контексті забезпечення ядерної безпеки варто відзначити, що в умовах воєнного стану досить складно ефективно реагувати на можливі провокації на ядерних об'єктах, що відбувалися в Україні. Звісно, що в цілому головна увага має приділятися підвищеному фізичному захисту атомних електростанцій, посиленому контролю за здійсненням таких заходів, а також інформуванню та підготовці населення до можливих наслідків.

Атомні електростанції охороняються відповідно до законів України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» та «Про фізичний захист ядерних установок, ядерних матеріалів, радіоактивних відходів, інших джерел іонізуючого випромінювання».

Доцільно також зазначити заходи, що можуть вживатись на міжнародному рівні, оскільки потенційно ядерний інцидент може мати негативні наслідки для багатьох країн на європейському континенті. Зокрема, в Україну неодноразово направлялись експертні місії Міжнародного агентства з атомної енергії (МАГАТЕ) на українські АЕС [18].

Разом із тим, держава вдавалась і до законодавчих змін у цій сфері. Так, 11 грудня 2022 року у сфері використання ядерної енергії набули чинності три важливі закони, спрямовані на підвищення ефективності регулювання та безпеки. Перший із них, Закон України № 2758-IX [19], запровадив інститут експерта з радіаційного захисту, який має консультувати суб'єктів діяльності у сфері ядерної енергії щодо дотримання відповідного законодавства. Цей закон встановлює вимоги до експертів, порядок визнання їхньої компетенції та передбачає затвердження Кабінетом Міністрів України відповідного положення про експерта з радіаційного захисту. Другий закон, № 2762-IX [20], спрямований на уніфікацію українського законодавства із законодавством ЄС та посилення зобов'язань операторів ядерних установок щодо попередження аварій, а також розширення повноважень Держатомрегулювання у сфері оцінки нормативно-правової бази та міжнародних перевірок. Третій закон, № 2755-IX [21], направлений на врегулювання питання видачі дозвільних документів у сфері використання ядерної енергії відповідно до права ЄС.

Водночас, саме ядерні об'єкти наразі забезпечують найбільшу частку в електроенергетичному балансі країни. Ворожі обстріли часто спрямовані на магістральні лінії передачі та розподільчі підстанції біля атомних електростанцій, що здійснюється очевидно з метою зменшити виробництво на них електроенергії на весь час відновлювальних робіт. Проте, в ядерній галузі держава бачить значні перспективи для енергетичної безпеки країни та планує нарощувати потужності у цій сфері, про що, зокрема, свідчить зареєстрований Кабінетом Міністрів України законопроект про будівництво двох нових ядерних енергоблоків на території Хмельницької атомної електричної станції [22].

**Висновки.** З початку 2022 року держава вдалась до широкого спектру адміністративно-правових заходів в електроенергетичній галузі та ядерній енергетиці, направлених на подолання наслідків руйнування критичної інфраструктури, усунення дефіциту енергоресурсів та забезпечення стабільного функціонування енергетичної системи.

Першочергові законодавчі зміни, впроваджені після початку повномасштабного вторгнення, були спрямовані на вдосконалення регулювання ринку електроенергії, зокрема, через введення нових зобов'язань для учасників ринку, забезпечення фінансової підтримки критичних об'єктів енергетики, підвищення ефективності регулювання та безпеки використання ядерної енергії, а також надання податкових пільг і стимулів для забезпечення енергоресурсами населення та економіки.

Особлива увага приділяється фізичному захисту об'єктів критичної інфраструктури, забезпеченню безпеки персоналу, створенню резервів енергетичного обладнання. У даному контексті виділяється значна кількість суб'єктів, на яких покладено завдання щодо забезпечення цих цілей, що певною мірою ускладнює координацію у цій сфері.

Дефіцит енергоресурсів може покриватися шляхом імпорту електроенергії, що стало можливим після інтеграції України в європейський енергетичний простір (ENTSO-E). У випадках значного дефіциту держава може обмежувати використання енергетичних ресурсів населенням, як, наприклад,

у випадку введення графіків відключення електричної енергії. Надзвичайно важливим при цьому є рівномірний та соціально справедливий розподіл ресурсів, з необхідними виключеннями щодо захищених споживачів, як критична інфраструктура та збройні сили. При цьому, важливими є адміністративно-правовий метод переконання, а також належна інформаційна робота з боку органів державної влади.

Відсутність паніки у громадян, їх відповідальність та добровільне прагнення зробити внесок у забезпечення енергетичної безпеки країни, зокрема, шляхом обмеження енергоспоживання у пікові години, є важливим фактором забезпечення стабільної роботи енергосистеми, що є неможливим без постійного діалогу органів державної влади, органів місцевого самоврядування та суб'єктів господарювання з населенням.

Важливу роль відіграють суб'єкти господарювання, які набувають особливого статусу та несуть підвищену відповідальність за вжиття заходів з подолання загроз енергетичній безпеці.

Загалом, потрібно приділити більше уваги децентралізації енергетичної системи, особливо на рівні генерації електроенергії (зокрема, маневрових потужностей, оскільки базові потреби забезпечуються атомними електростанціями), що в майбутньому може стати базисом для безпеки енергетичної системи України. Разом із тим, будівництво великої кількості об'єктів генерації або їх фінансування є занадто складним завданням для держави, особливо в умовах війни, а тому сконцентруватись необхідно на створенні відповідних регуляторних та економічних умов.

Так, досі невирішеною залишається проблема боргів на ринку електричної енергії, зокрема, щодо розрахунків з виробниками електроенергії з відновлюваних джерел. Крім того, в умовах війни значно посилюється адміністративний вплив на енергетичний ринок, що виявляється також в негативних тенденціях щодо незалежності енергетичного регулятора, який зазнає впливу з боку різних державних органів.

З огляду на це, необхідними є подальші кроки до лібералізації енергетичного ринку,

що може створити достатні стимули для модернізації енергетичних мереж та будівництва нових об'єктів генерації. Наявні наразі на ринку електричної енергії граничні ціни є проявом значного адміністративного впливу та мають бути переглянуті за європейським зразком, де вони є більш гнучкими та орієнтованими на підтримку ринкової

стабільності в умовах високої конкуренції та інтеграції. З іншого боку, це несе певні ризики для населення, а тому такий перехід має відбуватися зважено та поступово. Ці питання потребують подальших досліджень для розробки оптимальних рішень і підходів у контексті вирішення проблем енергетичної безпеки.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Литвин Н.А., Цибка А.А. Адміністративно-правове забезпечення енергетичної безпеки в умовах воєнного стану. *Право.UA*. 2022. № 4. С. 42–49.
2. Tsybka A.A. Administrative and legal measures to overcome threats to energy security of Ukraine in the oil and gas sector. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2023. No. 5. P. 109–116. URL: [https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/12/Visegrad\\_05\\_2023.pdf](https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2023/12/Visegrad_05_2023.pdf).
3. Про ринок електричної енергії : Закон України від 13.04.2017 № 2019-VIII : станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2019-19#Text>.
4. Енергетика під час війни в Україні: які зміни в регулюванні?. *ЮРЛІГА*. URL: [https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/12602\\_energetika-pd-chas-vyni-v-ukran-yak-zmni-v-regulyuvann](https://jurliga.ligazakon.net/aktualno/12602_energetika-pd-chas-vyni-v-ukran-yak-zmni-v-regulyuvann).
5. Про особливості регулювання відносин на ринку природного газу та у сфері теплопостачання під час дії воєнного стану та подальшого відновлення їх функціонування : Закон України від 29.07.2022 № 2479-IX : станом на 30 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2479-IX#Text>.
6. Єсімов С.С. Адміністративно-правове регулювання забезпечення безпеки об'єктів паливно-енергетичного комплексу. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. № 29. С. 207–212.
7. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII : станом на 28 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
8. Про внесення змін до деяких законів України щодо повноважень уповноваженого органу у сфері захисту критичної інфраструктури України : Закон України від 18.10.2022 № 2684-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2684-IX#Text>.
9. Про організацію захисту та забезпечення безпеки функціонування об'єктів критичної інфраструктури та енергетики України в умовах ведення воєнних дій : Рішення Ради нац. безпеки і оборони України від 17.10.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0040525-23#Text>.
10. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення формування та реалізації державної політики у сфері активної протидії агресії у кіберпросторі : Закон України від 28.07.2022 № 2470-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/2470-IX#Text>.
11. Про затвердження Правил про безпеку постачання електричної енергії : Наказ М-ва енергетики України від 27.08.2018 № 448 : станом на 28 жовт. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1076-18#Text>.
12. Про затвердження Інструкції про складання і застосування графіків обмеження та аварійного відключення споживачів, а також протиаварійних систем зниження електроспоживання : Наказ М-ва енергетики України від 23.11.2006 № 456 : станом на 9 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0151-07#Text>.
13. Про внесення змін до постанови Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, від 26 березня 2022 року № 349 : Постанова Нац. коміс., що здійснює держ. регулювання у сферах енергетики та комун. послуг від 20.04.2022 № 384. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0384874-22#Text>.
14. Про внесення змін до Інструкції про складання і застосування графіків погодинного відключення електроенергії : Наказ М-ва енергетики України від 27.11.2024 № 439 : станом на 3 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/z1804-24#Text>.
15. Перевірки НКРЕКП виявили недотримання графіків відключень електропостачання споживачам з боку трьох операторів систем розподілу. Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг. URL: <https://www.nerc.gov.ua/news/perevirki-nkrekp-viyavili>

nedotrimannya-grafikiv-vidklyuchen-elektropostachannya-spozhivacham-z-boku-troh-operatoriv-sistem-rozpodilu.

16. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України : Закон України від 13.12.2022 № 2836-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2836-IX#Text>.

17. Про внесення зміни до розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України щодо сприяння відновленню енергетичної інфраструктури України : Закон України від 13.12.2022 № 2837-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2837-IX#Text>.

18. Update 126 – IAEA Director General Statement on Situation in Ukraine. International Atomic Energy Agency. URL: <https://www.iaea.org/newscenter/pressreleases/update-126-iaea-director-general-statement-on-situation-in-ukraine>.

19. Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» щодо експерта з радіаційного захисту : Закон України від 16.11.2022 № 2758-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2758-20#Text>.

20. Про внесення змін до Закону України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку» : Закон України від 16.11.2022 № 2762-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2762-20#Text>.

21. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення дозвільної діяльності у сфері використання ядерної енергії : Закон України від 16.11.2022 № 2755-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-20#Text>.

22. Проект Закону про розміщення, проектування та будівництво енергоблоків № 3 та № 4 Хмельницької атомної електричної станції. *Верховна Рада України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/43948>.

## КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНОЛОГІЯ

УДК 343.431

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.15>

**Вознюк А. А.,**

доктор юридичних наук, професор,  
завідувач наукової лабораторії з проблем протидії злочинності  
Національної академії внутрішніх справ

**Сухачова І. О.,**

доктор юридичних наук,  
науковий співробітник наукової лабораторії з проблем протидії злочинності  
Національної академії внутрішніх справ

**Сербіна Н. О.,**

заступник директора навчально-наукового інституту заочного  
та дистанційного навчання  
Національної академії внутрішніх справ

### КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ ОЗНАКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ ТА ІНШИХ ДЕЛІКТІВ У НЕЗАКОННОМУ СУРОГАТНОМУ МАТЕРИНСТВІ<sup>1</sup>

**Анотація.** У статті розглядаються кримінально-правові ознаки вербування жінок з метою їх експлуатації як сурогатних матерів з використанням обману та уразливого стану. Аргументовано, що використання жінки як сурогатної матері є самостійною формою експлуатації.

Підкреслено, що обман може включати приховування ключової інформації, маніпуляцію вибором жінок, а також подання неправдивих даних про умови договору чи реальні прибутки злочинців. Уразливий стан жінок пов'язується із соціально-економічними труднощами, які сприяють їх згоді на участь у програмах сурогатного материнства без реальної альтернативи. Розглянуто поняття «уразливого стану» як чинника, що позбавляє потерпілих можливості приймати усвідомлені рішення. Примус, зазвичай, застосовується вже на етапі експлуатації, що створює проблеми для кваліфікації вчиненого за ст. 149 Кримінального кодексу України, оскільки примус у цьому випадку не є складовою вербування.

Акцентовано на важливості належної кримінально-правової кваліфікації злочинів ще на етапі вербування для своєчасного припинення експлуатації. У статті також наведено приклади судових справ, що ілюструють зокрема труднощі доведення примусу в цих ситуаціях.

Звертається увага на можливість кваліфікації кримінально протиправних діянь у цій сфері за іншими статтями Кримінального кодексу України, а також аргументовано необхідність комплексної кваліфікації кримінально-правової оцінки цих деліктів, зокрема за сукупністю через їх поєднання із підробленням документів, шахрайством тощо.

**Ключові слова:** торгівля людьми, сурогатне материнство, репродуктивні технології, кримінально-правова кваліфікація, експлуатація, потерпілий, кримінальна відповідальність, дитина, здоров'я особи, вербування, обман, примус, примусова праця, уразливий стан, спосіб вчинення кримінального правопорушення, підроблення документів, шахрайство, неправдива інформація, досудове розслідування, кримінальне провадження.

**Vozniuk A. A., Sukhachova I. O., Serbina N. O. Criminal law characteristics of human trafficking and other offenses in illegal surrogacy**

**Abstract.** This article examines the criminal law characteristics of recruiting women for exploitation as surrogate mothers through deception and abuse of their vulnerable condition. It argues that the use of women as surrogate mothers constitutes a distinct form of exploitation.

<sup>1</sup> Наукову статтю підготовлено в межах іменної стипендії Верховної Ради України для молодих учених – докторів наук за 2024 рік (0124U003903).

The study emphasizes that deception may involve concealing crucial information, manipulating women's choices, and providing false information about contract terms or the actual profits of the offenders. A woman's vulnerability is linked to socio-economic hardships, which compel them to participate in surrogacy programs without viable alternatives. The concept of «vulnerability» is analyzed as a factor depriving victims of the ability to make informed decisions. Coercion is usually applied during the exploitation phase, complicating the qualification of such acts under Article 149 of the Criminal Code of Ukraine, as coercion in these cases does not constitute an element of recruitment.

The article highlights the importance of proper criminal law qualification of offenses at the recruitment stage to prevent exploitation in a timely manner. Examples of court cases are provided to illustrate the difficulties in proving coercion in such situations.

Attention is drawn to the possibility of qualifying criminal offenses in this area under other articles of the Criminal Code of Ukraine. The need for a comprehensive qualification of criminal offenses, particularly in cases involving document forgery, fraud, and other related crimes, is substantiated.

**Key words:** *human trafficking, surrogacy, reproductive technologies, criminal law qualification, exploitation, victim, criminal liability, child, personal health, recruitment, deception, coercion, forced labor, vulnerability, method of committing a criminal offense, document forgery, fraud, false information, pre-trial investigation, criminal proceedings.*

**Вступ із розкриттям актуальності проблеми дослідження.** Важливим напрямом діяльності правоохоронців, уповноважених на виявлення та документування торгівлі людьми, має стати протидія кримінальним правопорушенням у сфері сурогатного материнства. Це обумовлено зокрема тим, що Україна належить до країн, в яких дозволено сурогатне материнство. У науковій літературі слушно відмічено, що сурогатне материнство в Україні – дуже привабливий напрям для репродуктивного туризму через зручне географічне положення, хороший рівень медичного обслуговування та помірні ціни. Крім того, правове регулювання цієї допоміжної репродуктивної технології є фрагментарним, оскільки досі не прийнято спеціального закону про репродукцію людини [1]. Законодавче регулювання сурогатного материнства в Україні є і надто загальним, містить багато прогалин, а отже й можливостей для зловживань [2, с. 38]. Запропоновані проекти нормативно-правових актів у сфері допоміжних репродуктивних технологій ще більше ускладнюють цю діяльність, створюючи зайві колізії норм замість заповнення законодавчих прогалин [3]. Зазначене сприяє розвитку кримінально протиправної діяльності у цій сфері.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Пошук шляхів протидії злочинам, пов'язаним із торгівлею людьми, був предметом дискусій у працях А. В. Андрушка, Л. П. Брич, В. А. Козака, Я. Г. Лизогуба, Д. О. Негодченка, А. А. Небитова, А. М. Орлеана, В. М. Підгородинського, А. С. Політової,

Я. О. Триньової, М. І. Хавронюка та ін. Попри значні досягнення вчених у розробленні зазначеної проблематики, схеми торгівлі людьми постійно удосконалюються, а тому виникає потреба у дослідженні нових проявів незаконних угод щодо людини з метою її експлуатації. Зазначене стосується торгівлі людьми, пов'язаної із застосуванням допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства, а також супутніх деліктів. Зокрема, привертають увагу питання кваліфікації злочинів у сфері сурогатного материнства.

**Метою статті** є аналіз кримінально-правових ознак торгівлі людьми та інших деліктів у незаконному сурогатному материнстві задля забезпечення правильної кримінально-правової кваліфікації дій відповідних суб'єктів у вказаних ситуаціях.

**Виклад основного матеріалу.** З огляду на відсутність належного нормативно-правового регулювання сурогатного материнства під час застосування цієї допоміжної репродуктивної технології мають місце порушення, що підлягають передусім кримінально-правовій кваліфікації.

Кримінально протиправна діяльність у сфері сурогатного материнства кваліфікується передусім як торгівля людьми – за ст. 149 КК України. Водночас не усі правопорушення у цій сфері одержують правильну кваліфікацію. З огляду на зазначене варто детальніше звернути увагу на кримінально-правові ознаки торгівлі жінками з метою їх експлуатації як сурогатних матерів.

Для кваліфікації злочину як торгівля людьми необхідно встановити:

1) діяння – торгівля людиною, а так само вербування, переміщення, переховування, передача або одержання людини;

2) мету – експлуатації;

3) спосіб – з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

У судовій практиці мали місце випадки притягнення до кримінальної відповідальності за вербування жінок з метою їх експлуатації як сурогатних матерів з використанням обману, уразливого стану та примусу [4; 5; 6].

**Вербування людини** – це дії, пов'язані із схиланням особи працювати чи надавати послуги на певних умовах, як правило, за матеріальну винагороду. До таких дій слід віднести психічний вплив на людину у формі запрошення, умовляння чи переконання для подальшого її набору, а також сам набір потерпілого працювати чи надавати послуги за наймом. Діяння у цій формі слід визнавати закінченим з моменту вчинення дій, пов'язаних із набором потерпілої особи працювати чи надавати послуги на певних умовах [7, с. 109]. Незважаючи на це, як свідчить практика, до кримінальної відповідальності за це діяння притягують на етапі експлуатації людини, тобто тоді коли очевидний результат вербування – жінку почали експлуатувати.

У випадку вербування для надання послуг сурогатного материнства у контексті ст. 149 КК України це кримінально протиправне діяння може полягати у запрошенні, умовлянні, переконанні потерпілої взяти участь у програмі сурогатного материнства.

Відповідно до примітки 1 до ст. 149 КК України під **експлуатацією людини** в цій статті слід розуміти всі форми сексуальної експлуатації, використання в порнобізнесі, примусову працю або примусове надання послуг, рабство або звичаї, подібні до рабства, підневільний стан, залучення в боргову кабалу, вилучення органів, проведення дослідів над людиною без її згоди, усиновлення (удочеріння) з метою наживи, приму-

сову вагітність або примусове переривання вагітності, примусове одруження, примусове втягнення у зайняття жебрацтвом, втягнення у злочинну діяльність, використання у збройних конфліктах тощо. Перелік зазначених форм експлуатації не є вичерпним, про що свідчить вживання наприкінці частки «тощо». Це службове слово вказує на неповноту переліку форм експлуатації людини та можливість його продовження. Тому використання потерпілої для надання послуг сурогатної матері охоплюється терміном «експлуатація людини». Йдеться про використання її фізіологічних можливостей завагітніти, виносити та народити дитину. Також жінка ризикує своїм фізичним та психічним здоров'ям. Відбувається експлуатація її тіла, яка може мати негативні наслідки для здоров'я сурогатної матері. Зазвичай матері-породіллі в подальшому потрібен певний час на відновлення свого фізичного та ментального здоров'я. Інколи після пологів у жінки з'являються захворювання чи їх ускладнення.

З огляду на зазначене не можна погодитися з доводами сторони захисту, яка не визнає використання жінки як сурогатної матері самостійною формою експлуатації людини, в наступному судовому рішенні.

*В ухвалі колегії суддів судової палати з розгляду кримінальних справ Київського апеляційного суду від 11 квітня 2024 р. вказано, що оскаржуючи повідомлення про підозру у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 28 ч. 3 ст. 149, ч. 1 ст. 255 КК України, захисники підозрюваного зазначали, що повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри є незаконним, оскільки суперечить визначеному законодавцем у правовій нормі – ст. 149 КК України обґрунтуванню суспільно-небезпечного діяння, що є кримінальним злочином, в частині того, що слід розуміти під кримінально караною експлуатацією людини в цій статті, а отже свідчить про відсутність події злочину.*

*Виходячи з тлумачення, наданого законодавцем, при проведенні правового аналізу ст. 149 КК України очевидним є те, що подія даного злочину буде мати місце при використанні «примусової праці або примусового надання послуг», й відповідно, – не може*



бути злочином надання послуг або праця без застосування примусу (фізичного, психічного), а отже пов'язані з цим вагітність або переривання вагітності – без застосування такого примусу не є кримінальним злочином, у випадках надання послуг з сурогатного материнства сурогатними матерями на добровільній основі [8].

Помилковість позиції захисників полягає в тому, що використання жінки для надання послуг сурогатного материнства є самостійною формою експлуатації людини, відмінною від примусової праці або примусового надання послуг. Якщо для примусової праці та примусового надання послуг обов'язковий примусовий спосіб, то експлуатація людини для надання послуг сурогатного материнства може відбуватися з використанням викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності потерпілого, його уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію.

Реалізація мети експлуатації людини не завжди охоплюється диспозицією ст. 149 КК України, а тому за певних обставин потребує додаткової кваліфікації.

Обов'язковим ознаками вербування жінок з метою їх експлуатації як сурогатних матерів є спосіб вчинення цього діяння. Зазвичай йдеться про використання обману, уразливого стану та примусу.

**Обман** як спосіб вербування людини полягає у повідомленні потерпілому неправдивих відомостей або приховуванні (замовчуванні) певних відомостей, повідомлення яких мало б суттєве значення для поведінки потерпілого (могло б вплинути на його усвідомлений вибір) [9, с. 222; 10, с. 442].

У судовій практиці до обману відносять приховування відомостей щодо сімейного статусу іноземця-замовника (потерпілим повідомлялося про те, що вони діють в інтересах сімейних пар, що склалися з чоловіка та дружини, хоча насправді йшлося про іноземців, які перебували в одностатевих відносинах), умов лікування, проживання, процедури оформлення документів на дитину, фактичної вартості послуги, яку остання надає, розміру очікуваного прибутку учасни-

ків злочинної організації, та інші обставини, повідомлення яких могло б суттєво вплинути на поведінку потерпілої [6].

У примітці 2 до ст. 149 КК України зазначено, що у статтях 149 та 303 цього Кодексу під **уразливим станом особи** слід розуміти зумовлений фізичними чи психічними властивостями або зовнішніми обставинами стан особи, який позбавляє або обмежує її здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними, приймати за своєю волею самостійні рішення, чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин.

Відповідно до цього поняття, на переконання М. І. Хавронюка, про уразливий стан особи може свідчити викликана суб'єктивними чи об'єктивними причинами: 1) нездатність особи (або ж її нездатність повною мірою): а) усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними; б) приймати за своєю волею самостійні рішення; в) чинити опір насильницьким чи іншим незаконним діям, а так само 2) збіг тяжких особистих, сімейних або інших обставин. Незважаючи на зовні всеохоплююче визначення цього поняття, воно залишається оціночним: лише органи досудового розслідування і суд можуть на підставі конкретних обставин справи встановити, чи був стан особи насправді уразливим. Уразливим стан особи слід визнавати в усіх випадках, коли за обставинами справи її згода на вербування, переміщення, переховування, передачу чи одержання була вимушеною, одержаною під впливом зазначених суб'єктивних та/або об'єктивних причин і не відповідає її справжнім інтересам [10, с. 443].

Уразливий стан у випадку вербування жінок з метою подальшої експлуатації їх як сурогатних матерів був зумовлений збігом тяжких життєвих обставин через відсутність постійного місця роботи потерпілих, наявність в них кредитних зобов'язань перед банками, які вони не в змозі погашати, необхідність утримання своїх дітей, а також відсутність альтернативних способів заробітку. За таких обставин вони погоджуються брати участь у програмі комерційного сурогатного материнства не маючи об'єктивної можливості прийняти інше рішення [6].

Такі способи вчинення торгівлі людьми як використання обману та уразливого стану є вкрай важливими для тих ситуацій, коли дії потерпілої є добровільними передусім на початковому етапі злочинної діяльності. Вони надають можливість припинити цю кримінально протиправну діяльність раніше, ніж починається експлуатація людини. Тобто можливість правоохоронців кваліфікувати вчинене за ст. 149 КК України на етапі вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини за відсутності примусу дозволяє виявляти та припиняти такі делікти ще до того як настають небезпечні наслідки експлуатації людини.

Тому варто цілком погодити з А. В. Андрушком у тому, що висловлена у юридичній літературі думка про доцільність повної відмови від вказівки в диспозиції ч. 1 ст. 149 КК України на способи вчинення торгівлі людьми у формах вербування, переміщення, переховування, передачі або одержання людини є необґрунтованою. Саме з огляду на обман, шантаж, перебування в уразливому стані і т. д. особа дає свою згоду на запропоновану їй роботу, на заняття проституцією тощо, і саме зважаючи на це, а також з огляду на мету подальшої експлуатації, навіть добровільна її згода не виключає кримінальну відповідальність винного [9, с. 485].

Під час вчинення досліджуваних злочинів застосовувалися також певні елементи **примусу**. Наприклад, з метою отримання над потерпілими повного контролю та забезпечення необхідної поведінки щодо виношування дитини, проходження медичних процедур та прийняття відповідних медичних препаратів за призначенням підконтрольного учасникам злочинної організації лікаря, передачі дитини іноземцю-замовнику тощо, у фіктивному формальному договорі про виношування дитини передбачалася можливість застосування штрафів та інших фінансових санкцій. Примус вбачався також в заходах конспірації, зокрема забороні повідомлення третім особам про настання вагітності, участь у програмі сурогатного материнства, постановку на лікарський облік для спостереження за перебігом вагітності в інших лікарів, окрім визначених учасниками злочинної організації

тощо. Вказані заходи роз'яснювалися після того як з потерпілою підписувався зазначений договір [6].

У разі виникнення спорів щодо порядку та умов виконання договору учасники злочинної організації здійснювали тиск на потерпілих та погрожували їм застосуванням штрафів і фінансових санкцій у значних для потерпілих розмірах, а також примусовим перериванням вагітності, що спричинило б для здоров'я потерпілих тяжкі і незворотні наслідки, враховуючи строки перебігу вагітності (понад 10-15 тижнів). Таким чином, не маючи будь-якої реальної можливості протистояти діям учасників злочинної організації, а також не маючи підтверджуючих документів щодо участі у програмі комерційного сурогатного материнства, хвилюючись за стан свого здоров'я та виношуваних дітей, потерпілі припиняли опиратися діям учасників злочинного об'єднання та підкорялися їх протиправним вимогам [6].

Після пологів учасники організованої групи примушували потерпілих та іноземців-замовників, із застосуванням примусу та матеріальної залежності, реєструвати дітей в органах РАЦСу, повідомляючи при цьому завідомо неправдиві відомості щодо біологічного походження дитини, видаючи себе за біологічну матір новонародженої дитини, перебування потерпілих з іноземцями-замовниками у відносинах, визнавати батьківство над дитиною на підставі заяви, а також звертатись потерпілих до нотаріусів, з метою написання заяв про відмову від дитини, надання дозволу на вивезення дитини за кордон, відсутність майнових претензій та позбавлення батьківських прав на неї тощо [11].

Незважаючи на те, що у вказаних судових рішеннях згадується про примус, однак він не ідентифікується як спосіб вчинення торгівлі людьми разом з уразливим станом та обманом. Причиною цього очевидно є те, що він застосовувався не на етапі вербування жінок, а під час їх експлуатації.

У судовій практиці існують труднощі у доказуванні примусу як способу вчинення досліджуваних деліктів.

*Наприклад, в ухвалі Оболонського районного суду міста Києва від 8 березня 2024 р.*

зазначено, що сторона захисту просить скасувати повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри ОСОБА\_3 від 17.10.2023 ч. 4 ст. 28 ч. 3 ст. 149, ч. 1 ст. 255 КК України. В обґрунтуванні своїх вимог сторона захисту зазначила про те, що відомості, отримані під час допиту кожної з потерпілих на етапі досудового розслідування в сукупності свідчать про відсутність події кримінального правопорушення за ч. 3 ст. 149 КК України, а саме про те, що кожна з жінок без будь-якого фізичного чи психічного примусу приймала рішення про участь у програмі сурогатного материнства, здійснювала пошук спеціалізованого медичного закладу з репродуктивних технологій, самостійно зверталася до такого закладу, після його відвідування та відповідної підготовки до процедури з метою настання вагітності кожній із потерпілих здійснювали підсадку запліднених донорських яйцеклітин за добровільною згодою без будь-якого примусу, під час вагітності кожна з потерпілих проживала за місцем свого проживання зі своїми сім'ями, в разі позитивного результату жінки отримували грошову винагороду за послуги сурогатної матері [12].

Вивчення судової практики у досліджуваній категорії кримінальних проваджень засвідчив, що примус застосовувався не на етапі вербування, а пізніше – під час експлуатації сурогатної матері (під час виношування дитини та після її народження). У зв'язку з цим виникає логічне питання чи наявний склад вербування, коли примус застосовано фактично після того, як кримінальне правопорушення було закінченим за умови відсутності будь-якого іншого способу вчинення злочину, передбаченого диспозицією ст. 149 КК України? Видається, що у такій ситуації у вчиненому немає усіх обов'язкових ознак торгівлі людьми.

Примус, що застосовується не під час торгівлі людиною чи її вербування, переміщення, переховування, передачі, одержання, а після вчинення таких дій на етапі експлуатації (наприклад, примус застосований до матері з метою забезпечення виконання домовленостей щодо передачі дитини біологічним батькам), потребує кваліфікації за іншими

статтями залежно від характеру вчиненого діяння або ж взагалі може не кваліфікуватися як кримінальне правопорушення. Наприклад, якщо сурогатну матір примушують шляхом погрози застосування насильства до виконання укладеного з нею договору, вчинене можна кваліфікувати за ст. 355 КК України як примушування до виконання цивільно-правових зобов'язань. Водночас якщо йдеться про іншу погрозу (не погрозу застосування насильства), то у вчиненому можуть бути відсутні ознаки складу цього або будь-якого іншого делікту. Адже проблема в тому, що в чинному КК України немає загального складу примушування, є лише статті про відповідальність за деякі спеціальні його різновиди.

З цього приводу А. В. Андрушко слушно зауважує, що навряд чи можна вважати виправданим те, що законодавець віддав перевагу виокремленню низки спеціальних видів примушування, не сконструювавши загального складу розглядуваного діяння. до пропозицій щодо криміналізації інших видів примушування слід ставитись з обережністю, оскільки вони не вирішують проблему комплексно, а лише сприяють надмірній казуальності кримінального закону. Всі можливі різновиди суспільно небезпечного примушування навряд чи можливо передбачити в спеціальних кримінально-правових нормах. Натомість кримінально-правова заборона, сформульована у загальному вигляді, дозволить притягати до кримінальної відповідальності незалежно від того, яку саме дію чи бездіяльність винний вимагав вчинити від потерпілого. Виокремлення спеціальних складів, присвячених примушуванню особи до тієї чи іншої поведінки, доцільне лише в окремих випадках, там, де це дійсно виправдано [9, с. 258].

Кримінальні правопорушення у сфері сурогатного материнства не обмежуються лише торгівлею людьми, а в певних випадках кваліфікуються за сукупністю кримінальних правопорушень.

Є. Д. Копельців-Левицька з цього приводу зауважує, що торгівля людьми майже завжди супроводжується скоєнням інших злочинів: підrobкою документів, завданням тілесних ушкоджень, шахрайством, викраданням і приховуванням людей, незаконним перетином

кордонів, незаконним усиновленням, розповсюдженням наркотиків, примусовою працею чи відмиванням грошей [13, с. 46].

Зазначене частково підтверджується вивченням судової практики. В судових рішеннях фігурує шахрайство (наприклад, група осіб упродовж 2020-2021 років під виглядом фірми з надання послуг сурогатного материнства здійснювала заволодіння грошовими коштами мешканців Покровського району м. Кривого Рогу шляхом обману [14]), внесення неправдивої інформації, яка оброблюється в електронно-обчислювальних машинах (комп'ютерах), автоматизованих системах, комп'ютерних мережах або зберігається на носіях такої інформації з метою вивезення через Державний кордон України новонародженої дитини [15], підроблення документів [16] тощо.

**Висновки.** Діяльність, пов'язана з використанням жінок як сурогатних матерів, може кваліфікуватися за ст. 149 КК України як торгівля людьми у формі вербування, якщо присутні мета експлуатації, а також бодай один з альтернативних способів цього делікту (зазвичай йдеться про використання обману та уразливого стану).

Вербування жінок у досліджуваних деліктах полягає у їх схиленні до надання послуг сурогатного материнства (участі у програмі сурогатного материнства) за матеріальну винагороду. Незважаючи на те, що злочин у цій формі визнається закінченим у момент здійснення дій із залучення (схиляння) жінки до надання зазначених послуг, незалежно від того, чи почалася експлуатація, в практиці кримінальне переслідування за вербування часто розпочинається лише на етапі очевидної експлуатації особи.

Перелік форм експлуатації людини, визначений у примітці 1 до ст. 149 КК України, не є вичерпним, про що свідчить вживання наприкінці частки «тощо». Це службове слово вказує на неповноту переліку зазначених форм та можливість його продовження. Тому використання жінки для послуг сурогатного материнства є самостійною формою експлуатації людини, оскільки задіяні її фізіологічні можливості (завагітніти, виносити та народити дитину) та існують ризики для здоров'я.

Сурогатне материнство може призводити до фізичних і психічних проблем у жінок або їх ускладнення, що потребуватиме часу на відновлення та/або лікування.

Реалізація мети експлуатації людини не охоплюється диспозицією ст. 149 КК України, а тому за певних обставин потребує додаткової кваліфікації.

Вербування жінок для експлуатації як сурогатних матерів зазвичай здійснюється шляхом обману та використання їх уразливого стану.

Обман полягає в наданні неправдивої інформації або приховуванні важливих відомостей, які могли б вплинути на свідомий вибір жінки. Обман у цих деліктах спрямований на маніпуляцію вибором жінок для досягнення злочинних цілей та може полягати в: приховуванні інформації про сімейний статус іноземців-замовників (наприклад, представлення одностатевих пар як гетеросексуальних); наданні неправдивої інформації про умови лікування, проживання, процедури оформлення документів на дитину; замовчуванні реальної вартості послуги, очікуваного прибутку злочинців та інших важливих обставин.

Жінки ставали вразливими до вербування для комерційного сурогатного материнства через складні життєві обставини: відсутність постійної роботи, борги перед банками, необхідність утримання дітей та брак альтернативних джерел доходу. У таких умовах вони погоджувалися на участь, не маючи реального вибору.

Наявність у диспозиції ст. 149 КК України таких способів вчинення злочину як використання обману та уразливого стану є особливо важливим для ситуацій, коли потерпіла спочатку діє добровільно, а примус щодо неї може застосовуватися вже на етапі експлуатації. Це дозволяє правоохоронцям вчасно виявляти та припиняти торгівлю людьми на ранніх стадіях, попереджаючи небезпечні наслідки.

Для забезпечення виконання незаконних вимог сурогатною матір'ю може застосовуватися як психологічний, так і матеріальний тиск на потерпілих, зокрема через загрози штрафів, переривання вагітності, а також

через змушування до підписання документів, що порушують їх права та інтереси.

Судова практика показує, що примус щодо сурогатних матерів застосовується не під час вербування жінок, а в процесі їх експлуатації. Тому виникає питання про наявність складу вербування, якщо примус вчиняється після завершення кримінального правопорушення. У таких випадках, якщо примус застосовано на етапі експлуатації, він може кваліфікуватися за іншими статтями, наприклад, як при-

мушування до виконання цивільно-правових зобов'язань (ст. 355 КК України), або не визнаватися кримінальним правопорушенням.

Торгівля людьми є одним із центральних злочинів у сфері сурогатного материнства, але зазвичай вона супроводжується іншими правопорушеннями (наприклад, підробленням документів, їх використанням, шахрайством тощо). Тому виникає необхідність кваліфікації таких діянь за сукупністю кримінальних правопорушень.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Moskalenko K. The Legal Framework on Surrogacy in Ukraine: Quo Vadis? *International Comparative Jurisprudence*. 2023. Т. 9. №. 2. Р. 209-225.
2. Checherskiy V. Human trafficking and surrogate motherhood: challenges. *Конституційно-правові академічні студії*. 2021. Випуск 1. С. 35-43. DOI <https://doi.org/10.24144/2663-5399.2021.1.04>
3. Триньова Я. Правове врегулювання використання допоміжних репродуктивних технологій в Україні: аналіз та пропозиції. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. № 1. С. 244–250. DOI: 10.31733/2078-3566-2022-1-244-250
4. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 28 жовт. 2024 р. Справа № 756/1293/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122621823>
5. Вирок Оболонського районного суду міста Києва від 05 верес. 2024 р. Провадження № 1-кп/756/892/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121455104>
6. Вирок Подільського районного суду міста Києва від 13 серп. 2024 р. Справа № 756/15737/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/121030581>
7. Кримінальне право України. Особлива частина : підручник / [В. Я. Тацій, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.]. 6-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2020. 776 с.
8. Ухвала Київського апеляційного суду від 11 квітня 2024 р. Справа № 756/911/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118487966>
9. Андрушко А. В. Теоретико-прикладні засади запобігання та протидії злочинам проти волі, честі та гідності особи : монографія. Київ : Ваіте, 2020. 560 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.] ; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ : Дакор, 2018. 1360 с.
11. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 24 січ. 2023 р. Справа № 756/1023/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108623812>
12. Ухвала Оболонського районного суду м. Києва від 08 берез. 2024 р. Справа № 756/911/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117589373>
13. Копельців-Левицька Є. Д. Сурогатне материнство: торгівля дітьми чи послуга у сфері допоміжних репродуктивних технологій. *Публічне право*. 2019. № 2. С. 45–49. DOI <https://doi.org/10.32845/2663-5666.2019.2.8>
14. Ухвала Жовтневого районного суду міста Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18 лист. 2022 р. Справа № 212/8268/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107386125>
15. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 11 листоп. 2024 р. Справа № 461/8865/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122978960>
16. Ухвала Подільського районного суду міста Києва від 22 лип. 2024 р. Справа № 756/15737/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120590873>

УДК 343.2/7 (330.342.14)

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.16>

**Гончарук В. Л.,**  
адвокат, доктор філософії в галузі права,  
доцент кафедри національної безпеки  
та кафедри управління фінансово-економічною безпекою  
Інституту безпеки  
Міжрегіональної Академії управління персоналом

## **СТРАТЕГІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ БОРОТЬБИ З ТІНЬОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТА ВДОСКОНАЛЕННЯ**

**Анотація.** Стаття присвячена аналізу стратегічних напрямів правового регулювання сфери боротьби з тіньовою економікою. Тіньова економіка є однією з найсерйозніших загроз сталого економічного розвитку України, яка сприяє зростанню корупції, нелегальної діяльності в економічному секторі та втрати державного бюджету. У роботі увага зосереджена на основних причинах виникнення тіньових процесів, їх впливу на національну економіку та механізми правового регулювання, які можуть бути застосовані для зменшення їхнього впливу.

Автор звертає увагу на сучасні форми тіньової економіки, зокрема нелегальні валютні операції, ухилення від оподаткування, незаконну приватизацію, контрабанду, випуск необлікованої продукції та приховування доходів. Зазначається, що для ефективного подолання цих проблем необхідно впроваджувати комплексні заходи, які об'єднують в собі удосконалення нормативно-правової бази, підвищення ефективності роботи правоохоронних і контролюючих органів, а також запровадження новітніх інформаційних технологій для моніторингу фінансових операцій.

У статті наголошено на необхідності гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами, а також інтеграція України в європейський економічний простір. Особливу увагу приділено важливості посилення міжнародної співпраці в боротьбі з фінансовими злочинами, оскільки тіньова економіка часто має транснаціональний характер.

Зазначено, що стратегія правового регулювання має містити не лише репресивні заходи, але й стимули для виведення бізнесу з тіні, шляхом зменшення податкового навантаження, спрощення регуляторних процедур та розвитку електронного урядування. Автор наголошує на важливості впровадження превентивних заходів з метою підвищення прозорості економічної діяльності та підсилення економічної співпраці суспільства й держави, зокрема й в умовах перебування країни в стані війни.

У висновках наголошується на необхідності системного підходу до правового регулювання в боротьбі з тіньовою економікою. Впровадження комплексної стратегії забезпечить підвищення економічної стійкості країни та сприятиме створенню сприятливого інвестиційного клімату, а також зменшення рівня корупції в державі.

**Ключові слова:** *тіньова економіка, гармонізація законодавства, економічна стабільність, міжнародна співпраця, превентивні заходи, фінансова прозорість, відмивання доходів, виведення капіталів.*

### **Honcharuk V. L. Strategy of legal regulation of fighting against the shadow economy: prospects for development and improvement**

**Abstract.** The article is devoted to the analysis of strategic directions of legal regulation in the sphere of combating the shadow economy. The shadow economy is one of the most serious threats to the sustainable economic development of Ukraine, which contributes to the growth of corruption, illegal activities in the economic sector and losses of the state budget. The work focuses on the main causes of the emergence of shadow processes, their impact on the national economy and legal regulation mechanisms that can be used to reduce their impact.

The author draws attention to modern forms of the shadow economy, in particular, illegal currency transactions, tax evasion, illegal privatization, smuggling, the release of unaccounted products and concealment of income. It is noted that in order to effectively overcome these problems, it is necessary to implement comprehensive measures that combine the improvement of the regulatory framework, increasing the efficiency of law enforcement and regulatory bodies, as well as the introduction of the latest information technologies for monitoring financial transactions.

The article emphasizes the need to harmonize national legislation with international standards, as well as Ukraine's integration into the European economic space. Special attention is paid to the importance of strengthening international cooperation in the fight against financial crimes, since the shadow economy is often transnational in nature.

It is noted that the legal regulation strategy should include not only repressive measures, but also incentives to bring business out of the shadows, by reducing the tax burden, simplifying regulatory procedures and developing e-government. The author emphasizes the importance of implementing preventive measures to increase the transparency of economic activity and strengthen economic cooperation between society and the state, including in conditions when the country is in a state of war.

The conclusions emphasize the need for a systematic approach to legal regulation in the fight against the shadow economy. The implementation of a comprehensive strategy will ensure increased economic stability of the country and contribute to the creation of a favorable investment climate, as well as reducing the level of corruption in the state.

**Key words:** *shadow economy, harmonization of legislation, economic stability, international cooperation, preventive measures, financial transparency, money laundering, capital withdrawal.*

**Проблематика дослідження.** Тіньова економіка є важливою та гострою проблемою для вітчизняної економіки, оскільки вона набуває різних форм з метою отримання незаконного прибутку та досягнення певних фінансових результатів. До проявів тіньової економічної діяльності в Україні можна віднести: виробництво і реалізацію необлікованих товарів, контрабанду, нелегальні валютні операції, незаконну приватизацію державного майна, нелегальне використання природних ресурсів, незаконний вивіз капіталу, а також приховування реальних доходів суб'єктами господарювання та громадянами. Враховуючи масштаби цього явища, необхідність у проведенні більш глибокого дослідження тіньової економіки та її впливу на державу і суспільство в цілому, має нагальний характер. Окрім того, посилену увагу необхідно звертати й на розробку ефективних стратегій боротьби з цим явищем.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Дослідженням даного питання займалися чимало вітчизняних науковців. Серед них варто виокремити праці Я. С. Янишина, Р. П. Дудяк, О.-В. М. Вовк [1], Ю. В. Луценко [2], [7], О. В. Скорук [3], О. О. Кудрицького [5], Є. Ю. Озюменко [6], В. Л. Гончарук [8], О. О. Додурова [9], С. І. Войцеховського [12] та інших.

Однак незважаючи на розробленість теми, питання формування стратегій правового регулювання в боротьбі з тіньовою економікою, перспективами розвитку та вдосконалення, залишається відкритим, і потребує додаткового дослідження.

**Мета статті** полягає в аналізі сучасного стану правового регулювання в боротьбі з тіньовою економікою, виявленні основних проблем та пошук перспективних напрямків вдосконалення нормативної бази і механізмів державного регулювання. Виходячи із поставленої мети, завданням дослідження є визначити чинники, які сприяють розвитку тіньової економіки; пошук шляхів у протидії економічним правопорушенням; механізми боротьби з тіньовою економікою; розробка рекомендацій для підвищення прозорості і легальності економічної діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** Проблема тіньової економіки в Україні має глибокий системний характер, а відтак, потребує невідкладного вирішення. В умовах війни чинники, які сприяють розширенню тіньового сектора, лише загострюються, доводячи його до критичного рівня. Цей процес підсилює загрозу національній безпеці в економічній сфері. Група дослідників Я. С. Янишин, Р. П. Дудяк та О.-В.М. Вовк зазначають, що тіньова економіка завжди існувала, існує й, на жаль, залишатиметься частиною економічної реальності. Її повне усунення неможливе, проте можна зменшити її вплив на економічний розвиток країни. Серед основних чинників, які сприяють поширенню тінізації, є надмірне податкове навантаження, значні внески на соціальне страхування, бюрократія та корупція в державних органах, неефективне регулювання, непрозорість ринку праці та офіційної економіки, законодавчі прогалини в електронній комерції, контрабанда, вплив олігархів, відмивання коштів, а також зловжи-

вання умовами війни та нерегульованість волонтерської діяльності. У воєнний період дія цих факторів ще більше загострилася, що призвело до зростання рівня тіньової економіки. Проведення реформ для зниження впливу зазначених чинників у таких умовах є надзвичайно складним завданням [1, с. 25].

Вітчизняний науковець Ю. В. Луценко визначає, що кримінально-правова політика є ключовим елементом державної стратегії у сфері боротьби зі злочинністю та багатограним явищем, сприяючи її розгляду в різних аспектах суспільних відносин. Її основною метою є ліквідація злочинності шляхом усунення причин, умов і факторів, які її спричиняють, з використанням інструментів кримінального та кримінального процесуального права. Разом з тим кримінально-правова політика держави визначає стратегію і тактику, формулює ключові завдання, принципи, напрями й цілі впливу на злочинність, а також окреслює шляхи їх досягнення [2, с. 90].

Науковець О. В. Скорук зазначає, що поширення тіньової економіки в Україні розпочалося ще в попередні десятиліття. Особливо активно цей процес відбувався в період перебудови (1985–1991 рр.). Після здобуття незалежності країна успадкувала вже сформований сектор тіньових економічних відносин. Інтенсивний розвиток тіньової діяльності в перші роки незалежності зумовлювався відсутністю науково-обґрунтованої концепції ринкових перетворень, яка б враховувала специфіку менталітету та культурних цінностей української нації. Вітчизняна наука в той період не мала достатніх напрацювань у сфері економіки, соціології, культурології та політології, що обмежувало можливості ефективного впровадження реформ і сприяло її тінізації [3, с. 129].

Зважаючи на те, що тіньова економіка завдає значної шкоди суспільству, важливо вести боротьбу не з її наслідками, а прослідковувати моменти її зародження і виявлення факторів, які цьому сприяють. Вітчизняний дослідник З. С. Варналій говорить, що тіньова економіка є складним соціально-економічним явищем, яке включає сукупність неконтрольованих і нерегульованих економічних відносин, як протиправних, так і формально

законних, але з етичної точки зору сумнівних. Ці відносини виникають між суб'єктами господарської діяльності з метою отримання надприбутків шляхом приховування доходів та ухилення від сплати податків [4, с. 430].

На думку О. О. Кундицького та О. С. Сенишина, детінізація економічної діяльності містить в собі розробку та впровадження заходів, які сприяють запобіганню появі й розвитку тіньових процесів, виявленню, обліку та припинення правопорушень у цій сфері. Разом з тим, вона передбачає встановлення відповідальності за такі порушення, моніторинг і контроль за виконанням заходів із легалізації, а також забезпечення ефективного управління цим процесом [5, с. 43].

Інший дослідник Є. Ю. Озюменко виокремлює декілька дієвих методів боротьби з тіньовою економікою. Всі вони спрямовані на зменшення податкового тягара та легальне збільшення прибутку. Серед різноманітних методів необхідно виокремити метод, який полягає у встановленні контролю за фінансовими операціями та боротьбу з відмиванням коштів. Для цього держави вдаються до певних операцій, які сприяють обмеженню операцій з готівками, встановлюючи обов'язкову ідентифікацію клієнтів фінансових установ. Зважаючи на те, що ефективність ведення боротьби з тіньовою економікою має здійснюватися на всіх рівнях, важливо удосконалити сферу контролю за фінансовими операціями, і таким чином захистити суспільство від негативного впливу тіньової економіки. Для цього необхідно поєднати зусилля держави, бізнесу та громадянського суспільства, створити ефективну систему моніторингу та запобігання тіньовим операціям [6, с. 210].

Український дослідник Ю. В. Луценко зазначає, що в умовах сучасного реформування економічної та політичної систем, а також становлення правової держави, боротьба з корупцією є важливим елементом протидії тінізації економіки. Корупційна злочинність завдає значної шкоди як державі, так і суспільству, сприяючи поширенню нелегальних економічних практик, дестабілізуючи фінансово-кредитну систему та погіршуючи криміногенну ситуацію. Взаємозв'язок корупції та тіньової економіки створює додаткові



виклики для економічного розвитку, що потребує комплексного підходу у боротьбі з цими явищами [7, с. 80].

В свою чергу особисто зазначав, що тіньова економіка є наслідком такого негативного явища як легалізація (відмивання) доходів. Економічний фактор, тісно пов'язаний із тіньовою економікою, має значний вплив на фінансову систему. Зростання тіньового сектору, часто прихованого під виглядом ринкової економіки, прямо пропорційно сприяє збільшенню випадків легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом. Важливим аспектом цього явища є великий обсяг неконтрольованих готівкових коштів, а також недостатня захищеність фінансово-кредитних установ, що виступає однією з основних детермінант тіньової економіки. До цієї групи факторів також належать незаконне виведення капіталів за кордон, функціонування офшорних фінансових центрів і діяльність кримінального бізнесу, пов'язаного з організованою злочинністю [8].

Одним із ключових елементів стратегії правового регулювання боротьби з тіньовою економікою є ефективна протидія легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом. Це дозволить, по-перше, викривати організовані злочинні угруповання, оскільки відмивання доходів є вторинним злочином, що безпосередньо залежить від первинної злочинної діяльності. По-друге, така протидія знижує привабливість злочинної діяльності, усуваючи або суттєво зменшуючи фактор її надприбутковості. Для цього важливо зосередити зусилля правоохоронних органів на боротьбі з відмиванням доходів, отриманих саме від організованої злочинності. Досягти цього можна шляхом розробки та впровадження відомчих підзаконних актів, які б чітко скеровували діяльність правоохоронців на виявлення і нейтралізацію таких схем. Таким чином, боротьба з відмиванням злочинних доходів стане невід'ємною частиною комплексної стратегії детінізації економіки та посилення фінансової безпеки держави [9, с. 311].

Як слушно зауважує Н. О. Пархоменко, тіньова економіка значно впливає на функціонування як вітчизняної, так і міжнародної

фінансової системи загалом. До найсерйозніших видів тіньової діяльності відносять корупцію, наркоторгівлю та фінансування тероризму. У країнах Європейського Союзу зростання тіньового сектору економіки сприяє збільшенню нелегальних оборотів у таких галузях, як торгівля (80%), будівництво (66%), нерухомість (60%), гральний бізнес (53%), громадське харчування (53%), медіа (53%), транспорт і логістика (46%). Окрім того, в деяких країнах ЄС тіньова економіка підвищує рівень корупції в таких сферах, як постачання енергоресурсів, землевідведення для будівництва, операції з комерційною нерухомістю (зокрема оренда) та приватизація державних активів [10].

На думку О. А. Пробоїв та Л. В. Гуменяк, продовжуючи курс на євроінтеграцію, для успішного ведення євроінтеграційної політики державі потрібно здійснити реформи у сфері економічної діяльності. Без модернізації методів, механізмів та інструментів управління економікою неможливо повноцінно інтегруватися до європейської спільноти, функціонувати на ринках ЄС і розраховувати на макрофінансову допомогу з боку країн-партнерів. Серед ключових проблем, що потребують термінового вирішення, виділяються: зменшення рівня тіньової економіки, подолання корупції, забезпечення прозорості у сфері управління державними фінансами, ефективне реформування судової системи й енергетичного сектору, а також покращення умов для ведення бізнесу.

Автори зазначають, що аналіз сучасних перетворень свідчить про те, що тіньова економіка формує загрозу через спотворення законів і механізмів ринкової системи, підриваючи основи збалансованого економічного розвитку. В рамках цього, перспективи подальших досліджень мають містити розробку та впровадження комплексу заходів, спрямованих на мінімізацію негативного впливу системних чинників, які сприяють тінізації економіки [11, с. 130].

Вітчизняна науковиця Н. Войцехівська у власному дослідженні виокремлює комплекс заходів, які б сприяли детінізації економіки. Серед запропонованих варто виокремити наступні:

– соціальний – полягає в отриманні гідної заробітної плати; належній сплаті податків, що є основою вирішення багатьох суспільних соціально-економічних проблем;

– інформаційний – полягає в забезпеченні публічності та прозорості операцій, пов'язаних із державними ресурсами; раціональним та оптимальним розподілом фінансових ресурсів; публічністю інформації про рух ресурсів та посилення відповідальності посадових осіб за неправомірні дії щодо таких ресурсів;

– інституційно-організаційні – полягають у створенні належної системи контролю за організацією та управлінні господарськими відносинами стосовно основних видів господарської діяльності;

– законодавчий – визначається сприянням правовому оформленню діяльності незареєстрованого бізнесу;

– фінансово-економічний – забезпечується формуванням збалансованої системи оподаткування; удосконалення методів та принципів розрахунку податкового навантаження [12].

Як слушно зауважує Ю. Біляк, тіньова економіка становить серйозну загрозу фінансовій безпеці України та чинить негативний вплив на всі аспекти суспільного життя. Вона значно викривляє обсяги та структуру ВВП, приховує офіційні економічні показники, призводить до втрат податкових надходжень і сприяє несправедливому та непрозорому розподілу національного доходу серед населення. На думку авторки, протидія цьому негативному чиннику є, а тому держава повинна звертати посилену увагу на процеси, які в ній відбуваються. Загалом, фінансова безпека держави є ключовим інструментом у боротьбі з тіньовою економікою. Насамперед, стабільність фінансової системи допомагає уникнути кризових явищ, які можуть стимулювати розвиток тіньових процесів. Ефективний контроль і регулювання фінансових операцій сприяють зменшенню фінансових злочинів і зловживань. Стабільна макроекономічна ситуація дозволяє уникнути таких несприятливих чинників, як безробіття та низький рівень доходів, що також є причиною розширення тіньової економіки.

Раціоналізація податкової системи, зокрема зниження адміністративних бар'єрів, зменшує прагнення недобросовісних платників податків ухилятися від їх сплати. Прозорість і відкритість у здійсненні фінансових операцій ускладнюють приховування незаконної діяльності, зменшуючи можливості для розвитку тіньового сектору. Також важливим залишається питання підвищення ефективної роботи правоохоронних органів, які повинні сприяти забезпеченню відповідальності за участю тіньових схем. Комплекс цих заходів створює несприятливі умови для функціонування тіньової економіки, сприяючи її скороченню та зростанню довіри до фінансових інституцій держави.

За словами дослідниці, зменшення рівня тіньової економіки є важливим фактором, котрий сприяє зміцненню фінансової безпеки країни. Для досягнення цієї мети необхідно акцентувати увагу на кількох ключових напрямках. По-перше, важливим є підвищення прозорості фінансових операцій та збільшення доступності інформації. Це допоможе ускладнити здійснення незаконної діяльності в тіньовому секторі економіки. По-друге, зміцнення правового регулювання шляхом удосконалення законодавства та забезпечення ефективного його виконання дозволить зменшити можливості для корупційних схем та інших фінансових злочинів.

Також важливим напрямком є підвищення ефективності податкової системи – реформа системи оподаткування та зменшення податкових ставок може зробити легальні операції більш привабливими порівняно з тіньовими. Крім того, необхідно забезпечити підтримку інвестицій та бізнесу, створюючи сприятливим умовам для ведення бізнесу та забезпечення доступності кредитних ресурсів, зменшити мотивацію для участі в тіньовій економіці.

Не менш важливим є посилення контролю та адміністрування, що передбачає ефективний контроль зі сторони державних органів та вдосконалення адміністративних процедур, які ускладнюють здійснення незаконних операцій. Окрім того, розвиток технологій, зокрема використання електронних систем моніторингу та звітності, дозволить покра-

щити контроль за фінансовими операціями та ускладнить їх незаконне проведення. Застосування цих заходів дозволить створити умови для скорочення тіньової економіки та забезпечення фінансової стабільності держави.

На основі опрацьованого, важливо підтвердити, що детінізація економіки дійсно є складним процесом, який потребує комплексного підходу та впровадження ефективних заходів. Вона потребує синергії соціальних, інформаційних, інституційно-організаційних, законодавчих та фінансово-економічних інструментів. Зокрема, важливим питанням залишається забезпечення прозорості фінансових операцій, ефективний контроль за використанням ресурсів та раціональний розподіл фінансів. Водночас державні інституції, які займаються питанням прийняття важливих рішень, повинні сприяти легалізації бізнесу та вдосконаленню податкової системи, задля зменшення навантаження на підприємців і стимулювати їх до співпраці з державою. Лише за умови гармонійного поєднання цих заходів можна досягти позитивних результатів у боротьбі з тіньовою економікою та забезпечити стійкий розвиток суспільства.

Навіть при мінімальному зменшенні рівня тіньової економіки в Україні можна очікувати позитивних змін в соціально-економічній сфері. Цей процес сприятиме збільшенню надходжень до державного бюджету, дозволивши фінансувати такі ключові галузі як охорона здоров'я, освіта та інфраструктура.

Легалізація бізнесу стимулюватиме економічну активність, створить нові робочі місця, підвищить рівень зайнятості населення. Покращення податкової дисципліни зменшить податкове навантаження на сумлінних платників, сприяючи справедливому розподілу ресурсів.

Наразі важливо забезпечити підвищення рівня довіри громадян і бізнесу до державних інституцій, що стане основою для подальшого економічного зростання. Зменшення тіньових схем мінімізує корупційні ризики і вплине на підвищення ефективності управління державними ресурсами. Як наслідок, ці зміни сформуєть більш сприятливий осередок для розвитку бізнесу та соціального добробуту громадян.

**Висновки.** Опрацьовані результати здійснення детінізації економіки стануть основою для формування стратегії правового регулювання боротьби з тіньовою економікою. Ці елементи включають удосконалення законодавства, посилення контролю за його виконанням, а також забезпечення прозорості фінансових операцій і справедливого оподаткування. Окрім того, вони сприятимуть створенню міцної правової бази заради ефективного реагування на виклики тіньової економіки та сприяють зменшенню її масштабу. У майбутньому ці напрямки планується поглибити за рахунок інших правових інструментів для боротьби з новими формами тіньових ризиків, які виникають в результаті глобалізації та цифровізації економіки.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Янишин Я. С., Дудяк Р. П., Вовк О.-В. М Тіньова економіка в Україні та її детермінанти. Науковий вісник ЛНУВМБ імені С. З. Гжицького. Серія: Економічні науки, 2023. Т. 25, № 101. С. 23-30. URL: <https://nvlvet.com.ua/index.php/economy/article/download/4922/5039/>
2. Луценко Ю. В. Політика держави у сфері боротьби зі злочинністю в Україні. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том 35 (74). № 4. 2024. С. 86-93. URL: [http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4\\_2024/17.pdf](http://www.juris.vernadskyjournals.in.ua/journals/2024/4_2024/17.pdf)
3. Скорук О. В. Тіньова економіка: сутність, причини виникнення та шляхи подолання. Економіка і суспільство. Випуск 11. 2017. С. 127-131. URL: [https://economyandsociety.in.ua/journals/11\\_ukr/20.pdf](https://economyandsociety.in.ua/journals/11_ukr/20.pdf)
4. Варналій З. С. Економічна безпека. Київ: Знання, 2009. 647.
5. Кундицький О. О., Сенишин О. С. Стратегія подолання тіньової економіки: теорія і практика сьогодні. Національна економіка. Інтелект XXI № 1, 2019. С. 42-46. URL: [http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019\\_1/8.pdf](http://www.intellect21.nuft.org.ua/journal/2019/2019_1/8.pdf)
6. Озюменко Є. Ю. Правове забезпечення детінізації економіки: досвід країн ЄС. Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». С. 209-215. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/08/36.pdf>

7. Луценко Ю. В. Протидія злочинності в сучасних умовах. Соціально-правові студії. Випуск 1 (7).с. 79-84. С. 79-84. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/039c/604aee399ff5e3a052f1b6196320058f3906.pdf>

8. Гончарук В. Л. Кримінологічні засади запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 5 (40). 2021. [http://pju.nuoua.od.ua/v5\\_2021/23.pdf](http://pju.nuoua.od.ua/v5_2021/23.pdf)

9. Додуров О. О., Тертиченко Т. М. Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.

10. Пархоменко Н.О. Тіньовий бізнес в Україні та країнах Європейського Союзу: тенденції, причини та наслідки. Молодий вчений. 2019. № 11. URL: <http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/23659/1>

11. Пробоїв О. А., Гуменяк Л. В. Корупція і висовий рівень тіньової економіки як визначальні фактори впливу на інвестиційну привабливість України та її інтеграційні прагнення. Економіка і суспільство. Випуск 14. 2018. С. 127-138. URL: [https://economyandsociety.in.ua/journals/14\\_ukr/16.pdf](https://economyandsociety.in.ua/journals/14_ukr/16.pdf)

12. Войцехівська С. І. Детінізація економіки як запорука фінансової безпеки держави. Економіка і суспільство. Випуск 56. 2023. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2957/2875>

UDC 343.916[(477)]

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.17>

**Lavronov. R. P.,**  
Lawyer, Postgraduate Student  
Classic Private University

## MILITARY PERSONNEL AND THEIR CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR VIOLATING THE RULES OF USE AND STORAGE OF MILITARY PROPERTY

**Abstract.** This scientific article is devoted to a detailed consideration of the issue of criminal liability of military personnel for violating the rules of use and storage of military property. The study includes an analysis of normative acts and doctrinal approaches regulating this problem, with the aim of clarifying their impact on the modern military sphere.

In today's world, where global challenges and threats are becoming more and more unpredictable, the role of military personnel acquires special importance. They are faced with the task of ensuring the security and defense of the country, which often requires the effective and responsible use of military assets.

However, military personnel, like any other members of society, can jeopardize the effectiveness of their functions due to violations of the rules of use and careless storage of military property. This can lead to serious consequences, including the loss of valuable resources, security breaches and undermining of public trust in the military.

Taking into account the above-mentioned circumstances, the relevance of the study of the criminal liability of military personnel in the context of their interaction with military property acquires special importance. The responsible and legitimate use of military resources is an important factor in ensuring the effectiveness and stability of national security.

This article examines the normative and doctrinal aspects of the criminal liability of military personnel, revealing their importance and influence on the functioning of military structures. The research is aimed at improving the system of military property management and increasing the level of responsibility of the military for its use and storage.

**Key words:** *military personnel, criminal responsibility, military property, standards, security.*

### **Лавр'янов. Р. П. Військовослужбовці та їх кримінальна відповідальність за порушення правил користування та зберігання військового майна**

**Анотація.** Ця наукова стаття присвячена детальному аналізу проблем кримінальної відповідальності військовослужбовців за порушення правил користування та зберігання військового майна, що є важливим аспектом забезпечення дисципліни та ефективності військових структур. У статті досліджуються мотиваційні чинники, які сприяють таким порушенням, включаючи недостатній рівень свідомості військовослужбовців, відсутність належного виховного впливу та прогалин у системах внутрішнього контролю. Встановлено, що основними причинами порушень є низька якість управління військовим майном, недостатній рівень професійної підготовки персоналу та відсутність механізмів превентивного контролю.

Аналіз існуючих дисциплінарних процедур виявив їхню недостатню ефективність, що зумовлено неузгодженістю нормативно-правової бази, неоднозначністю санкцій та відсутністю дієвих механізмів моніторингу виконання дисциплінарних рішень. Значна увага приділена міжнародному досвіду регулювання використання військового майна, особливо у контексті участі збройних сил у миротворчих операціях. Підкреслено необхідність гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами для підвищення ефективності контролю.

Запропоновано низку конкретних заходів для покращення систем управління та підвищення дисципліни серед військовослужбовців, включаючи впровадження строгих механізмів моніторингу, регулярне проведення тренінгів з підвищення правової обізнаності, модернізацію системи обліку та зберігання майна. Особливий акцент зроблено на формуванні культури відповідальності та свідомості в армійських структурах через створення мотиваційних програм.

У підсумку, результати дослідження можуть бути використані як основа для подальшого вдосконалення нормативної бази та практичних заходів з метою підвищення рівня дисципліни, ефективності управління військовим майном і запобігання правопорушенням у військових структурах. Стаття має на меті сприяти системним змінам у підходах до забезпечення дисципліни та ефективності у військовій сфері.

**Ключові слова:** *військовослужбовці, кримінальна відповідальність, військове майно, нормативи, безпека.*

**Statement of the problem.** In the conditions of modern geopolitical instability and threats to national security, it is important to determine effective control mechanisms for the use and storage of military property by military personnel. Violation of the rules of use and insufficient attention to the preservation of these resources can lead to serious consequences, such as loss of material values, undermining of combat readiness and violation of public trust in military structures.

However, today there is a need for a deep understanding and analysis of the normative and doctrinal aspects of the criminal liability of military personnel for violating the rules for the use and storage of military property. This problem becomes even more urgent in the conditions of the impoverishing nature of military conflicts, where effective management and responsible use of resources determine the success of the defense strategy.

Thus, solving this problem involves a thorough analysis of current regulations and principles, as well as the determination of optimal doctrinal approaches to determining the criminal liability of military personnel. The urgent need to strengthen military governance and ensure a high level of discipline in the army makes this study extremely important to ensure national security and stability in the country.

**Analysis of recent research and publications.** During the period of the first criminal laws, a theory equating criminal responsibility and punishment was formed, the supporters of which were M. I. Zagorodnikov, M. M. Kaplin, S. V. Poznyshev, M. S. Tagantsev, M. Kh. Farukshin, O. E. Leist, I. S. Samoschenko. Investigating the mentioned legal institute of criminal law, M.I. Zagorodnikov and O.E. Leist determined: "Criminal responsibility is a sanction and a real application (action) of a criminal law norm, the result of which is a just decision to commit a crime by a person, through a negative assessment of the behavior of this persons by a special body of the state and the application of measures of state coercion to the guilty" [6, с. 124-123]. Gradually, with the doctrinal improvement of criminal legislation, this theory lost its meaning, and today, directly in the law itself, the legislator clearly distinguishes between the concepts of

criminal liability and punishment. Another theory equates criminal responsibility with any restrictions on the rights and freedoms of a person who has committed a criminal offense, the representatives of this legal idea are A. V. Naumov, M. O. Ogurtsov.

However, this theory also raises certain doubts, since preventive measures provided for by criminal procedural legislation (including detention, house arrest, etc.) have a different purpose and are related to ensuring criminal proceedings and establishing the truth in the case. In addition, the noted measures are applied to persons who have not yet been found guilty by the court of a criminal offense, as they are only suspected of having committed it [3, p. 45].

**Selection of unresolved aspects.** Despite the considerable amount of research in the field of criminal liability of military personnel for violating the rules of use and storage of military property, there are several aspects that remain unresolved and require additional scientific attention.

First, there is a need for a detailed study of the motivations and factors that lead to violations of the rules of property use by servicemen. Understanding these aspects can contribute to the development of effective preventive strategies and disciplinary measures.

Secondly, it is important to analyze the effectiveness of existing systems of internal control and legal responsibility of military structures. Determining the shortcomings of such systems will allow to propose improvements to ensure compliance of military personnel with the established norms.

Thirdly, it is important to consider the international aspect of the criminal liability of military personnel, especially in the context of peacekeeping missions and participation in international operations. Defining uniform standards and international rules may be key to ensuring consistent and legal justice [5].

This article examines these unresolved aspects in order to fill the gaps in current research and to identify ways forward in developing strategies aimed at improving the effectiveness of military discipline and ensuring the reliable use and storage of military property.

Formulation of the goals of the article. This scientific article sets a number of important

goals for a deeper understanding and resolution of unresolved aspects of the criminal liability of military personnel for violating the rules of use and storage of military property. Specific article objectives include:

1. Analysis of motivations and factors of violations. Study of the main motivations and factors that lead to violations of the rules for the use of military property by servicemen in order to develop preventive strategies.

2. Assessment of the effectiveness of internal control systems. Thorough analysis of existing systems of internal control and legal responsibility in army structures to identify shortcomings and develop proposals for improvement.

3. Study of international aspects. Consideration of international standards and rules in the context of criminal liability of military personnel, in particular during participation in peacekeeping missions, to determine possible ways of unification and improvement.

4. Development of proposals for improving the system of management and discipline: Based on the received results, the formulation of specific recommendations and strategies aimed at increasing the effectiveness of military discipline and improving the use and storage of military property.

5. Contribution to the development of modern science: Provision of new scientific information and perspectives for further study of the problems of criminal responsibility of military personnel and management of military property.

#### **Presentation of the main research material.**

1. *Analysis of motivations and factors of violations:*

The first stage of our research was determined by the analysis of motivations and factors that encourage servicemen to violate the rules of using military property. Surveys and structured interviews allowed to identify the key psychological, social and economic aspects behind such violations. Based on the results of the analysis, it was found that lack of adequate control, low awareness and lack of incentives for responsible behavior are the main factors of violations [4].

2. *Evaluation of the effectiveness of internal control systems:*

The second stage of the study focused on evaluating the effectiveness of existing systems

of internal control and legal responsibility of military structures. Through the analysis of statistical data and a comparative review of internal regulations, it was found that the lack of sanctions and the uncertainty of disciplinary procedures play an important role in the formation of a state of indiscipline.

3. *Study of international aspects:*

The third stage of our research included the study of international aspects of the criminal responsibility of military personnel. Analysis of the participation of Ukrainian servicemen in peacekeeping missions and their legal responsibility before international tribunals showed the importance of improving national legislation in accordance with international norms and standards.

4. *Development of proposals for improving the system of management and discipline:*

The last stage of the study was aimed at developing specific proposals for improving the system of management and discipline in army structures. Taking into account the identified factors of violations and deficiencies in control systems, it is proposed to implement strict monitoring mechanisms, develop awareness-raising programs and define clear procedures for disciplinary responsibility.

Detailed analysis of motivations and factors leading to violations by military personnel:

In the section devoted to the analysis of motivations and factors that push military personnel to violate the rules of use and storage of military property, an in-depth review of the key aspects affecting this problem is carried out.

1. Lack of effective control:

One of the main factors of the violations turned out to be an insufficient level of control on the part of the military leadership. The lack of a system of monitoring and control over the use of military property creates conditions for unauthorized use and abuse.

2. Low awareness and insufficient preparation:

Some cases of violations are related to insufficient awareness of military personnel regarding the importance of observing the rules of property use. A low level of preparation and clarification of the importance of disciplinary norms can lead to a careless attitude towards property.

3. Psychological factors:

Some violations may be caused by psychological factors, such as stress, depression, or an aversion to military service. It is important to consider psychological aspects as they can affect discipline and accountability.

4. Lack of incentives to comply with the rules:

The lack of a system of incentives and rewards for compliance with the rules for the use of military property may lead to the fact that servicemen will not see concrete advantages in responsible behavior.

5. Corruption aspects:

In some cases, violations may be related to corrupt practices, such as bribery or use of official position for personal gain.

The mentioned analysis revealed various and interrelated motivations and factors that influence the observance by military personnel of the rules for the use and storage of military property. Understanding these aspects allows for the development of effective measures to prevent violations and increase the level of discipline in army structures.

A detailed assessment of the effectiveness of internal control systems in army structures [2-5]:

1. Shortcomings in sanctions and liability:

One of the key aspects revealed during the evaluation is the lack of clear and properly simplified sanctions for violations of the rules on the use of military property. The uncertainty of the degrees of responsibility can create an atmosphere of impunity, which leads to an increase in violations.

2. Inefficiency of disciplinary responsibility mechanisms:

Internal control systems often face the problem of ineffective mechanisms of disciplinary responsibility. Delays and difficulty in conducting disciplinary procedures can lead to a loss of efficiency in the use of these mechanisms.

3. Lack of transparency in reporting systems:

In many cases, reporting systems for the use of military property can be ambiguous and lack sufficient transparency. Deficiencies in reporting make it difficult to identify violations and implement measures to prevent them.

4. Absence of a monitoring and audit system:

Inadequacy of monitoring and audit systems increases the risk of non-detection of

violations. An effective control system should include well-defined monitoring and auditing procedures to identify and resolve problems in a timely manner.

5. Education and training system:

The low level of the education and training system can lead to the improper use of property due to the military personnel's incorrect understanding of the rules and the consequences of their violation.

6. Lack of incentive system:

The lack of a system of incentives and rewards for compliance with the rules can reduce the motivation of military personnel to treat military property responsibly.

The assessment of the effectiveness of internal control systems in army structures revealed a number of shortcomings and weaknesses that contribute to violations of the rules for the use of military property. Recommendations for further action are aimed at improving these systems in order to increase discipline and accountability in army units.

A detailed study of the international aspects of the criminal liability of military personnel:

1. Participation in peacekeeping missions:

The chapter is devoted to the study of international aspects of the criminal liability of military personnel, in particular during their participation in peacekeeping missions. Analyzing the experience of Ukraine and other countries, the study revealed that participation in peacekeeping can create special challenges and requires adaptation of national legislation to international standards.

2. International legal norms:

The main goal was to study the compliance of national legislation in the field of criminal liability of military personnel with international legal norms. It was found that differences in approaches can affect the effectiveness of management and discipline in army structures.

3. Interaction with other participants of peacekeeping missions:

The interaction of military personnel with representatives of other countries in peacekeeping missions was studied. The study made it possible to determine the need to harmonize legal norms and procedures to ensure common understanding and responsibility.



4. Studying the experience of leading countries:

An analysis of the experience of the leading countries that contribute their military contingents to peacekeeping missions has been carried out. It was found that some innovations and practices can be successfully implemented to improve management and accountability systems in the Ukrainian army.

5. Cooperation with international organizations:

The role and cooperation of military personnel with international organizations in the field of peace and security has been studied. It was determined that establishing clear standards of cooperation and interaction is a key aspect of improving the system of criminal responsibility.

6. Adaptation of national legislation:

Attention was drawn to the need to adapt national legislation to international standards in ensuring the criminal liability of military personnel, in particular, taking into account the specifics of peacekeeping missions.

This study of international aspects made it possible to identify the need for harmonization and adaptation of legislation to ensure effective criminal liability of military personnel in the international context.

Development of specific proposals for improving the system of management and discipline in army structures:

1. Creation of the Unified Central Register of Military Property:

It is proposed to create a centralized electronic database that will combine all data on military property. This will ensure a high level of transparency and availability of information for the military leadership and supervisory authorities.

2. Improvement of reporting and audit procedures:

New, more transparent and effective reporting procedures have been developed, which include a systematic audit of the use of military property. This will help ensure timely detection of violations and effective response.

3. Introduction of a system of fines and incentives:

It is recommended to introduce a system of fines for violators and incentives for those who follow the rules. This will contribute to increasing

the internal motivation of servicemen to responsible use of property.

4. \*\*Establishment of the Inter-military Control and Audit Office:

It is proposed to create a special office that will be responsible for control and audit in the field of the use of military property. This office will be independent and will have the authority to perform periodic inspections and audits of military units.

5. Strengthening educational programs:

It is recommended to expand educational programs for military personnel with an emphasis on disciplinary norms and responsible use of property. Including these aspects in the preparation process will help prevent violations.

6. Increasing international cooperation:

It is proposed to strengthen cooperation with international partners in the field of military property management. Sharing experiences and adopting best practices will help to solve common problems and implement effective control methods.

7. Creation of a Reporting Hotline:

It is recommended to introduce a confidential "hotline" through which servicemen can anonymously report violations and deficiencies in the property use system.

These specific proposals are aimed at a comprehensive solution to the problems of management and discipline in the army structures, providing a system of control that will be effective, transparent and motivating for military personnel.

Conclusions from this study and perspectives. This study highlighted a number of key aspects of the criminal liability of military personnel for violating the rules for the use and storage of military property. Analyzing various aspects of this problem, we came to a number of important conclusions.

1. Control and reporting system. The study revealed shortcomings in the system of control and reporting of military property. Proposed proposals, such as the creation of a Unified Central Register of Military Property and the improvement of reporting procedures, are aimed at eliminating these shortcomings.

2. International aspects. The study of international aspects of the criminal responsibility of

military personnel revealed the need to harmonize national legislation with international standards. Cooperation and exchange of experience with other countries can contribute to solving common problems.

3. System of incentives and responsibility. Recommendations regarding the introduction of a system of fines and incentives, as well as the creation of the Inter-Military Office of Control and Audit, intended for independent control, are aimed at improving the discipline and responsibility of military personnel.

4. Educational programs and training. It is proposed to expand educational programs for military personnel with a focus on disciplinary norms. This can improve understanding of property rules and reduce the likelihood of violations.

5. Anti-corruption measures. The conclusion of the study emphasized the importance of implementing anti-corruption measures in army structures, such as the creation of a "hotline" for anonymous reporting of violations.

The overall goal of this study was not only to identify problems, but also to develop concrete and practical recommendations for improving the system of management and discipline in army structures. The implementation of the proposed measures can contribute to the strengthening of the disciplinary culture and the efficiency of the use of military property by servicemen.

Research perspectives.

1. A deeper study of motivations and factors. A detailed study of the psychological, social, and organizational motivations and factors that influence military personnel's use of military property can aid in the development of personalized approaches to enhancing discipline.

2. Analysis of the effectiveness of implemented measures. A detailed analysis of the effectiveness of the proposed measures should be carried out, including the creation of a reg-

istry, a system of incentives and accountability. This will allow us to determine how successfully new approaches affect the management system and disciplines.

3. International comparative analysis. Expanding the research to the international level can provide an opportunity to compare approaches to the criminal responsibility of military personnel in different countries. This is important for identifying best practices and opportunities for improvement.

4. Adaptation to changes in threats and strategies. Taking into account the dynamics of modern threats and strategies for the use of military assets is a key element of the study. Monitoring changes in contemporary conflicts and adapting the governance system to new challenges is an area that requires further research.

5. Economic impact and cost effectiveness. The study of the economic impact and effectiveness of the costs of military property management will allow to assess the rationality and productivity of the proposed measures, as well as to determine the possibility of their optimization.

6. Ensuring cyber security in the control system. Due to the development of cyber threats and abuses, it is important to study aspects of cyber security in systems of control and storage of data on military property to prevent unauthorized access and changes.

7. Study of ethical aspects. The study of ethical aspects of the criminal liability of military personnel, in particular in the context of peacekeeping missions, is an important direction that allows taking into account not only legal, but also moral aspects.

Research perspectives indicate the need for further large-scale research to implement effective and sustainable management and discipline solutions in army structures.

#### BIBLIOGRAPHY:

1. Маслова О.О. Кримінально-правова характеристика обстановки вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2019. 174 с.
2. Хавронюк М.І. Військові злочини: коментар законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: АСК, 2003. 272 с.
3. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навчальний посібник. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. Х.: Право, 2011. 184 с.
4. Бодаєвський В. П. «Воєнний стан», «бойова обстановка» та «час перебування на військовій службі» як особливі обставини чинності кримінального закону щодо військових злочинів у часі. Ученые

записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Юридические науки». 2013. Т. 25 (64). № 2. С. 180–186. 27.

5. Сарнавський О.М. Норми про кримінальну відповідальність військово-службовців у системі кримінального права України // Часопис Київського університету права. 2013. № 2. С. 308–311.

6. Кримінальний кодекс України. науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 2 : Особлива частина / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.]. [5-те вид., допов.]. Х. : Право, 2013. 1040 с.

7. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. / [Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.] ; за ред. М.І. Панова. Х. : Право, 2011. 184 с.

Пугач С. І.,  
аспірантка

Донецького державного університету внутрішніх справ

## МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ЖІНОЧОЇ ЗЛОЧИННОСТІ: ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

**Анотація.** У статті розкрито ключові загальнотеоретичні аспекти методології дослідження жіночої злочинності. Зауважено, що дослідження жіночої злочинності в Україні спрямовано на визначення факторів, що сприяють жіночій злочинності, аналіз профілю жінок-злочинниць та особливостей їх поведінки, типологізацію кримінальних правопорушень вчинених жінками, визначення динаміки злочинності та її соціальних наслідків, узагальнення судової практики та практики кримінальної відповідальності, розробку програм запобігання злочинності, реабілітації і реінтеграції жінок, які вчинили кримінальні правопорушення, виявлення гендерних аспектів кримінального права та ін. Підкреслено, що методологія дослідження жіночої злочинності включає такі етапи, як: підготовка, збір даних, аналіз науково-теоретичних та прикладних досліджень в даній сфері, виявлення тенденцій і закономірностей, розробка рекомендацій щодо профілактики та запобігання жіночої злочинності. Визначено, що методологія дослідження жіночої злочинності, як міжгалузевого інституту, складається з наукових принципів пізнання (класичних та некласичних принципів), методологічних підходів (герменевтичного, системного, функціонального, інституціонального і синергетичного) та методів наукового дослідження (загальнонаукових, спеціально-наукових методів в галузі права, емпіричних методів). Відзначено, що дослідження жіночої злочинності передбачає також застосування міждисциплінарного підходу та можливе використання психологічних, соціологічних, антропологічних, інформаційно-аналітичних та ін. методів. Узагальнено, що методологія відіграє ключову роль у дослідженні жіночої злочинності, оскільки забезпечує наукову обґрунтованість висновків та ефективність розроблених рекомендацій, що досягається завдяки системності аналізу жіночої злочинності як складного соціально-правового явища, об'єктивності результатів дослідження, виявленню закономірностей, застосуванню міждисциплінарного підходу та практичній спрямованості дослідження, що в кінцевому результаті сприяє розробці ефективних заходів профілактики, запобігання та реабілітації жінок-злочинниць.

**Ключові слова:** методологія наукового дослідження, методи наукового дослідження, методологічні підходи дослідження, принципи наукового пізнання, жіноча злочинність.

### **Puhach S. I. Methodology of research into female crime: general theoretical aspects**

**Abstract.** The article reveals the key general theoretical aspects of the methodology of research into female crime. It is noted that the research into female crime in Ukraine is aimed at identifying factors contributing to female crime, analyzing the profile of female criminals and the characteristics of their behavior, typifying criminal offenses committed by women, determining the dynamics of crime and its social consequences, generalizing judicial practice and the practice of criminal liability, developing programs for crime prevention, rehabilitation and reintegration of women who have committed criminal offenses, identifying gender aspects of criminal law, etc. It is emphasized that the methodology of research into female crime includes such stages as: preparation, data collection, analysis of scientific, theoretical and applied research in this area, identifying trends and patterns, developing recommendations for the prevention and control of female crime. It has been determined that the methodology for studying female crime, as an interdisciplinary institute, consists of scientific principles of cognition (classical and non-classical principles), methodological approaches (hermeneutic, systemic, functional, institutional and synergistic) and methods of scientific research (general scientific, special scientific methods in the field of law, empirical methods). It is noted that the study of female crime also involves the use of an interdisciplinary approach and the possible use of psychological, sociological, anthropological, information-analytical, etc. methods. It is summarized that the methodology plays a key role in the study of female crime, as it ensures the scientific validity of the conclusions and the effectiveness of the developed recommendations, which is achieved through the systematic analysis of female crime as a complex socio-legal phenomenon, the objectivity of the research results, the identification of patterns, the use of an interdisciplinary approach and the practical orientation of the research, which ultimately contributes to the development of effective measures for the prevention, deterrence and rehabilitation of female criminals.

**Key words:** methodology of scientific research, methods of scientific research, methodological approaches to research, principles of scientific knowledge, female crime.

**Постановка проблеми.** Жіноча злочинність є багатограним соціально-правовим явищем, яке потребує комплексного дослідження на основі єдиної методологічної парадигми, яка б охоплювала всі аспекти цього явища, оскільки традиційні кримінологічні методи дослідження не завжди у повній мірі пояснюють особливості жіночої злочинності та не враховують її специфічні соціальні, психологічні та гендерні фактори. У цьому контексті важливим є розширення методологічного інструментарію, зокрема, включення міждисциплінарного підходу та використання сучасних емпіричних методів наукового дослідження. Вивчення жіночої злочинності потребує глибокого аналізу причин та умов, що сприяють залученню жінок до злочинної діяльності, оцінки ефективності існуючих заходів профілактики та реінтеграції, що сприятиме формуванню більш гуманної та диференційованої кримінальної політики. Дослідження методології жіночої злочинності не лише поглиблює розуміння цього явища, а й сприяє вдосконаленню законодавчих механізмів, розвитку превентивних заходів та підвищенню ефективності системи кримінальної юстиції, формуючи стратегії соціальної адаптації і мінімізації ризиків рецидиву серед жінок.

**Виклад основного матеріалу.** Серед напрямків дослідження жіночої злочинності в Україні можна виділити наступні: діагностика причин та умов, що сприяють жіночій злочинності; оцінка соціально-демографічних характеристик жінок-злочинниць, аналіз особливостей їх поведінки; вивчення впливу психоемоційного стану, психологічних травм, культурних стереотипів та гендерних очікувань на поведінку жінок-злочинців; типологізація злочинів, які частіше вчиняють жінки, в т.ч. порівняння з рівнем і структурою жіночої злочинності в інших країнах для виявлення унікальних особливостей українського контексту; вивчення змін у рівнях і структурі жіночої злочинності у різні періоди (зокрема, під час кризових ситуацій, збройних конфліктів чи соціальних потрясінь); дослідження соціальних наслідків жіночої злочинності; аналіз судової практики, особливостей призначення покарання жінкам, включно із можливістю застосування альтернативних видів пока-

рання; оцінка ефективності запобіжних заходів спрямованих на запобігання кримінальних правопорушень жінок; дослідження впливу сімейного середовища, освіти та соціальних програм на попередження жіночої злочинності; розробка рекомендацій для удосконалення програм профілактики злочинності серед жінок; аналіз механізмів реінтеграції жінок після відбуття покарання, ролі соціальних служб та громадських організацій у цьому процесі; визначення гендерних особливостей у кримінальному праві та кримінальному процесі щодо жінок та ін.

Зауваженні напрямки наукового осмислення жіночої злочинності зумовлюють застосування сучасної методології дослідження соціально-правових явищ. Так, на думку В.В. Дудченко «сучасна методологія є системою концептуальних підходів, загальнонаукових та спеціальних методів і засобів дослідження, а також знанням про закономірності їх застосування» [1, с. 248], а з точки зору М.М. Драгомерецького «сучасна юридична наука оперує різноманітними підходами синкретичного та синергетичного спрямувань, намаганнями переосмислити здобутки класичної, неklasичної та постнеklasичної методології» [2, с. 35].

Методологія дослідження жіночої злочинності включає такі етапи, як: підготовка (визначення проблематики цілей, завдань та методів), збір даних (аналіз статистики, вивчення судових матеріалів, анкетування, опитування та ін.), виявлення тенденцій та закономірностей, розробка рекомендацій щодо профілактики та запобігання жіночої злочинності. Також, важливим етапом дослідження жіночої злочинності є аналіз науково-теоретичних та прикладних досліджень в даній сфері. На думку А. Гавловської та А. Дзюрбеля на даному етапі досліджується «спектр теоретичних та практичних питань у сфері жіночої злочинності, що презентувалися науковцями в текстах авторефератів дисертацій, монографій, наукових статей, тез та інших наукових праць» [3, с. 136]. Зокрема, основними напрямками дослідження жіночої злочинності в українській правничій науці стали: 1) кримінально-правова характеристика окремих видів кримінальних правопорушень вчинених жінками (С.М. Балабан Л.А. Остапенко,

Х.І. Романюк, К.О. Черевко, О.В. Шевченко та ін.); 2) кримінально-правове виправлення засуджених жінок (В.А. Бадира, С.О. Виноградова, О.Р. Петерімова, Г.С. Резніченко та ін.); 3) кримінально-правова та кримінологічна характеристика жіночої злочинності (М.О. Євдокімова, Т.В. Родіонова, В.В. Федусик, М.М. Чаплик, Л.О. Шевченко та ін.); 4) профілактика та протидія жіночій злочинності (Т.В. Гапека, Т.Л. Кальченко, Т.А. Третьякова, А.С. Трибушенко та ін.) [3, с. 137-139].

Методологія дослідження жіночої злочинності, як міжгалузевого інституту, складається з наукових принципів пізнання, методологічних підходів та методів наукового дослідження.

Серед принципів наукового пізнання виділяють класичні принципи для дослідження простих систем (принцип об'єктивності, принцип раціональності, принцип детермінізму, принцип системності, принцип емпіричної перевірки, принцип плюралізму, принцип історизму та ін.) та неklasичні принципи для дослідження більш складних систем (принцип відносності, принцип ймовірнісного опису, принцип суб'єктності, принцип синергетичності та ін.). Зокрема, на значенні такого принципу наукового пізнання, як принцип історичності при дослідженні правових явищ зауважує Н.М. Онищенко – «ґрунтуючись на принципі історизму, логічне дослідження права розкриває історичну повторюваність і загальні принципи розвитку, тому будь-яке дослідження права у своїй основі має ґрунтуватися на єдності історичного й логічного» [4, с. 110]. Практичне застосування принципу історизму, як методологічних засад дослідження, передбачає вивчення явищ і процесів у їхньому історичному розвитку та зв'язку з конкретними умовами часу, що при дослідженні жіночої злочинності дозволяє зрозуміти, як змінювалися масштаби, характер і мотиви злочинів жінок під впливом соціальних, політичних та економічних факторів, з урахуванням соціокультурного контексту (в т.ч. еволюції соціальної ролі жінки у патріархальному суспільстві) і динаміки правових норм.

Основними методологічними підходами наукових досліджень є: герменевтичний, системний, функціональний, інституціональний

та синергетичний. Враховуючи обмежений обсяг даного дослідження охарактеризуємо один із методологічних підходів, які застосовуються до вивчення проблемних аспектів жіночої злочинності, а саме системний підхід. Загалом, системний підхід у наукових дослідженнях ґрунтується на аналізі досліджуваних явищ та процесів як комплексу взаємопов'язаних елементів, що утворюють цілісну систему та врахуванні множинності факторів їх взаємозв'язків. Основними характеристиками системного підходу є:

1) цілісність (системний підхід розглядає об'єкт дослідження як цілісну систему, в якій кожен елемент взаємодіє з іншими);

2) ієрархічність (системи мають багаторівневу структуру, де кожен рівень може бути підсистемою вищого рівня);

3) взаємозв'язок (елементи системи взаємодіють між собою, утворюючи єдину структуру, що забезпечує функціонування системи як цілого);

4) динамічність (системи можуть змінюватися під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів);

5) цілеорієнтованість (врахування мети системи, яка визначає її функціонування).

Як зауважує Р.І. Сибірна «багатоаспектність будь-якого правового феномену зумовлює необхідність застосування системного підходу, у межах якого розрізняють структурно-функціональний, системно-діяльнісний, системно-генетичний та інші» [5, с. 31]. Отже, системний підхід до вивчення жіночої злочинності дозволяє розглядати це явище як складну соціально-правову систему, що потребує аналізу з урахуванням множинності факторів і взаємозв'язків, а багатоаспектність цього феномену обумовлює необхідність використання окремих підходів, таких як структурно-функціональний (наприклад, вивчення функціональної ролі кожного елементу у формуванні злочинної поведінки жінки, зокрема, ролі сім'ї, суспільного середовища чи рівня освіти), системно-діяльнісний (розробка профілактичних заходів, спрямованих на зміну соціальних практик і поведінкових установок жінок-злочинниць) та системно-генетичний (наприклад, дослідження генезису жіночої злочинності через аналіз історичних, культурних і соціальних факторів).

До системи методів методології дослідження жіночої злочинності можемо віднести загальнонаукові методи («методи, які використовують в усіх або в переважній більшості наук, оскільки будь-яке наукове відкриття має не лише предметний, але й методологічний зміст, спричиняє критичний перегляд прийнятого досі понятійного апарату, чинників, передумов і підходів до інтерпретації матеріалу, що вивчається» [6, с. 112]), спеціально-наукові методи в галузі права (спеціально-наукова методологія – це «сукупність специфічних методів кожної конкретної науки, які є базою для вирішення дослідницької проблеми» [5, с. 30]) та методи емпіричного дослідження.

Перерахуємо окремі з них та наведемо приклади застосування саме в сфері дослідження жіночої злочинності:

1. Загальнонаукові методи: 1) аналіз (вивчення окремих аспектів жіночої злочинності); 2) синтез (систематизація даних про взаємозв'язок різних факторів у формуванні злочинної поведінки жінок); 3) індукція (виведення закономірностей жіночої злочинності на основі аналізу окремих випадків або емпіричних даних); 4) дедукція (перевірка теорії соціального середовища на практичних кейсах); 5) абстрагування (вивчення типових характеристик жіночої злочинності); 6) узагальнення (формулювання основних характеристик жіночої злочинності на основі попередніх досліджень); 7) класифікація (групування жінок-злочинниць за віком, соціальними чи психологічними характеристиками); 8) системний підхід (аналіз жіночої злочинності як системи, що включає індивідуальні, соціальні та правові аспекти); 9) порівняння (порівняння відмінностей між жіночою та чоловічою злочинністю) та ін.

2. Спеціально-наукові методи в галузі права: 1) формально-юридичний метод (вивчення нормативно-правової бази, що регулює кримінальну відповідальність жінок); 2) порівняльно-правовий метод (порівняння санкцій та механізмів ресоціалізації для жінок-злочинниць у різних державах); 3) метод тлумачення правових норм (інтерпретація судових рішень щодо жінок-злочинниць); 4) кримінологічний метод (аналіз факторів, що впливають на злочинну поведінку жінок); 5) історико-правовий метод (дослідження

еволюції підходів до жіночої злочинності в різні історичні періоди), 6) догматичний метод (дослідження законодавчих дефініцій, пов'язаних із жіночою злочинністю) та ін.

3. Емпіричні методи: 1) анкетування, опитування та інтерв'ю із засудженими жінками (дозволяють дослідити особистісні характеристики засуджених, мотиви їхньої злочинної поведінки, вплив життєвих обставин і соціального оточення на їхні дії, розкривають соціально-психологічні чинники злочинності, такі як сімейний статус, рівень освіти, вплив насильства або дискримінації, дають можливість дослідити ставлення жінок до кримінальної поведінки, покарання та реабілітації); 2) аналіз статистичних даних про жіночу злочинність (забезпечує загальне розуміння масштабів жіночої злочинності, типів найпоширеніших злочинів та їх динаміки, дозволяє виявити соціально-демографічні характеристики засуджених, сприяє вивченню тенденцій змін у рівні злочинності серед жінок залежно від часу, регіону чи соціальних умов).

Слід зауважити, що дослідження жіночої злочинності передбачає також застосування міждисциплінарного підходу та можливе використання психологічних, соціологічних, антропологічних, інформаційно-аналітичних та ін. методів. Наприклад, метод експертних оцінок дозволяє визначити тенденції та особливості жіночої злочинності на основі експертних висновків; аналіз великих даних (Big Data) – застосовується для вивчення даних про жіночу злочинність у судових реєстрах, кримінальних звітах; моніторинг медіа – для аналізу публікацій у ЗМІ про випадки жіночої злочинності. Окрім того, дослідження жіночої злочинності охоплює низку галузей науки, кожна з них привносить унікальні методи та підходи, що дозволяє комплексно вивчати цей феномен та дозволяє розглядати жіночу злочинність з різних аспектів (правового, соціального, психологічного тощо), створювати ефективні програми профілактики, реабілітації та ресоціалізації, забезпечити гуманізацію кримінальної політики щодо жінок. Серед таких наукових галузей зокрема можна виділити наступні: кримінологію (дослідження причин, структури, динаміки і тенденцій жіночої злочинності, мотивів та соціальних умов, що сприяють злочинній поведінці жінок, роз-

робка профілактичних заходів для зменшення рівня злочинності); кримінальне право (дослідження юридичних аспектів кримінальних правопорушень, вчинених жінками, застосування законодавства щодо жіночої

злочинності та визначення особливостей кваліфікації таких злочинів); психологію (досліджує особистісні характеристики жінок, які вчиняють кримінальні правопорушення, в т.ч. психологічні травми, емоційний стан та моти-

Таблиця 1

**Таблиця елементи методології дослідження такого виду кримінального правопорушення як вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини**

<i>Категорія</i>	<i>Елементи</i>	<i>Опис</i>
<i>Принципи</i>	Принцип об'єктивності	забезпечення неупередженості в аналізі фактів і обставин злочину
	Принцип раціональності	використання логічних підходів у поясненні причин злочину
	Принцип детермінізму	визнання впливу соціальних, психологічних і біологічних факторів
	Принцип системності	розгляд злочину в контексті взаємозв'язків особистості, суспільства та права
	Принцип емпіричної перевірки	підтвердження висновків через аналіз реальних даних (експертиз, статистики)
	Принцип плюралізму	використання різних наукових позицій для всебічного аналізу
	Принцип історизму	врахування історичного контексту правового регулювання.
	Принцип відносності	оцінка обставин злочину у конкретному соціально-культурному контексті.
	Принцип ймовірнісного опису	аналіз імовірності впливу різних факторів на злочин
	Принцип суб'єктності	визнання унікальних характеристик жінки як суб'єкта злочину
<i>Підходи</i>	Герменевтичний	тлумачення правових норм, судових рішень, соціальних текстів щодо злочину
	Системний	розгляд злочину як частини системи, яка включає правові, соціальні та психологічні аспекти
	Функціональний	аналіз ролей та функцій, які виконують різні елементи системи, що впливають на злочин
	Інституціональний	вивчення ролі правових та соціальних інститутів у формуванні поведінки матері
	Синергетичний	дослідження взаємодії біологічних, психологічних і соціальних факторів
<i>Методи</i>	<i>Загальнонаукові</i>	
	Аналіз і синтез	вивчення злочину через розчленування на складові частини і об'єднання їх у цілісну картину
	Індукція та дедукція	перехід від конкретного до загального і навпаки.
	Моделювання	відтворення ситуацій, що могли призвести до злочину
	Системний аналіз	дослідження взаємозв'язків між різними аспектами злочину
	<i>Спеціально-наукові (в галузі права)</i>	
	Порівняльно-правовий	порівняння правового регулювання цього злочину в різних правових системах
	Формально-юридичний	аналіз норм права, які регулюють відповідальність за цей злочин
	Інтерпретація правових норм	встановлення змісту і значення норм, що стосуються злочину
	<i>Емпіричні</i>	
	Соціологічні дослідження	опитування чи інтерв'ю для вивчення суспільного ставлення до таких злочинів
	Психологічне тестування	оцінка психічного стану матері під час вчинення злочину
	Статистичний аналіз	збір та аналіз даних про частоту злочину і фактори, що його спричиняють.
	Контент-аналіз	аналіз судових рішень та медіаматеріалів, що стосуються злочину



ваційні фактори, роль сімейних і соціальних зв'язків у формуванні злочинної поведінки); соціологію (досліджує вплив соціальних, економічних та культурних факторів на злочинність серед жінок, соціальні стереотипи та гендерну дискримінацію, які можуть впливати на поведінку жінок); пенітенціарну науку (досліджує особливості утримання жінок у виправних установах, розробляє реабілітаційні програми для засуджених жінок та методики їх ресоціалізації після відбуття покарання); гендерні студії (досліджує роль гендерних стереотипів і нерівності у формуванні злочинної поведінки жінок, вплив гендерних аспектів на кримінальну політику і судочинство) та ін.

Враховуючи зауважене вище визначимо елементи методології дослідження такого виду кримінального правопорушення вчиненого суто жінкою, як вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (таб. 1).

**Висновки.** Дослідження жіночої злочинності в Україні спрямовано на визначення факторів, що сприяють жіночій злочинності, аналіз профілю жінок-злочинниць та особливостей їх поведінки, типологізацію кримінальних правопорушень вчинених жінками, визначення динаміки злочинності та її соціальних наслідків, узагальнення судової практики та практики кримінальної відповідальності, розробку програм запобігання злочинності, реабілітації і реінтеграції жінок, які вчинили кримінальні правопорушення, виявлення гендерних аспектів кримінального права та ін.

Методологія дослідження жіночої злочинності включає такі етапи, як: підготовка, збір даних, аналіз науково-теоретичних та прикладних досліджень в даній сфері, виявлення тенденцій і закономірностей, розробка рекомендацій щодо профілактики та запобігання жіночої злочинності. Методологія дослідження жіночої злочинності, як міжгалузевого інституту, складається з наукових принципів пізнання (класичних та неklasичних принципів), методологічних підходів (герменевтичного, системного, функціонального, інституціонального і синергетичного) та методів наукового дослідження (загальнонаукових, спеціально-наукових методів в галузі права, емпіричних методів). Дослідження жіночої злочинності передбачає також застосування міждисциплінарного підходу та можливе використання психологічних, соціологічних, антропологічних, інформаційно-аналітичних та ін. методів. Методологія відіграє ключову роль у дослідженні жіночої злочинності, оскільки забезпечує наукову обґрунтованість висновків та ефективність розроблених рекомендацій, що досягається завдяки системності аналізу жіночої злочинності як складного соціально-правового явища, об'єктивності результатів дослідження, виявленню закономірностей, застосуванню міждисциплінарного підходу та практичній спрямованості дослідження, що в кінцевому результаті сприяє розробці ефективних заходів профілактики, запобігання та реабілітації жінок-злочинниць.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Дудченко В.В. Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: монографія. Одеса, 2006. 304 с.
2. Драгомерецький М.М. Особливості методології загальнотеоретичного дослідження міжгалузових інститутів права. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 11/2021. С. 34-36. URL: [http://www.lsej.org.ua/11\\_2021/5.pdf](http://www.lsej.org.ua/11_2021/5.pdf) (дата звернення: 16.10.2024)
3. Havlovska A., Dzyurbel A. State Of Research Of Certain Aspects Of Female Criminality In Ukraine. *Архів кримінології та судових наук: наук. журн.* Харків: ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. No. 1 (7) 2023 С. 135-141. URL: <https://archive-criminology.com.ua/index.php/journal/issue/view/7/7> (дата звернення: 12.10.2024)
4. Оніщенко Н.М. Джерела права: проблеми теорії та методології : монографія; Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України. Київ : Юрид. думка, 2008. 336 с.
5. Сибірна Р.І. – Сучасні підходи до проведення наукових досліджень у юриспруденції. *Право.ua* № 3, 2021. С. 28-34. URL: [https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/28\\_Sybirna.pdf](https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/2021/10/28_Sybirna.pdf) (дата звернення: 10.10.2024)
6. Методологія та організація наукових досліджень: навчальний посібник / укладачі: Н.В. Рашкевич, Ю.А. Отрош. Харків, 2022. 291 с. URL: [http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15073/1/NACH\\_POS\\_Metod\\_ta\\_orh\\_nauk\\_dosl.PDF](http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/15073/1/NACH_POS_Metod_ta_orh_nauk_dosl.PDF) (дата звернення: 15.10.2024)

УДК 343.346

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.19>

**Рудик М. М.,**  
доктор юридичних наук,  
старший викладач кафедри управління та адміністрування  
Національної академії внутрішніх справ

## ГЕНЕЗИС БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ ТА ЕКСПЛУАТАЦІЇ АВТОМОБІЛЬНОГО ТРАНСПОРТУ В УКРАЇНІ

**Анотація.** У статті на основі аналізу історичних документів, нормативно-правових актів та практики діяльності, виділено та проаналізовано періоди розвитку законодавства у сфері безпеки дорожнього руху. Наголошено, що перші законодавчі акти, які регулювали дорожній рух, були прийняті ще на початку XVIII ст. в країнах західної Європи, а активний розвиток автотранспортної промисловості на початку XX ст. зумовив розвиток кримінального законодавства у напрямі поступового створення норм, що регулюють кримінально-правовий захист діяльності певних видів транспорту від злочинних посягань за наявності складних проблем кодифікації. Із того часу питання забезпечення безпеки на автомобільному транспорті не втрачають своєї актуальності, що є цілком зрозумілим, враховуючи активний розвиток сфери автомобільного транспорту як у світі в цілому, так і в Україні зокрема. Особливо загострилася проблема забезпечення означеної безпеки в усьому світі наприкінці XX століття, коли розвиток автотранспортної промисловості вийшов на новий рівень: автомобілі стали більш доступними для людей; зросла питома вага автомобільних пасажирських та вантажних перевезень; рівень досягнутих технологій дозволив суттєво поліпшити технічні характеристики автомобілів, зокрема в частині їх швидкісних якостей.

У статті звернуто увагу на законодавство сучасної України – оцінено правові норми, які спрямовані на запобігання правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху. У рамках проведеного дослідження виділено новий специфічний етап розвитку безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту, який пов'язаний із прийняттям Закону України «Про правовий режим воєнного стану» та фактичним введенням цього стану. Заходи контролю для забезпечення безпеки дорожнього руху у воєнний час реалізуються як на блокпостах, так і за їх межами. Проте розвиток законодавства України в цій сфері на сьогоднішній день не можна вважати достатньо завершеним, оскільки існує ряд прогалин і застарілих положень, які також містяться в прийнятих державних цільових програмах, концепціях і стратегіях боротьби зі злочинністю.

**Ключові слова:** безпека дорожнього руху, експлуатація автомобільного транспорту, дорожній рух, учасники дорожнього руху, водії, пасажирів, кримінальні правопорушення, кримінальне законодавство, запобігання.

### **Rudyk M. M. Genesis of road safety and operation of road transport in Ukraine**

**Abstract.** The article, based on the analysis of historical documents, regulatory legal acts and practice, highlights and analyzes the periods of development of legislation in the field of road safety. It is emphasized that the first legislative acts regulating road traffic were adopted at the beginning of the 18th century in the countries of Western Europe, and the active development of the motor transport industry at the beginning of the 20th century led to the development of criminal legislation in the direction of the gradual creation of norms regulating the criminal protection of the activities of certain types of transport from criminal encroachments in the presence of complex problems of codification. Since then, the issues of ensuring safety in road transport have not lost their relevance, which is quite understandable, given the active development of the field of road transport both in the world as a whole and in Ukraine in particular. The problem of ensuring the specified safety became especially acute throughout the world at the end of the 20th century, when the development of the motor transport industry reached a new level: cars became more accessible to people; the specific weight of motor passenger and freight transportation increased; the level of achieved technologies allowed to significantly improve the technical characteristics of cars, in particular in terms of their speed qualities.

The article draws attention to the legislation of modern Ukraine – it assesses legal norms aimed at preventing offenses in the field of road safety. As part of the conducted research, a new specific stage of development of road safety and operation of road transport was identified, which is associated with the adoption of the Law of

Ukraine «On the Legal Regime of Martial Law» and the actual introduction of this state. Control measures to ensure road safety in wartime are implemented both at checkpoints and beyond. However, the development of Ukrainian legislation in this area cannot be considered sufficiently complete today, since there are a number of gaps and outdated provisions, which are also contained in the adopted state target programs, concepts and strategies for combating crime.

**Key words:** road safety, operation of motor vehicles, road traffic, road users, drivers, passengers, criminal offenses, criminal legislation, prevention.

**Постановка проблеми.** Дорожній рух в своїй суті є потенційно небезпечним для суспільства явищем. Тому проблема забезпечення безпеки учасників дорожнього руху та зменшення аварійності на дорогах, завжди було, є і залишатиметься важливим завданням для держави. Наразі Україна займає п'яте місце в Європі за рівнем смертності внаслідок дорожньо-транспортних пригод. Саме рівень аварійності і слугує показником ефективності заходів щодо забезпечення безпеки дорожнього руху, адже суспільство не може нормально функціонувати без адекватного задоволення потреби в мобільності.

В Україні цю діяльність здійснюють органи виконавчої влади всіх рівнів, правоохоронні органи та окремі сфери народного господарства, такі як автомобілебудування, дорожнє господарство, комунальне господарство, освіта, охорона здоров'я, засоби масової інформації тощо. Серед них особливу роль відіграє Національна поліція України, зокрема Департамент патрульної поліції.

Актуальність питання забезпечення безпеки дорожнього руху зумовлена стрімким зростанням кількості джерел підвищеної небезпеки, зокрема транспортних засобів, зниженням рівня знання правил дорожнього руху серед водіїв та здебільшого їх ігнорування останніми. Усе це, призводить до збільшення ймовірності скоєння правопорушень у сфері автотранспорту.

**Мета дослідження.** Розкрити становлення та розвиток безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Генезис безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні вивчалися багатьма науковцями, а саме: О. О. Звоненко, Я. О. Лакійчук, В. А. Мисливий, П. Музиченко, В. Т. Окіпнюк, В. Й. Развадовський, В. Г. Сюравичик та інші.

**Виклад основного матеріалу.** З IX століття розпочинається суттєве розширення мережі не лише внутрішніх, родових та міжродових сухопутних шляхів, а й міжнародних торгових маршрутів на території України. Дороги починають вважатися справою державного значення, що потребує регулювання з боку державного управління.

Першим документом, що регулює цю сферу, є одна з статей першого кодексу законів Стародавньої Русі, започаткованого Ярославом Мудрим у 1015 році. Ця стаття, що носила назву «Урок мостникам», безпосередньо стосувалася дорожньої справи, оскільки «мостники» – це загальне визначення всіх майстрів, які займалися будівництвом і ремонтом мостів, тобто перших дорожніх будівельників в нашій історії.

Князь Ярослав Ярославович, який правив у Великому Новгороді в 60-х роках XIII століття, розробив Статут, присвячений укладанню міських вулиць і під'їзних шляхів. Положення цього Статуту, що вимагали обов'язкової участі всіх жителів, включаючи князя, у фінансуванні робіт та матеріалів для покриття доріг і будівництва мостів, відображали загальну дорожню повинність, характерну для всіх земель Київської Русі [1, с. 126-127].

Сучасна система забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні почала формуватися з появою першого гужового транспорту в кінці XVII століття. У цей час питання забезпечення безпеки дорожнього руху вперше стали предметом правового регулювання. Середина XVIII століття відзначалася значним зростанням міських кінних перевезень. Цей період можна вважати етапом розвитку правового статусу учасників дорожнього руху в Україні, що тривав з XVIII до початку XX століття [2, с. 159]. Систематична діяльність уряду у сфері транспортних шляхів розпочалася ще за часів І. Мазепи. У 1718 році

була заснована Комерц-Колегія, яка, окрім торгівлі, займалася водними маршрутами та ґрунтовими дорогами. У 1802 році Олександр I видав указ «Про заборону швидкої їзди», який вперше на законодавчому рівні визначив відповідальність за порушення правил руху гужового транспорту не лише для візника, а й для власника екіпажу. Цей указ також встановив ряд заходів впливу, таких як відправка до гамівного будинку, конфіскація коня та накладення штрафу [1, с. 130-131].

Вперше відповідальність за порушення в сфері безпеки дорожнього руху була встановлена у 1845 році, і стосувалася лише випадків дорожньо-транспортних пригод з тяжкими наслідками, а також ушкодження покриття вулиць чи доріг. До осіб, винних у скоєнні подібних правопорушень, застосовувалися такі санкції: штраф, арешт, покарання різками, а також обов'язок відшкодувати завдану шкоду потерпілому. Офіційне створення Міністерства шляхів сполучення у 1865 році сприяло централізації державного управління всіма видами транспорту, а також упорядкуванню будівництва та експлуатації залізничних шляхів. Варто зазначити, що організаційна структура цього відомства зазнавала численних реформ, проте основні риси її формувалися наприкінці XIX століття [3, 96-97].

Кінець XIX – початок XX століття на території Європи, включаючи сучасну Україну, відзначається розвитком міжнародно-правових відносин у сфері безпеки дорожнього руху, створенням розвинутої системи організації міських перевезень, контролю за дорожнім рухом, а також впровадженням страхування транспортних засобів їх власниками.

На початку XX століття було створено єдиний центральний орган управління та будівництва транспортних шляхів, а також інститут для підготовки інженерів для цього відомства. Мережа доріг розширювалася, причому ґрунтові дороги поступалися місцем шосейним. У великих містах з'являлося все більше видів транспортних засобів, зокрема, гужові повозки, мотоцикли, автомобілі та трамваї. У 1908 році була заснована Державна рада, до складу якої увійшли два департаменти: Перший і Другий, а також управління Внутрішніх

Водних Шляхів і Шосейних доріг. На Комітет Управління покладалися такі завдання: розгляд проєктів фінансових кошторисів, обговорення пропозицій щодо будівництва нових шосейних і водяних споруд, а також внесення змін до цих проєктів; виконання робіт з будівництва доріг; розгляд змін і доповнень щодо згоди підрядників і постачальників у разі поважних причин стягнення штрафів; аналіз звітів по шосейним шляхам; обговорення та затвердження запропонованих проєктів [4, 116-117].

Норми, що гарантують безпеку дорожнього руху та експлуатації транспорту, існували ще в дореволюційному кримінальному законодавстві. Зокрема у «Кримінальному укладенні» 1903 року основна увага приділялася забезпеченню безпеки руху та експлуатації залізничного, річкового і морського транспорту.

Крім того, у 1909 році була зроблена перша спроба уніфікації правил дорожнього руху на міжнародному рівні шляхом прийняття угоди, відомої як «Міжнародна конвенція щодо переміщення автомобілів». Ця конвенція складалася з 15 статей і містила перелік обов'язкових вимог до автомобілів, водіїв, порядку обгону, а також уніфікувала чотири міжнародні попереджувальні знаки, рекомендувавши їх встановлення на відстані приблизно 250 метрів до перешкоди. Окрім того, було затверджено форму міжнародного водійського посвідчення (міжнародне дорожнє свідоцтво для тимчасового пересування за кордоном) [5, 118-119].

У червні 1921 року Центральний виконавчий комітет та Рада народних комісарів СРСР прийняли Декрет «Про порядок накладення адміністративних стягнень», який передбачав покарання за порушення у сфері безпеки дорожнього руху. До таких покарань належали штрафи, примусові роботи та позбавлення волі. Розмір стягнень не був визначений у Декреті, оскільки його встановлювали місцеві Ради, враховуючи інтенсивність руху та особливості міської транспортної мережі. У КК 1922 року не було спеціальних статей, що регулювали відповідальність за безпеку руху та експлуатацію транспорту. Проте відповідальність за невиконання або пору-

шення правил, встановлених законом або обов'язковими постановами для забезпечення порядку руху на залізницях і водних шляхах, регламентувалася іншими нормами. У 1960 році був прийнятий новий КК, який, хоча й не виділив окрему главу для норм, що стосуються відповідальності за порушення безпеки руху та експлуатації транспортних засобів, все ж таки встановив досить чітку систему транспортних кримінальних правопорушень. До них належать: диверсія (ст. 60), шкідництво (ст. 61), порушення правил міжнародних польотів (ст. 76), порушення правил безпеки руху та експлуатації транспорту (ст. 77), пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 78), неподання допомоги судну та особам, які зазнали лиха (ст. 203), неповідомлення капітаном назви свого судна під час зіткнення (ст. 204), порушення правил безпеки руху та експлуатації автотранспорту і міського електротранспорту працівником транспорту (ст. 215), порушення правил руху автотранспорту особою, яка не є працівником транспорту (ст. 216), а також порушення діючих на транспорті правил (ст. 217 КК) [6].

Наступним важливим етапом у розвитку безпеки дорожнього руху стало прийняття Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення, який став першим кодифікованим законодавчим актом у сфері адміністративного права [7].

Норми цього кодексу визначали адміністративну відповідальність за правопорушення в галузі безпеки дорожнього руху. У 1986 році були затверджені Правила дорожнього руху, які вперше встановили загальні обов'язки водіїв, а також їхні обов'язки в особливих умовах, обов'язки пішоходів і пасажирів. Правила регулювали початок і зміну напрямку руху, розташування транспортних засобів на проїзній частині, швидкість руху, проїзд перехресть, зупинки транспортних засобів загального користування, рух через залізничні переїзди, перевезення людей і вантажів, навчання керуванню транспортними засобами, а також додаткові вимоги до руху велосипедів, мопедів, гужового транспорту та ведення тварин проїзною частиною [8, с. 165-166].

Важливим розвитком безпеки дорожнього руху є період незалежної України, що триває з 1991 року до сьогодні. У 1993 році було ухвалено Закон України «Про дорожній рух» № 3353-XII та постанову Кабінету Міністрів України «Про затвердження Правил дорожнього руху» № 1094, які закріпили правовий статус учасників дорожнього руху в Україні як самостійної та незалежної держави [9, 10]. Основною характеристикою цих нормативно-правових актів є те, що вперше на законодавчому рівні були визначені не лише обов'язки, а й права водіїв, пасажирів, пішоходів та погоничів тварин. Закон України «Про дорожній рух» став нормативно-правовим актом незалежної України, що окреслив правові та соціальні основи дорожнього руху з метою захисту життя та здоров'я громадян, а також створення безпечних і комфортних умов. Цей Закон регулює суспільні відносини у сфері дорожнього руху, визначає права, обов'язки та відповідальність учасників дорожнього руху, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, об'єднань та підприємств [11, с. 186].

Важливим кроком стало ухвалення КК України 5 квітня 2001 року [12]. Серед численних нововведень кодексу особливо виділяється захист безпечного функціонування транспорту. Відносини, що стосуються транспортної діяльності в Україні, регулюються Законом України «Про транспорт», кодексами окремих видів транспорту, а також іншими законодавчими та нормативними актами. Єдина транспортна система України включає залізничний, морський, річковий, авіаційний, автомобільний, міський електричний, магістральний трубопровідний та інші види транспорту [13]. Експлуатація транспортної системи в Україні повинна забезпечувати безпеку життя і здоров'я громадян, збереження вантажів, що перевозяться, а також охорону навколишнього середовища. В КК України є окремий розділ, присвячений «Кримінальним правопорушенням проти безпеки руху та експлуатації транспорту», який містить 19 статей. Аналіз цих норм свідчить про їх достатню обґрунтованість, оскільки значна частина складів злочинів у цій сфері була відома законодавству та підтверджена прак-

тикою. Однак вітчизняне кримінальне законодавство потребує подальшого вивчення своїх теоретичних основ і практики застосування, а також глибшого наукового аналізу та вдосконалення. Це є сутністю наукового дослідження, яке, в першу чергу, полягає у безперервному пошуку нових знань [5, с. 138-139].

Слід також звернути увагу на повоєнний етап розвитку безпеки дорожнього руху, який розпочався з ухвалення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у 2015 році. Контроль за забезпеченням безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту під час воєнного часу здійснюється як на блокпостах, так і за їх межами, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 року № 1455 «Про затвердження Порядку встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування громадян, іноземців та осіб без громадянства, а також руху транспортних засобів в Україні або в окремих її місцевостях, де введено воєнний стан».

**Висновки.** Підсумовуючи, можна зазначити, що генезис забезпечення безпеки дорожнього руху починається з появи першого гужового транспорту в кінці XVII століття. Кримінальне законодавство, що стосується кримінальних правопорушень проти безпеки руху та експлуатації транспорту, почало формуватися на межі XVII–XIX століть, зокрема в напрямку створення окремих норм для захисту транспорту від злочинних посягань. Вітчизняне кримінальне законодавство розвивалося поступово, створюючи норми, які регулюють кримінально-правовий захист діяльності різних видів транспорту від злочинних загроз, незважаючи на складні проблеми кодифікації.

Наступним етапом в історії є революційний період 1917–1921 років, який відзначається прийняттям перших Правил дорожнього руху (ПДР). Ці правила на законодавчому рівні встановили порядок реєстрації автомобілів, форму шляхових листів та посвідчень водіїв, а також визначили обмеження швидкості, за порушення яких водії підлягали відповідальності. Подальший розвиток відбувався в період, коли Україна входила до складу СРСР (1922–1991 роки). На початку

радянської епохи основна увага в кримінально-правовій охороні безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту приділялася залізничному транспорту, який мав стратегічне значення під час громадянської війни. У період 1919–1927 років також розпочався етап створення першого кримінального кодексу. У цей час характерною рисою законодавства була відсутність досконалих норм, що регулюють відповідальність за злочини проти безпеки дорожнього руху, що не відповідало його важливості для розвитку країни. Ці прогалини частково компенсувалися інститутом аналогії кримінального закону.

З 90-х років XX століття, в умовах перебудови соціально-економічних відносин та переходу до ринкової економіки, а також у зв'язку з проголошенням незалежності України, перед суспільством постали стратегічні завдання щодо створення правової держави та розвитку національного кримінального законодавства. Новий етап забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні розпочався з 1991 року, коли країна здобула незалежність. Прийняття Закону України «Про дорожній рух» у 1993 році, постанови Кабінету Міністрів України «Про Правила дорожнього руху» у 2001 році та Кримінального кодексу України (2001 р.) закріпило належну поведінку учасників дорожнього руху в Україні як самостійної держави. Однією з новацій кодексу став окремий розділ «Кримінальні правопорушення проти безпеки руху та експлуатації транспорту», що містить 19 статей, які забезпечують захист безпечного функціонування транспортної системи України: залізничного, водного, повітряного, автомобільного та магістрального трубопровідного транспорту від загроз для життя і здоров'я громадян, їхньої власності та навколишнього середовища.

У рамках досліджуваної теми слід виділити повоєнний етап розвитку безпеки дорожнього руху, що розпочався з ухвалення Закону України «Про правовий режим воєнного стану» у 2015 році [14]. Контроль за забезпеченням безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту у воєнний час здійснюється як на блокпостах, так і за їх межами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Хрестоматія з історії держави і права України: у 2 т. / за ред. В. Д. Гончаренка. Київ : Ін Юре. Т 1: 3 найдавніших часів до початку XX ст. 1997. 561 с.
2. Музиченко П. Формування транспортної доктрини на українських землях у XVIII ст. *Молода Українська держава на межі тисячоліть : погляд в історичне минуле і майбутнє демократичної, правової держави Україна*: зб. наук. праць. Львів : Львів. ін-т внутр. справ, 2001. С. 158–162.
3. Звоненко О. О. Кримінальна відповідальність за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення дорожнього руху : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2018. 233 с.
4. Развадовський В. Й. Адміністративно-правове регулювання правовідносин у транспортній сфері України : монографія. Харків : НУВС, 2004. 284 с.
5. Рудик М. М. Теорія та практика запобігання кримінальним правопорушенням у сфері безпеки дорожнього руху та експлуатації автомобільного транспорту в Україні: дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2023. 443 с.
6. Кримінальний кодекс 1960 року : Закон України від 28 груд. 1960 р. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2001-05#Text>.
7. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07 груд. 1984 р. № 8073-X. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>
8. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. М-ва внутр. справ, 2004. 360 с.
9. Про дорожній рух : Закон України від 30.06.1993 р. Дата оновлення: 04.02.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3353-12>.
10. Про затвердження Правил дорожнього руху : постанова Кабінету Міністрів України від 31 груд. 1993 р. № 1094. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1094-93-%D0%BF>
11. Лакійчук Я. О. Історико-правові засади розвитку адміністративно-правового статусу учасників дорожнього руху в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 3. С. 185–190.
12. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05 квіт. 2001 р. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
13. Про транспорт : Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/232/94-%D0%B2%D1%80#Text>
14. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

УДК 343.15

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.20>**Сачко О. В.,**доктор юридичних наук, професор,  
професор кафедри адміністративного і кримінального права  
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара**Кузнєцов М. Г.,**

кандидат юридичних наук, адвокат

## КРИМІНАЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ ВИБОРЧИХ ПРАВ ГРОМАДЯН ІЗ ВИКОРИСТАННЯМ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

**Анотація.** У статті здійснено криміналістичний аналіз злочинів проти виборчих прав громадян, що вчиняються з використанням інформаційних технологій. Розглянуто ключові аспекти та форми реалізації цих злочинів у сучасному цифровому середовищі України. Особливу увагу приділено аналізу злочинів, передбачених статтями 157-160 Кримінального кодексу України, зокрема фальсифікації виборчих документів, маніпуляції даними Державного реєстру виборців та несанкціонованому втручання в інформаційні системи Центральної виборчої комісії. Описано методи, якими зловмисники впливають на виборчий процес, такі як DDOS-атаки, введення неправдивої інформації до виборчих баз даних, використання бот-мереж для поширення дезінформації, а також втручання в інформаційне середовище шляхом організації інтернет-пропаганди. Досліджено роль як зовнішніх суб'єктів (осіб, які не мають офіційного доступу до виборчих ресурсів), так і внутрішніх (працівників виборчих органів), які можуть використовувати свої посадові повноваження для маніпуляції виборчим процесом. Особливу увагу приділено впливу російських спецслужб на виборчий процес в Україні, що здійснюється через соціальні мережі, інтернет-ресурси та інші інформаційно-телекомунікаційні платформи. Виявлено, що ці суб'єкти використовують фейкові новини, пропаганду та дезінформацію для дестабілізації ситуації під час виборів, підбурюють до сепаратистських дій та дискредитують державні органи влади. У статті підкреслено необхідність посилення захисту виборчих прав громадян у цифровому просторі шляхом удосконалення законодавства щодо інформаційної безпеки виборчих процесів. Окремо розглядається питання можливого впровадження електронного голосування в Україні, яке є передчасним через високі ризики кіберзагроз та недовіру громадян до виборчої системи.

**Ключові слова:** злочини проти виборчих прав, інформаційні технології, кібератаки, виборчий процес, Державний реєстр виборців, фальсифікація виборчих документів, інформаційна безпека, електронне голосування.

### **Sachko O. V., Kuznietsov M. H. Forensic analysis of crimes against the electoral rights of citizens using information technology**

**Abstract.** The article provides a forensic analysis of crimes against the electoral rights of citizens committed with the use of information technology. The key aspects and forms of realization of these crimes in the modern digital environment of Ukraine are considered. Particular attention is paid to the analysis of crimes under Articles 157-160 of the Criminal Code of Ukraine, in particular, falsification of election documents, manipulation of the State Voter Register data and unauthorized interference with the Central Election Commission's information systems. The author describes the methods used by attackers to influence the electoral process, such as DDOS attacks, entering false information into electoral databases, using botnets to spread disinformation, and interfering with the information environment by organizing online propaganda. The role of both external actors (persons who do not have official access to electoral resources) and internal actors (employees of electoral bodies) who can use their official powers to manipulate the electoral process is investigated. Particular attention is paid to the influence of Russian special services on the electoral process in Ukraine, which is carried out through social networks, Internet resources and other information and telecommunication platforms. It is revealed that these actors use fake news, propaganda and disinformation to destabilize the situation during the elections, incite separatist actions and discredit the state authorities. The article emphasizes the need to strengthen the protection of citizens' electoral rights in the digital space by improving the legislation on



information security of electoral processes. The author also discusses the issue of possible introduction of electronic voting in Ukraine, which is premature due to the high risks of cyber threats and the lack of public confidence in the electoral system.

**Key words:** *crimes against electoral rights, information technology, cyberattacks, electoral process, State Voter Register, falsification of electoral documents, information security, electronic voting.*

**Постановка проблеми.** Сучасні виборчі процеси все більше піддаються впливу інформаційних технологій, які, з одного боку, сприяють їхній прозорості та ефективності, а з іншого – створюють нові загрози для виборчих прав громадян. Використання цифрових технологій для фальсифікації результатів голосування, маніпуляції даними Державного реєстру виборців та втручання в роботу виборчих комісій значно ускладнює виявлення та попередження таких правопорушень. Особливу тривогу викликають кібератаки та інформаційні впливи, спрямовані на дестабілізацію виборчого процесу, підрив довіри до державних інституцій та порушення виборчих прав громадян. В Україні проблема кіберзлочинів проти виборчих прав особливо загострилася в контексті гібридної війни та інформаційної агресії з боку Російської Федерації. Зловмисники активно використовують бот-мережі, хакерські атаки, поширюють дезінформацію через соціальні мережі та інші інтернет-ресурси з метою впливу на результати виборів та дискредитації державної влади. З огляду на високу ймовірність подальшого використання цих технологій у виборчих кампаніях, постає необхідність детального криміналістичного аналізу цих злочинів та розробки ефективних механізмів протидії. Недостатність законодавчого регулювання кіберзлочинів у виборчій сфері, слабка інформаційна безпека та відсутність належного технічного забезпечення для захисту виборчих процесів створюють значні ризики для їх легітимності та прозорості. Це вимагає удосконалення національного законодавства, зміцнення кібербезпеки та активізації міжнародної співпраці в сфері захисту виборчих прав громадян. Таким чином, виникає необхідність комплексного дослідження злочинів проти виборчих прав громадян із використанням інформаційних технологій, що передбачає аналіз сучасних загроз, методів їх реалізації та розробку правових і технічних механізмів захисту від кіберзлочинів у виборчій сфері.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблема використання інформаційних технологій для порушення виборчих прав громадян стає об'єктом дедалі більшої уваги науковців та практиків у сфері кримінології, права, кібербезпеки та політології. Значна частина досліджень зосереджена на вивченні новітніх загроз для демократичних процесів, пов'язаних із кібератаками, фальсифікаціями та дезінформацією під час виборчих кампаній.

Одним із важливих напрямів сучасних досліджень є вивчення механізмів кіберзлочинів у виборчій сфері. Зокрема, роботи таких авторів, як А. Селезньов і Л. Петрова, присвячені аналізу способів несанкціонованого втручання в бази даних Державного реєстру виборців та інформаційних ресурсів Центральної виборчої комісії. Дослідники наголошують на використанні DDOS-атак, фальсифікації виборчих документів та маніпуляції інформацією в електронних системах для спотворення результатів голосування. У їхніх роботах детально розглянуто випадки втручання у виборчі процеси через хакерські атаки, що мали місце під час виборів у різних країнах.

Важливу роль у вивченні цієї проблематики відіграють дослідження, спрямовані на аналіз міжнародного досвіду протидії кіберзагрозам у виборчій сфері. Наприклад, у роботах В. Гудрі та Д. Мансбрідж розглянуто правові та технічні аспекти захисту виборчих процесів у Європейському Союзі та США. Вони звертають увагу на роль спеціалізованих державних органів та міжнародних організацій у забезпеченні кібербезпеки під час виборів, акцентуючи на необхідності розробки міжнародних стандартів для боротьби з кіберзлочинами у виборчій сфері.

Також варто відзначити наукові публікації, які стосуються юридичних аспектів протидії кіберзлочинам у виборчій сфері. О. Белов та М. Савченко вивчають питання відповідальності за злочини проти виборчих прав із застосуванням інформаційних технологій,

аналізуючи можливості вдосконалення кримінального законодавства України у цьому напрямі. Вони вказують на недостатність регулювання таких злочинів і необхідність імплементації міжнародного досвіду у національне право.

Незважаючи на значний науковий інтерес до теми, багато аспектів досі залишаються недостатньо дослідженими, особливо щодо практичних механізмів протидії кіберзлочинам у виборчій сфері на національному рівні. Сучасні виклики вимагають подальших досліджень, спрямованих на створення ефективних правових та технічних механізмів захисту виборчих прав у цифрову епоху.

**Мета** полягає у криміналістичному аналізі злочинів проти виборчих прав громадян із використанням інформаційних технологій, а також у розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення механізмів їх розслідування та запобігання. Враховуючи транснаціональний характер таких злочинів і значний вплив осіб з високим політичним та соціальним статусом, виникає необхідність у посиленні міжнародного співробітництва та підвищенні рівня підготовки слідчих і оперативних працівників для ефективної боротьби з цими правопорушеннями.

**Виклад основного матеріалу.** У криміналістичній літературі розслідуванню злочинів проти виборчих прав громадян присвячено обмежену кількість робіт як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Серед науковців, які зробили вагомий внесок у цю тему, можна виділити таких: О.Ю. Антонов, який у своїй дисертаційній роботі на здобуття ступеня доктора юридичних наук спробував дати кримінологічне визначення поняття «виборча злочинна діяльність». На його думку, виборча злочинна діяльність – це комплекс злочинів і правопорушень, пов'язаних із підготовкою та проведенням виборів, метою яких є обрання або не обрання певного кандидата. Він виділив п'ять основних видів таких правопорушень: фальсифікація підписів виборців, використання антиреклами як методу впливу на виборців і кандидатів, посадові злочини (включаючи використання адміністративного ресурсу), порушення порядку фінансування передвиборчої агітації та обман виборців.

Особливу увагу Антонов приділяє терміну «електоральний», який походить від латинського слова «elector» (виборець) і стосується злочинів, що пов'язані із виборчими процесами. На думку автора, більшість виборчих злочинів здійснюються не виборцями, а тими, хто зацікавлений в обранні кандидата або організує виборчий процес. Цю тезу підтверджують праці політологів, які виділяють три основні елементи виборчої системи: виборці, політики і механізми їх взаємодії.

Також варто зазначити дослідження О.В. Кубаревої, яка розглядала злочини, пов'язані з виборчими правами, з урахуванням їх кримінально-правових і криміналістичних аспектів. Вона виділила три рівні злочинів: 1) «матеріальні» злочини, спрямовані на безпосереднє порушення виборчих прав (наприклад, фальсифікація результатів голосування або порушення порядку фінансування виборчої кампанії); 2) злочини, що супроводжують виборчі правопорушення, включаючи злочини проти життя і здоров'я осіб, громадського порядку та моралі, а також у сфері інформаційних технологій; 3) корупційні злочини, вчинені службовими особами [6, с. 138].

Аналізуючи зазначене визначення, варто відзначити недостатність чіткої аргументації щодо розподілу на окремі «рівні» виборчих злочинів. Зокрема, невирішеною залишається проблема відмежування «інших» злочинів від «суміжних», адже корупційні дії посадових осіб можуть одночасно виступати елементами підготовки, вчинення або приховування злочинів, пов'язаних із реалізацією виборчих прав. У контексті дослідження виборчих злочинів через призму їх належності до корупційних технологій, такі правопорушення доцільно трактувати як інструменти організації та здійснення виборчого процесу окремими політичними діячами, посадовими особами та державними органами, що використовують протиправні методи, включно з масовим або індивідуальним підкупом виборців, незаконним втручанням у свідомість виборців та впливом на їх електоральну поведінку, а також іншими корупційними діями в інтересах окремих партій або кандидатів.

Однак, результати попередніх досліджень потребують перегляду та адаптації з урахуванням змін, внесених до чинного законодавства, зокрема, до Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України, а також інших нормативних актів, що регламентують різні етапи виборчого процесу [1]. Не менш важливим аспектом є врахування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) та їх впливу на виборчий процес, адже саме ці технології часто використовуються під час здійснення злочинів проти виборчих прав громадян.

У контексті дослідження, «нові технології голосування» (НТГ) охоплюють застосування ІКТ для проведення голосування та підрахунку голосів. Впровадження НТГ за останні роки стало поширеним явищем у багатьох країнах, що, у свою чергу, викликає дискусії щодо відповідності таких технологій міжнародним стандартам демократичних виборів. У деяких державах НТГ використовуються постійно, в інших же від них відмовились через низку технічних і правових викликів.

Застосування НТГ створює значні виклики для забезпечення прозорості виборчого процесу. Зокрема, такі технології ускладнюють фізичне спостереження за ключовими процесами, що підвищує ризики незаконного втручання у вибори за допомогою інформаційних систем. Більше того, НТГ можуть бути складними для розуміння та використання представниками правоохоронних органів, що негативно впливає на ефективність розслідування злочинів у цій сфері.

Під час проведення чергових місцевих виборів 2015 року органами Національної поліції України було ініційовано 478 досудових розслідувань за статтями 157-160 Кримінального кодексу України [5], що передбачають відповідальність за злочини проти виборчих прав громадян. Серед цих справ, близько 16 % (78 кримінальних проваджень) стосувалися подання неправдивих відомостей до органів ведення Державного реєстру виборців або фальсифікації виборчих документів, підсумків голосування чи даних Державного реєстру виборців (ст. 158 КК України). Способи вчинення зазначених злочинів, визначені в ст. 158 КК України, включають:

1) навмисне подання недостовірних відомостей до органу ведення Державного реєстру виборців; 2) навмисне внесення недостовірних даних до бази Державного реєстру виборців; 3) несанкціоновані дії з інформацією в базі даних Державного реєстру виборців; 4) інші форми несанкціонованого втручання до бази даних Державного реєстру виборців. Останні три способи тісно пов'язані з використанням інформаційних технологій.

З матеріалів слідчої та судової практики, а також опитувань ІТ-фахівців, випливає, що несанкціоноване втручання у Державний реєстр виборців може здійснюватися, наприклад, через DDOS-атаки на веб-сайт Центральної виборчої комісії (ЦВК). Метою таких атак є: 1) порушення нормальної роботи веб-сайту через перевантаження серверів, що блокує доступ користувачів до сайту та його даних, спричиняючи паніку та недовіру до результатів виборів на окремих ділянках або загалом; 2) виявлення вразливостей у системі інформаційної безпеки та завантаження шкідливого програмного забезпечення, що дозволяє зловмисникам змінювати інформацію, порушувати маршрутизацію даних і здійснювати інші несанкціоновані дії, використовуючи DDOS-атаку як прикриття; 3) отримання доступу до пов'язаних серверів, що виконують операції, результати яких відображаються на офіційному веб-сайті ЦВК. Незаконний доступ дозволяє надсилати неправдиві дані до Державного реєстру виборців, підробляти інформацію про хід і результати виборів, спотворювати обробку даних та фальсифікувати підсумки голосування.

Окрім того, вчинення злочинів проти виборчих прав може бути пов'язане з іншими формами використання інформаційних технологій, зокрема: а) створення спам-розсилок із погрозами на адресу окремих осіб; б) безготівкові перекази коштів; в) розміщення політичної реклами, агітаційних текстів або новин на користь певних політичних партій, громадських організацій чи медіа за допомогою бот-мереж, тролінгу або вторинних інтернет-ресурсів.

Зазначені технології, як правило, реалізуються так званими «зовнішніми» суб'єктами, тобто особами, які не перебувають у трудових

відносинах з підприємствами, установами чи організаціями, стосовно яких здійснюється незаконний вплив з використанням інформаційних технологій, включаючи активне застосування бот-мереж. Однак несанкціоноване втручання в роботу баз даних Державного реєстру виборців, веб-сайту Центральної виборчої комісії та пов'язаних із ними серверів може здійснюватися також так званими «внутрішніми» суб'єктами. Це можуть бути [2, с. 304]: 1) співробітники ЦВК або її структурних підрозділів, таких як: а) відділ адміністрування та захисту інформації, інформаційного забезпечення, аналітичної обробки даних та/або супроводу програмного забезпечення Управління інформаційного забезпечення Секретаріату ЦВК; б) відділ ведення Державного реєстру виборців, працівники якого мають право здійснювати операції щодо адміністрування Реєстру виборців та використовувати програмне забезпечення автоматизованої інформаційно-телекомунікаційної системи «Державний реєстр виборців»; 2) працівники підприємств, установ чи організацій, відповідальні за системне програмне забезпечення функціонування цієї автоматизованої системи.

Кіберзлочини та нові форми правопорушень проти виборчого права можуть проявлятися через використання зазначеними суб'єктами інформаційно-телекомунікаційних технологій для фальсифікації результатів голосування або даних Державного реєстру виборців. Це включає завантаження шкідливого або нав'язливого програмного забезпечення різних видів, наприклад, виконуваного коду, скриптів, активного контенту та іншого шкідливого програмного забезпечення, яке може бути впроваджене через зовнішні носії інформації, надсилання повідомлень із посиланнями на сайти, що містять шкідливе ПЗ тощо. Такі дії можуть бути підготовлені заздалегідь, а шкідливе програмне забезпечення – активоване в заздалегідь визначений момент для забезпечення незаконного втручання в роботу систем.

Таким чином, зловмисники прагнуть приховано подолати системи захисту та несанкціоновано втрутитися в нормальне функціонування електронно-обчислювальних машин,

систем автоматизації, комп'ютерних мереж або систем електрозв'язку. Їхньою кінцевою метою є порушення встановлених процедур обробки інформації для фальсифікації процесу та результатів волевиявлення громадян під час виборів.

Застосування інформаційно-телекомунікаційних систем та їх ресурсів може використовуватися при скоєнні різноманітних злочинів проти виборчих прав громадян. Примусове втручання у реалізацію виборчих прав громадян або права брати участь у референдумі, а також у діяльність виборчих комісій, комісій з референдуму чи офіційних спостерігачів може здійснюватися через спам-розсилки з погрозами, адресовані конкретним особам [7]. Використання інформаційних технологій також може бути пов'язане із здійсненням безготівкових розрахунків при підкупі виборців або учасників референдуму, а також при порушенні порядку фінансування політичних партій, виборчої агітації чи агітації на всеукраїнських або місцевих референдумах [3].

Для приховування злочинних дій зловмисники часто вдаються до розміщення спеціальних політичних рекламних оголошень, агітаційних матеріалів і політичних новин на підтримку окремих кандидатів, або ж розповсюджують неправдиву інформацію, спрямовану на дискредитацію суперників. Це відбувається через різні платформи, зокрема через веб-сайти провайдерів, громадських організацій, політичних партій та засобів масової інформації. Для цього активно використовуються мережі фальшивих акаунтів, ботнети, інструменти інтернет-тролінгу, а також посилання на сторонні ресурси.

За даними, оприлюдненими на офіційному веб-сайті Генеральної прокуратури України, протягом 2014–2018 років було відкрито 99 кримінальних проваджень за ст. 158 Кримінального кодексу України. Водночас слід зазначити, що частина злочинів, пов'язаних із використанням інформаційних технологій при порушенні виборчого права, кваліфікується за іншими статтями КК України. Наприклад, у серпні 2018 року співробітники Служби безпеки України повідомили про відкриття кримінального провадження за фактами злочинів проти основ національної безпеки. Було вияв-

лено та зупинено діяльність інтернет-пропагандистів, які планували втручання у президентські вибори в Україні, що мали відбутися 31 березня 2019 року. Оперативники встановили, що через соціальні мережі російські спецслужби у містах Дніпро, Кривий Ріг та Нікополь за фінансову винагороду залучали громадян України до протиправної діяльності.

Серед завдань, які були визначені представниками держави-агресора, виділяються наступні: 1) виявлення блогерів та активних учасників соціальних мереж, здатних публікувати політичні новини, що надходили з Російської Федерації за грошову винагороду; 2) залучення «підставних» осіб для реєстрації інтернет-ресурсів у доменній зоні України; 3) пошук та замовлення послуг щодо просування інтернет-ресурсів і контенту в ІТ-компаніях, розташованих у південно-східних регіонах України. Ці дії спрямовувалися на приховування причетності Росії до поширення дезінформації та пропаганди проросійських учасників виборчого процесу. Крім того, російські куратори прагнули активізувати сепаратистські настрої напередодні та під час президентських виборів в Україні, що включало публікацію матеріалів, спрямованих на дискредитацію української влади, та створення груп під прикриттям так званого патріотичного руху. Через ці ресурси планувалося поширювати деструктивні заклики, що містили підбурювання до насильницької зміни конституційного ладу України та порушення її територіальної цілісності.

Експерти-політологи припускають можливість використання інтернет-ресурсів, соціальних мереж та хакерських атак для впливу на виборчий процес, зокрема вказують на факти блокування акаунтів громадських діячів і політиків у соціальних мережах напередодні виборів [8, с. 38]. В Україні була затверджена концепція електронної демократії, одним із заходів якої є підготовка нормативно-правових актів для впровадження системи електронного голосування. Проте, враховуючи високі ризики кібератак на офіційні веб-ресурси регуляторних та адміністративних органів, продовження використання паперової системи голосування наразі розглядається як один із ключових інструментів для захисту

виборів від зовнішнього втручання. Впровадження електронних технологій вважається передчасним, доки рівень довіри громадян до виборчого процесу залишається низьким, що узгоджується з міжнародними рекомендаціями щодо проведення виборів [4].

**Висновки.** У ході дослідження теми криміналістичного аналізу злочинів проти виборчих прав громадян із використанням інформаційних технологій було встановлено, що сучасні виборчі процеси в Україні зазнають дедалі більшого впливу цифрових технологій. Інформаційні технології стають не лише інструментом для організації та забезпечення прозорості виборів, а й використовуються для вчинення різноманітних злочинів проти виборчих прав громадян. Основними загрозами є фальсифікація виборчих документів, маніпуляція даними Державного реєстру виборців, несанкціоноване втручання в роботу інформаційних систем Центральної виборчої комісії та DDOS-атаки.

Використання інформаційно-телекомунікаційних технологій для вчинення злочинів проти виборчого права включає такі форми: навмисне внесення неправдивих відомостей до Державного реєстру виборців, організація кібератак на виборчі системи з метою фальсифікації результатів голосування та маніпулювання інформаційним середовищем через пропаганду, дезінформацію та підбурювання до насильницьких дій. Значну роль у таких злочинах відіграють як «зовнішні» суб'єкти, що не мають офіційного доступу до державних інформаційних ресурсів, так і «внутрішні» – працівники виборчих органів та відповідних інформаційних підрозділів, які можуть використовувати свої повноваження для втручання в електронні системи. Також було встановлено, що поряд із несанкціонованим доступом до виборчих систем, значна частина злочинів здійснюється через соціальні мережі та інтернет-платформи. Російські спецслужби активно використовують такі засоби для впливу на громадську думку, поширення фейкових новин, дискредитації кандидатів та просування сепаратистських настроїв, зокрема через купівлю інтернет-ресурсів та залучення громадян до поширення дезінформації.

**СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:**

1. Виборчий кодекс України від 19.12.2019 № 396-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text>
2. Ключковський Ю.Б. Принципи виборчого права: доктринальне розуміння, стан та перспективи законодавчої реалізації в Україні: монографія. Київ: Віате, 2018. 908 с.
3. Кодекс поведінки міжнародних спостерігачів за виборами від 31.03.2006 URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884\\_001#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884_001#Text)
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950, ратифікована Законом України № 475/97-ВР від 17.07.97 URL: [https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995\\_004#Text](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text)
5. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
6. Натуркач Р.П. Норма виборчого права України: окремі ознаки та зміст. *Аналітично-порівняльне правознавство*. № 1. 2024. С. 138-143.
7. Посібник Ради Європи «Використання міжнародних виборчих стандартів». 2017. 119 с. URL: [chromextension://efaidnbnmnnibpcajpcgclclefindmkaj/https://rm.coe.int/usinginternational-election-standards-ukr-web/168077d48b](https://rm.coe.int/usinginternational-election-standards-ukr-web/168077d48b)
8. Серьогіна С. Європейські стандарти виборів і виборче законодавство України. *Вісник центральної виборчої комісії*. № 7. С. 38-42.
9. Батраченко Т.С. Кримінальна відповідальність за порушення порядку фінансування виборчої кампанії кандидата, політичної партії (блоку) : монографія. Дніпропетровськ : Вид-во «Адверта», 2016. 181 с.
10. Теорія доказів: підручник для слухачів магістратури юридичних вузів / Антонов К. В., Сачко О. В., Тертишник В. М., Уваров В. Г./ За заг. ред. д.ю.н, професора В. М. Тертишника. К.: Алерта, 2015. 294 с. ISBN 978-617-566-336-3

**Хорошун О. В.,**кандидат юридичних наук, директор  
Дніпровського інституту

ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом»

## ПРОБЛЕМИ ДОКАЗОВОГО ПРАВА

**Анотація.** Стаття присвячена комплексному аналізу проблем доказового права як складової частини системи права України. Доказове право, що регулює процесуальні аспекти доказування в судових процесах, є важливим елементом забезпечення правосуддя, однак воно стикається з низкою теоретичних і практичних викликів. У статті розглядаються ключові проблеми, пов'язані із визначенням сутності доказового права, його співвідношенням із матеріальним і процесуальним правом, а також особливостями регулювання окремих інститутів, таких як письмові докази, судова експертиза та оцінка доказів. Зроблено акцент на важливості чіткого законодавчого визначення основних понять доказового права: «допустимість доказів», «достовірність доказів» і «достатність доказів».

Аналізуються особливості формулювання цих категорій у процесуальному законодавстві України, включаючи статті Цивільного, Господарського та Кримінального процесуальних кодексів, а також Кодексу адміністративного судочинства. Визначено, що відсутність чітких юридичних визначень і логічних підходів до регулювання процедур доказування призводить до правових колізій, зокрема у сфері визнання доказів недопустимими. Досліджено ключові аспекти критики чинного кримінального процесуального законодавства, зокрема його надмірну формалізованість, яка може суперечити принципам логіки, об'єктивного пізнання та природного права. Увагу приділено проблемам, що виникають у міжнародному співробітництві щодо збирання доказів, а також складнощам, пов'язаним із правовим статусом даних, отриманих від іноземних правоохоронних органів чи адвокатури. Окремо проаналізовано роль правових інститутів у структурі доказового права. Встановлено, що доказове право не можна вважати самостійним інститутом, оскільки його норми є інтегрованою частиною процесуального права, а регулювання доказування значною мірою залежить від загальних принципів та механізмів, закріплених у матеріальному праві.

**Ключові слова:** правоохоронна система, реформи, доказове право, допустимість доказів, достовірність доказів, достатність доказів, інститути права, правове регулювання, кримінальний процес, судочинство.

### **Khoroshun O. V. Problems of evidence law**

**Abstract.** The article is devoted to a comprehensive analysis of the problems of evidence law as an integral part of the Ukrainian legal system. Evidence law, which regulates the procedural aspects of proof in court proceedings, is an important element of justice, but it faces a number of theoretical and practical challenges. The article examines the key issues related to the definition of the essence of evidence law, its correlation with substantive and procedural law, and the specifics of regulation of certain institutions, such as written evidence, forensic examination and evidence evaluation. The author emphasizes the importance of a clear legislative definition of the basic concepts of evidence law: "admissibility of evidence", "reliability of evidence" and "sufficiency of evidence". The author analyzes the peculiarities of formulation of these categories in the procedural legislation of Ukraine, including articles of the Civil, Commercial and Criminal Procedure Codes, as well as the Code of Administrative Procedure. It is determined that the absence of clear legal definitions and logical approaches to the regulation of evidence procedures leads to legal conflicts, in particular, in the area of inadmissibility of evidence. The author analyzes the key aspects of criticism of the current criminal procedure legislation, in particular, its excessive formalization, which may contradict the principles of logic, objective knowledge and natural law. Attention is paid to the problems arising from international cooperation in the collection of evidence, as well as to the difficulties associated with the legal status of data obtained from foreign law enforcement agencies or the bar. The author also analyzes the role of legal institutions in the structure of evidence law. It is established that evidence law cannot be considered an independent institution, since its rules are an integrated part of procedural law, and the regulation of evidence largely depends on the general principles and mechanisms enshrined in substantive law.

**Key words:** law enforcement system, reforms, evidence law, admissibility of evidence, reliability of evidence, sufficiency of evidence, legal institutions, legal regulation, criminal procedure, judicial proceedings.

**Постановка проблеми.** Доказове право є ключовою складовою правової системи, яка забезпечує ефективність судочинства, реалізацію принципу верховенства права та захист прав і свобод громадян. Однак, у сучасному правозастосуванні виникає низка проблем, пов'язаних із невизначеністю основних понять доказового права, такими як допустимість, достовірність і достатність доказів. Законодавча неврегульованість окремих аспектів доказування, логічні суперечності та юридичні фікції у процесуальних кодексах, а також відсутність інтегрованої доктрини доказового права створюють значні виклики для забезпечення справедливості судового розгляду. Особливої актуальності ці проблеми набувають у кримінальному судочинстві, де доказування має відповідати найвищим стандартам доведеності, зокрема принципу «поза розумним сумнівом». Крім того, значну роль відіграють питання визнання доказів, отриманих із порушенням закону, допустимими, що впливає на права громадян і загальну ефективність правосуддя.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Проблематика доказового права активно розглядається як в українській, так і в зарубіжній науковій літературі. Серед українських науковців, які зробили вагомий внесок у розробку цієї тематики, варто відзначити роботи О. Грошевого, В. Тертишника, О. Костенка, які аналізують теоретичні аспекти доказового права, зокрема співвідношення доказів із матеріальним і процесуальним правом.

Праці О. Бондаренка, О. Стефанюка та С. Гавриленка присвячені питанням допустимості доказів, із акцентом на їх зв'язок із конституційними принципами права. У той же час дослідження Т. Д. Зразкової та В. С. Кузьміної висвітлюють специфіку доказового процесу в кримінальному судочинстві, особливо щодо процедурного забезпечення збору й оцінки доказів.

Зарубіжні дослідження (R. Allen, W. Twining) акцентують увагу на важливості стандартизації процесу доказування та застосуванні стандарту доведеності «поза розумним сумнівом» у різних правових системах. Праці J. Langbein і M. Damaska пропонують моделі інтеграції доказового права з міжнародними стандар-

тами судочинства, що є важливим у контексті міжнародного співробітництва.

Водночас, у багатьох дослідженнях залишається недостатньо висвітленою проблема взаємодії між правовими інститутами в системі доказового права та впливу норм матеріального права на процес доказування. Також відчутним є брак системного підходу до визначення понять «допустимість доказів» і «достовірність доказів», що ускладнює розробку єдиної доктрини доказового права.

Це підкреслює актуальність подальших наукових розвідок у сфері доказового права, спрямованих на вирішення зазначених проблем та вдосконалення нормативно-правової бази, яка забезпечить ефективне й справедливе судочинство.

**Метою статті** є дослідження проблем доказового права в Україні, аналіз нормативно-правових основ, виявлення прогалин і колізій у регулюванні процесу доказування та розробка рекомендацій щодо вдосконалення системи доказового права. Зокрема, увагу приділено визначенню понять допустимості, достовірності та достатності доказів, а також гармонізації доказового права з міжнародними стандартами у сфері судочинства.

**Виклад основного матеріалу.** Доказове право являє собою насамперед сукупність норм процесуального права, які регламентують процедуру доказування на всіх її стадіях. Ці норми встановлюють основні вимоги, яких необхідно дотримуватись під час виконання процесуальних дій, спрямованих на встановлення фактичних обставин справи.

Доказове право становить систему правових норм, які регулюють процедуру збирання, подання, дослідження та оцінки доказів у судових процесах. Воно встановлює мету та об'єкт доказування, визначає повноваження суб'єктів, що здійснюють доказову діяльність, види доказів та вимоги щодо їхньої належності, допустимості й достовірності. Окрім того, доказове право формує юридичну основу доказової діяльності, закріплює принципи оцінки доказів, критерії їхньої достатності, стандарт доведеності «поза розумним сумнівом» і гарантії забезпечення справедливого судового розгляду.

У системі доказового права функціонують



окремі правові інститути. Правовий інститут визначається як «порівняно невелика, структурно відокремлена група правових норм, що регулюють однорідні суспільні відносини певного виду» [7, с. 15]. На відміну від галузі права, інститут права регулює не всю сукупність однорідних суспільних відносин, а лише їх окремі видові особливості або виконує специфічну функцію в системі правового регулювання. До таких інститутів у доказовому праві належать, зокрема, інститути письмових доказів, судової експертизи, оцінки доказів тощо.

Однак, самотійне існування доказового права як інституту права викликає сумнів.

По-перше, доказове право не має ознаки відокремленості як невеликої групи норм. Хоча глава 5 розділу I Цивільного процесуального кодексу (ЦПК) дійсно є відносно структурно самотійною, норми щодо доказів і доказування містяться й в інших розділах ЦПК. Більшість із цих положень регулюють не лише питання доказування, а й процесуальний порядок виконання певних дій чи проваджень.

Таким чином, доказове право, незважаючи на наявність окремих інститутів, не може бути визнане самотійним інститутом права, оскільки його норми інтегровані в ширший процесуальний контекст і виконують комплексну функцію регулювання.

Ця галузь права має ґрунтуватися на об'єктивній теорії пізнання та логічно обґрунтованих принципах. Порівняльний аналіз концепцій доказування в різних галузях права дозволяє виявити як концептуальні розбіжності, так і доктринальні неточності у визначенні сутності та класифікації доказів. Наприклад, стаття 72 Кодексу адміністративного судочинства України визначає докази як «будь-які дані, на основі яких суд встановлює наявність або відсутність фактів, що підтверджують вимоги чи заперечення учасників справи, а також інших обставин, які мають значення для її вирішення». Ці дані визначаються через конкретні засоби: письмові, речові, електронні докази, висновки експертів та свідчення свідків [2, с. 106].

Аналогічне визначення закріплено в статті 73 Господарського процесуального

кодексу України та статті 76 Цивільного процесуального кодексу України. Проте в цих нормах міститься логічно некоректний силогізм: «доказами є дані, які встановлюються доказами». Такий підхід породжує концептуальну проблему замкненого кола, коли докази та засоби їхнього підтвердження не мають чіткого розмежування, що може ускладнити реалізацію судового процесу.

Чинний Кримінальний процесуальний кодекс України характеризується суперечливою та неоднорідною системою доказових норм, що створює потенційні ризики для ефективного функціонування кримінального правосуддя. У цій сфері неприйнятно застосовувати підходи, які базуються на концепції керованого хаосу, оскільки це може негативно вплинути на досягнення цілей кримінального процесу та спричинити правову нестабільність.

У Кримінальному процесуальному кодексі (КПК) та інших процесуальних актах доцільно закріпити чітке та обґрунтоване визначення доказів. Пропонується наступне формулювання: «Доказами є фактичні дані, отримані з дотриманням принципу верховенства права, у порядку, визначеному законом, які відповідають критеріям належності до справи, допустимості та достовірності».

Допустимість доказів означає їхню правову придатність для використання у кримінальному процесі. Відповідно до статті 62 Конституції України [4], обвинувачення не може базуватися на доказах, отриманих незаконно, або на припущеннях, а всі сумніви щодо вини особи тлумачаться на її користь.

Процесуальні кодекси, такі як Кодекс адміністративного судочинства (ст. 74) [3], Господарський процесуальний кодекс (ст. 77) [1], та Цивільний процесуальний кодекс (ст. 78) [10], містять положення про недопустимість доказів, отриманих з порушенням закону. Суд не бере до уваги такі докази, що є логічним, за умови чіткого законодавчого визначення порядку отримання доказів.

Зв'язок між допустимістю доказів та процедурою їх отримання відіграє ключову роль у забезпеченні захисту прав громадян і гарантуванні достовірності інформації, яка використовується в доказуванні. Законодавчі

положення, що регулюють процедуру збирання доказів, виконують важливу функцію захисту від незаконного втручання в особисті права.

Водночас із введенням нового КПК України виявлено низку проблем. Серед них:

– відсутність системного підходу до регулювання процесу доказування;

– прогалини у врахуванні правових позицій та практики Європейського суду з прав людини;

– недоліки у регулюванні негласних слідчих дій;

– юридичні фікції та правові колізії, які створюють перешкоди для ефективного правосуддя.

Ключові положення КПК, що визначають основи доказування, включають [6]:

1. Відповідно до ч. 3 ст. 9 КПК, всі нормативно-правові акти, які стосуються кримінального процесу, повинні узгоджуватися з КПК; застосування суперечливих актів є неприпустимим.

2. Згідно зі ст. 1 КПК, порядок кримінального провадження визначається виключно цим кодексом.

3. Відповідно до ч. 1 ст. 84 КПК, доказами визнаються лише ті фактичні дані, які отримані відповідно до процедури, встановленої КПК.

4. Частина 8 ст. 95 КПК уточнює, що пояснення, отримані сторонами провадження від учасників, не є джерелами доказів.

5. За ст. 86 КПК, доказ вважається допустимим, якщо його отримано у визначеному законом порядку; недопустимі докази не можуть бути використані в кримінальному процесі.

Таким чином, удосконалення правових норм, які регулюють доказування, є необхідним для забезпечення ефективності кримінального провадження та дотримання принципів справедливого правосуддя.

У цивільному судочинстві зазначена проблема значною мірою відсутня, оскільки стаття 59 Цивільного процесуального кодексу України визначає допустимість доказів за принципом: «суд не бере до уваги докази, отримані з порушенням порядку, встановленого законом». Це спрощує підхід до оцінки

доказів і зменшує можливості для юридичних суперечок.

Натомість у кримінальному процесі чинний КПК України настільки формалізує доказове право й інститут захисту, що виникають колізії з принципами логіки, об'єктивного пізнання та природного права. Це ризикує перетворити кримінальне провадження на безкінечний процес, що віддаляє суд від основного завдання – захисту прав і свобод людини.

Особливі труднощі виникають у контексті визнання недопустимими даних, отриманих різними суб'єктами, такими як органи із запобігання відмиванню коштів, митні служби, правоохоронні органи інших держав або адвокати згідно із Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Питання про допустимість таких доказів ускладнюється відсутністю чіткого законодавчого регулювання та неоднозначністю судової практики.

Головна проблема полягає у визначенні кола фактичних даних, які слід вважати недопустимими:

1. Чи це всі дані, отримані з порушенням будь-яких норм закону?

2. Чи лише ті, що отримані з порушенням норм КПК України?

3. Чи дані, здобуті в результаті істотного порушення конституційних прав і свобод?

4. Чи дані, отримані із суттєвим порушенням будь-яких законодавчих положень?

5. Або можливе інше тлумачення недопустимості?

Аналіз практики виявляє наявність значних прогалин у регулюванні процедур доказування, що зумовлює неоднозначність у їх застосуванні.

**Висновки.** Доказове право є фундаментальним елементом судового процесу, що регламентує порядок збирання, дослідження та оцінки доказів, необхідних для встановлення фактичних обставин у справі. Саме через процедуру доказування суд отримує можливість ухвалити об'єктивне та справедливе рішення. Незважаючи на свою важливість, доказове право стикається з низкою теоретичних та практичних проблем, які впливають на ефективність правосуддя. До ключових викликів належать питання обсягу,

допустимості, достовірності доказів, а також ефективності процесу їх оцінки.

Однією з найбільш актуальних проблем є допустимість доказів. Законодавство встановлює критерії, за якими докази можуть бути визнані придатними для використання у суді. Проте на практиці виникають складнощі з їхнім тлумаченням і застосуванням. Наприклад, у кримінальних справах часто виникають питання щодо доказів, отриманих із порушенням процесуальних норм, таких як незаконне прослуховування або обшук без дозволу суду. Особливий виклик становлять цифрові докази, отримані у формі електронних повідомлень, відеозаписів чи даних із камер спостереження. Через ризики фальсифікації, неналежну процедуру збору або порушення конфіденційності такі докази часто ставляться під сумнів. Це свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання у цій сфері. Ще однією важливою проблемою є оцінка доказів. Від суб'єктивного сприйняття суддею наданих матеріалів значною мірою залежить кінцевий результат справи. Процес оцінки доказів є особливо складним у справах із непрямыми доказами, де важливо забезпечити об'єктивність та узгодженість підходів. Ризик виникнення помилкових або необґрунтованих рішень зростає у справах, де відсутні прямі докази, і суддя змушений враховувати сукупність непрямих обставин.

Обсяг доказів, які подаються у справі, також є предметом дискусій. З одного боку, надлишковість доказів може призвести до затягування судового процесу, перевантаження суду й ускладнення їх оцінки. З іншого боку, недостатня кількість доказів обмежує

можливість встановлення істини. Необхідно забезпечити баланс між обсягом доказів та їхньою процесуальною доцільністю. Окремої уваги потребує питання меж допустимих методів отримання доказів, особливо в контексті негласних слідчих дій. Баланс між ефективністю розслідування та захистом прав громадян є ключовим викликом для правової системи. У міжнародному правосудді додатково виникають труднощі з визнанням доказів, отриманих в інших юрисдикціях, через відмінності у стандартах доказування. Складність доказування є характерною для окремих категорій справ, таких як комерційні спори, екологічні порушення або медичні справи. Такі випадки потребують залучення кваліфікованих експертів, що ускладнює процес доказування через можливість конфлікту інтересів або маніпуляції висновками. У кримінальних справах додатковий виклик створює презумпція невинуватості, яка передбачає, що тягар доказування покладено на обвинувачення. Проте у практиці трапляються випадки, коли обвинувачений змушений самостійно шукати докази на свою користь, що ставить під сумнів рівність сторін у процесі.

Проблеми доказового права є багатоаспектними і потребують системного підходу до їх вирішення. Сучасні виклики, зумовлені розвитком технологій і зростанням складності судових процесів, вимагають удосконалення законодавства щодо критеріїв допустимості, достовірності та оцінки доказів. Важливо також забезпечити ефективний баланс між захистом прав осіб і забезпеченням інтересів правосуддя, щоб гарантувати справедливий, об'єктивний та ефективний судовий процес.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Господарський процесуальний кодекс України : [офіційний текст]. К., 2004. 112 с. (Відомості Верховної Ради України. 2004. № 27. ст. 218).
2. Доказове право: підручн. / В. М. Тертишник, О. І. Тертишник, А.Є. Фоменко, В.В. Ченцов; за заг. ред. д. ю. н, професора В.М. Тертишника. Київ: Алерта, 2022. 448 с.
3. Кодекс адміністративного судочинства України : [офіційний текст]. К., 2005. 38 с. (Відомості Верховної Ради України. 2005. № 35. ст. 446).
4. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07.12.1984 р. № 80731-X (з наст. змін. та допов.) Відомості Верховної Ради Української РСР. 1984. № 51. Ст. 1122.
5. Конституція України // Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1996. № 30. с. 141. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10. № 11–12. № 13. ст.88.

7. Крушинський С.А. Подання доказів у кримінальному судочинстві України. Монографія. Хмельницький: Хмельницький університет управління та права. 2017. 247 с.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закону України від 05.07.2012 р. № 5076-VI (з наст. змін. та допов.) Відомості Верховної Ради. 2013. № 27. ст.282.
9. Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994р. № 4038-XII (зі змін. та допов.) Відомості Верховної Ради України. 1994. № 28. Ст. 232.
10. Цивільний процесуальний кодекс України : [офіційний текст]. К., 2004. 80 с. (Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40. ст. 320).

## МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.3

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2024.4.22>

**Котляренко О. П.**,  
кандидат юридичних наук,  
начальник кафедри військового права та правоохоронної діяльності  
Інституту стратегічних комунікацій  
Національного університету оборони України

**Федчук Т. Ю.**,  
ад'юнк  
Національного університету оборони України

### ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ГУМАНІТАРНОГО ПРАВА

**Анотація.** Дана наукова стаття присвячена актуальним проблемам дослідження розвитку та витоків міжнародного гуманітарного права, аналізу ролі і характеру впливу на цей процес політичних, культурних та релігійних факторів всередині суб'єктів цього права – держав та державоутворень. Визначено, що поява і становлення держав сприяли складному і тривалому процесу міжнародної нормотворчості щодо створення усталених норм права, покликаних регулювати правила поведінки сторін збройних конфліктів. Розкрито, що хоча в давнину ці норми не закріплювалися на законодавчому рівні, залежали від домовленостей між сторонами конфлікту та мали епізодичний характер – вони стали підґрунтям спочатку звичаєвих норм, а потім і норм міжнародних договорів. Подальше правове закріплення цих правил було складним і неоднозначним процесом, внаслідок якого сформувалося сучасне міжнародне гуманітарне право (далі – МГП) як звод міжнародно визнаних норм, у тому числі в частині зобов'язання держав щодо їх дотримання. Наголошено, що МГП – це компроміс між двома протилежними принципами: гуманності і військової необхідності, акцент у якому зміщувався в різні періоди історії людства під впливом політичних, безпекових, культурних та релігійних факторів. Якщо військова необхідність допускає застосування сили задля вирішення конфлікту, то принцип гуманності обмежує застосування цієї сили і заперечує завдання надмірних страждань і шкоди у досягненні законної мети збройного конфлікту – ослаблення супротивника. Досліджено окремі періоди розвитку права війни. Акцентовано увагу на тому, що норми МГП об'єднали практичний досвід, релігійні і морально-етичні норм та покликані “гуманізувати” таке антигуманне за суттю явище як війна, забезпечити захист найбільш вразливих категорій осіб: дітей, жінок, поранених і хворих, військовополонених тощо. Це право не тільки юридичного, а й морального характеру є ознакою дорослішання суспільства. МГП формувалося одночасно зі становленням держав – його суб'єктів під впливом панівних релігійних, політичних і безпекових реалій. Відповідно до цього інтерпретувалося і співвідношення військової необхідності та гуманності. Водночас, норми МГП засновуються на засадах етики і моральності – гуманності, милосердя, співчуття – якостей, іманентно властивих людській особистості, втрата яких знецінює будь-які досягнення цивілізації і становить небезпеку для її існування. Визначено можливі шляхи розвитку МГП: поширення знань серед його носіїв, зміни в державній та освітній політиці держав – суб'єктів міжнародного права.

**Ключові слова:** *військова необхідність, збройний конфлікт, звичаєві норми, вразливі категорії осіб, суб'єкт міжнародного права.*

#### **Kotliarenko O. P., Fedchuk T. Yu. Periods of development of international humanitarian law**

**Abstract.** This scientific article is devoted to the current problems of researching the origins and development of international humanitarian law, analyzing the role and nature of the influence on this process of political, cultural and religious factors within the subjects of this law – states and state entities. It was determined that the emergence and formation of states contributed to the complex and long process of international rule-making regarding the creation of established norms of law, the content of which are the rules of behavior during armed conflicts. Separate periods of the development of the law of war have been studied.

It was revealed that although in ancient times these norms were not fixed at the legislative level, they depended on the agreements between the parties to the conflict, and had an episodic nature – they became the basis of customary norms, and then of international treaties. Further legal consolidation of these rules was a complex and ambiguous process, as a result of which modern international humanitarian law (hereinafter – IHL) was formed as a set of internationally recognized norms, including the obligation of states to comply with them. Emphasized, IHL is a compromise between two opposite principles: humanity and military necessity, the emphasis of which shifted in different periods of human history under the influence of political, security, cultural and religious factors. If military necessity allows the use of force to resolve the conflict, then the principle of humanity limits the use of this force and denies the task of excessive suffering and harm in achieving the legitimate goal of an armed conflict – weakening the enemy. Attention is focused on the fact that the norms of IHL combine practical experience, religious and moral and ethical norms and are designed to «humanize» such an essentially inhumane phenomenon as war, to ensure the protection of the most vulnerable categories of persons: children, women, wounded and sick, prisoners of war, etc.. This right to protection of not only legal, but also moral nature is a sign of the maturing society. The possible ways of development of IHL are determined: the spread of knowledge among its bearers, changes in the state and educational policy of states – subjects of international law.

**Key words:** *military necessity, armed conflict, customary norms, vulnerable categories of persons, subject of international law.*

Війна здавна була однією з форм міжнародних відносин і навіть складовою механізмом державотворення. Не дивно, що і правові норми, покликані регулювати ведення війни, такі ж давні. Якщо у давнину війни часто зводилися до безжалісного взаємонищення, то усвідомлення суспільством цінності людського життя, призводить до встановлення певних узагальнених правил, що обмежують насильство і руйнівну силу воєн. Універсальні за своєю суттю, за своїм походженням і застосуванням правила ведення бойових дій часто були обмежені окремими регіонами та навіть конкретною війною.

Протягом останніх п'яти тисяч років у світі відбулося близько 14 тисяч воєн, в яких, за приблизними підрахунками, загинуло понад 5 млрд чоловік. XX століття не стало винятком, адже саме у цей період відбулися дві найбільш руйнівні війни. Втрати у Першій світовій війні становлять 10 млн убитими і 21 млн загиблих внаслідок голоду та хвороб. У Другій світовій війні за різними даними загинуло від 40 млн до 62 млн чоловік. Ця статистика свідчить про необхідність синергії зусиль міжнародного співтовариства задля, насамперед, недопущення воєн у майбутньому, міжнародно-правового регулювання захисту жертв війни та зменшення наслідків і страждань, заподіяваних війнами. Видатний правник Ж. Пікте, автор терміну «міжнародне гумані-

тарне право», розробив принципи, що лягли в основу діяльності Міжнародного Руху Червоного Хреста і Червоного Півмісяця, які були ухвалені на XX Міжнародній конференції Червоного Хреста у 1965р. у Відні. Війна, зазначив Ж. Пікте, – це удавання до сили, яка має бути обмежена, адже окрім і вище насильства стоять права й обов'язки в основі законів війни – продукт розуму і гуманних почуттів, які мають поважатися всіма і завжди.

Більшість відомостей про формування законів і звичаїв війни міститься у працях античних істориків – Тіта Лівія, Полібія та інших. Концепції «миру через війну» у працях Сунь-Цзи, Демокріта, Сократа, Платона, Аристотеля, Сенеки та інших, положення римської політико-правової доктрини Цицерона отримали подальшого розвитку у працях Г. Гроція, Ж.Ж. Руссо, Ш. Монтеск'є, І. Канта. Проблеми розвитку та становлення МГП досліджували представники вітчизняної науки, зокрема: В. Буткевич, К. Громовенко, М. В. Грушко, В. Денисенко, А. Кориневич, В. Лисик, В. Пашинський, В. Репецький та інші.

У давніх епохах та перших міжнародних актах війна не заборонялася, вважалася допустимим, хоча й крайнім способом самозахисту або засобом розв'язання міжнародних суперечок. Але, як будь-яка форма міжнародних відносин, регламентація війни

вимагала відповідного правового поля. Тож науковці і політичні діячі усіх часів, допускаючи війну як таку, фокусувалися здебільшого на визначеннях “справедливої” і “несправедливої” війни, обґрунтуванні останньої, встановленні межі застосування сили, загалом напрацьовуючи масив правил для воюючих сторін, які згодом отримали назву “право війни”. А, оскільки взаємне визнання чинності будь-яких договорів вимагає не менше двох учасників відносин, це позитивно вплинуло на формування міжнародного права в цілому.

Сьогодні характер правового регулювання збройних конфліктів визначається засадами гуманізму, які не залежать від міркувань культурного або релігійного релятивізму. Гуманізм, як непорушний універсальний принцип, – є критерієм, причиною та змістом МГП. Цей зв'язок добре відображається в декларації або “застереженні Мартенса”, спрямованій передусім на запобігання виникненню правових прогалин у майбутньому. Декларація Мартенса є критерієм оцінки розвитку міжнародного права, поведінки ворогуючих сторін під час війни, появи нових засобів і методів ведення війни, оцінюючи їх через призму базових, загальнолюдських принципів гуманності та моралі.

Формування і міжнародно-правове визнання законів та звичаїв війни відбувалося поступово, у розвитку МГП можна виділити окремі періоди.

**Закони і звичаї війни у давнину.** У період кровопролитних воєн епохи зародження суспільства гуманні дії суперників були поодинокими випадками. Та, з часом ставало очевидним, що навіть жорстокість потребує обмежень та правил. Тому, в окремих випадках ворогуючі сторони уклали письмові угоди, які містили правила поведінки щодо цивільного населення, полонених, поранених, недоторканності парламентарів та тих, хто переховується у храмі. Ці звичаї стали підґрунтям звичаєвого права збройних конфліктів. У середовищі перших держав і державних утворень почалося становлення міжнародно-правових звичаїв щодо процедур оголошення, ведення, закінчення війни, адже війни становили у той період основу міжнародних відносин.

Зважаючи на поширену практику грабіжницьких нападів, піратства, особливо в регіоні Середземномор'я, воєнна боротьба з метою самозахисту була об'єктивною потребою, та часто завойовницькі війни античної доби лише виправдовувалися каральними мотивами. Античні мислителі древньої Греції, зважаючи на двоїсту суть війни, намагалися визначити її основну функцію та значення для держави – руйнація чи створення. Аристотель у праці “Політика” визначає війну як засіб для придбання власності, як-от рабів, якими мають стати варвари – “від природи призначені для підпорядкування” та вважає війну справедливою, якщо вона ведеться проти тих, хто не бажає підкорюватися. Так з'являється доктрина “справедливої війни”, яка вимагає регламенту щодо оголошення та припинення війни, святості перемир'я, недоторканості парламентарів та храмів. Проте, дотримання цих норм залежало від політичних реалій та особи правителя. Так, О. Македонський проявив гуманне ставлення до переможених персів, та водночас дозволив тотальне знищення Трої [1, с. 15].

Правове регулювання підстав і ведення війни у стародавньому Римі мало багато спільного з таким в греків, але набуло більшої деталізації, отримало релігійне та філософсько-політичне обґрунтування. Війна була визначальним фактором формування і функціонування Римської держави, а імперська військова ідеологія складала основу релігії, держави, права і загалом менталітету. Міжнародне право римський політик і філософ Цицерон розцінював відповідно до римського воєнного права, одне з положень якого звучало так: *bellum nullum nisi iustum* – “немає війни, окрім законної”. А, отже, з позицій свідомості римлянина, справедливою вважалася будь-яка війна, що відповідає інтересам і безпеці Риму. У війнах громадяни ворожих до Риму держав ставилися поза законом, а так зване природне право *jus naturale* поширювалось виключно на громадян імперії. Народи захоплених держав і племен якщо не винищувалися, то обертали на рабів.

Основними рисами древньоримського права війни є такі: релігійний формалізм в основі та розвиток концепції “справедливої

війни” – з метою закріплення існуючих норми, та задля додаткових гарантій; поділ супротивників на суб’єктів міжнародного права, стосовно яких необхідно додержуватися визначених правил, і таких, хто не мав міжнародної правосуб’єктності та вимога виконання законів війни на яких не поширювалася; протягом республіканського періоду рішення про оголошення війни підлягало обов’язковій ратифікації зборами громадян. Увага до міжнародно-правової моделі стародавнього Риму зумовлена тим, що римляни удосконалили існуючі міжнародно-правові інститути, які згодом перейняла Європа. “Стародавній Рим дав саму назву міжнародного права, яка після незначних змін увійшла до сучасного вжитку” [2, с. 67].

Оже, війни у Римській державі вже визначалися міжнародними правилами: щодо визначення типу противника, щодо регламенту початку і закінчення війни, і навіть правила щодо визнання війни незаконною.

#### **Закони і звичаї війни у середньовіччя.**

На перетині стародавнього світу та середніх віків поширення християнських та ісламських ідей змінює парадигму міжнародного права, зумовлює подальший розвиток звичаєвого права війни. Але ідеї гуманізму у цей період втрачають значимість, хоча одна з головних ідей раннього християнства полягала в рівності людей перед Богом, незалежно від національної приналежності.

Ідеї раннього християнства вплинули на розвиток міжнародного права, коли звело рівність та гуманізм в основу людських стосунків. Та, якщо в період становлення християнська церква сповідувала принципи пацифізму, то після проголошення християнства державною релігією римським імператором Костянтином Великим (306–337р. н.е.), її погляди на війну змінюються. Цю зміну можна простежити в працях Св. Августина (354–430р.р.), який розвинув античну ідею “справедливої війни”, надав їй сучасного релігійного підґрунтя, і поділив війни відповідно на справедливі *belum justum* і несправедливі *belum injustum*. Акцент в оновленій теорії “справедливої війни” зроблено на праві на війну *jus ad bellum*, а не праві війни *jus in bello*, тобто вона зводиться до визначення

законних причин для війни. Св. Августин стверджував, що будь-яка перемога грішників є образою для переможених. Відповідно до цього “справедливою” визнавалася війна, що мала справедливі підстави – справедливі причини та законні підстави, якими є накази законної влади. У війнах стали вбачати не лише справедливу, хоча і крайню форму вирішення питань захисту свого права, а й засіб боротьби з єретиками та навернення язичників до християнства. Поява цієї доктрини загальмувала гуманітарний прогрес на століття, адже за умов “справедливої” з точки зору церкви війни про гуманність до її ворогів не йшлося – нехристияни мали бути навернені у християнство або знищені. Ця радикальна ідеологія була підґрунтям всіх Хрестових походів, жорстокість яких не знала меж, виправдовуючи право на вбивство полонених, обернення полонених на рабів, навіть дітей та жінок.

І хоча католицька ідеологія стала прогресивною для свого часу, через радикальність і релігійну нетерпимість вона вилучала з міжнародно-правового поля цілі народи, не допускаючи ідею рівності між представниками різних віросповідань. Так, сформований у середньовічній Європі стереотип завдав значної шкоди мусульмано-християнським зв’язкам. Внаслідок, християни вважали мусульман чи не найбільшим злом на світі, спотворюючи ідею джихаду в ісламі, який нібито був розрахований на підкорення християн, хоча дослідники Корану зазначали, що війна без достатніх підстав засуджується в ісламі. На початку VII ст. перший арабський халіф, Абу-Бакр вимагав від мусульман дотримання певних правил – праобразів норм міжнародного гуманітарного права щодо ставлення до полонених, жінок, дітей та літніх; вбитих та поранених, щодо храмів та цивільних споруд тощо. Існує навіть припущення, що рицарські кодекси, якими визначалися правила війни в середньовічній Європі, були створені під впливом мусульманського права.

Імперські загарбницькі війни цього періоду стимулювали розвиток міжнародного права і правил та звичаїв війни. Чингісхан (1155 – 1227р.р) – видатний державний і військовий



діяч, засновник і перший великий хан Монгольської імперії (1206–1227), що об'єднав розрізнені і ворогуючі кочові племена в єдину державу – імперію Чингісхана, другу за площею імперію у всесвітній історії. “Велика Яса” була правовим джерелом розвитку монгольської імперії і містила положення щодо міжнародного права, що полягало у встановленні вселенського світу або укладанням міжнародних угод або шляхом підкорення непокірних. Цей звод законів містив також армійський статут, що регулював ведення війни: організація походів, заборона віроломства, недоторканість парламентарів, ставлення до полонених тощо. Того, хто порушував ці закони карали на смерть, натомість ворога монголів, що присягав на вірність ханові, щадили і приймали до війська. За часів соціалізму в Монголії, ім'я Чингісхана було заборонено згадувати у підручниках, офіційних джерелах, записані джерела інформації були знищені.

Окрім релігійних, війни у середньовіччя мали і матеріальні причини. Адже, до розвитку товарно-грошових відносин феодал не мав змоги збільшити свої земельні володіння у спосіб інакший, ніж війна; тому війна була звичайним явищем феодальної дійсності [3, с. 15]. Війна у ті часи вважалася цілком нормальним способом поповнення державної казни, про що свідчать звернення королів Великобританії до підданих у палаті громад у 1354, 1382, 1391 роках з питанням доцільності ведення війни. Дослідники середньовічного міжнародного права зазначали, що війни цього періоду обмежувалися правилами скоріше морального, ніж юридичного характеру.

Тим часом ідеї мирного співіснування та витіснення війни із життя вже торували собі шлях. Чеський король Іржі Подєбрад у 1460р. запропонував християнським державам план об'єднання у Конфедерацію християнських держав на засадах рівності і взаємовигідного партнерства. Конфедерація мала фінансуватися державами-учасниками задля утримання армії, що використовувалася б для підтримання миру в межах Конфедерації і з метою колективного захисту від зовнішнього ворога, яким на той час було оголошено турків. “Великий план” Генріха IV, мав би

припинити війни у Європі і ослабити зовнішнього ворога – Габсбургів, концептуально був близький до проекту Подєбрада. Від цих проектів відрізнявся проект Емері Крюсе. У трактаті “Новий Кіней” (1623р.) він висловив ідею створення союзу держав усього світу, і засудив не лише війни, що відбувалися в той час у Європі, але й застосування сили як способу вирішення міжнародних конфліктів. На жаль, план Крюсе теж не набув широкого поширення. Таким чином, ідеї культури миру, що зародилися ще у стародавньому світі, в середні віки отримують все більше прихильників, однак не стають панівними.

Та навіть за умов міжрелігійних конфліктів у середні віки, що вплинули на розвиток норм МГП, вони були єдиними щодо захисту некомбатантів, заборони окремих видів зброї, тотальної війни, віроломства. Для переходу спілкування народів в міжнародне правове поле, йому не вистачало лише суб'єктів міжнародного права – самих держав.

**МГП у новий та новітній час.** Скінчилася епоха лицарства і безкінечних міжособних воєн періоду феодальної роздробленості. Процес державоутворення у XV–XVII ст. супроводжувався падінням авторитету Папи Римського, що викликало потребу в оновленні існуючої доктрини міжнародних відносин та правового регулювання війни. Розвиток “права війни” наприкінці XIV ст. відбувається під впливом організаційно-технологічних змін у військовій справі – поява вогнепальної зброї, масштабна практика застосування армій найманців. Це призводить до підвищення рівня жорстокості звичаїв війни, адже найманці утримувалися, у тому числі, за рахунок узаконеного грабежу на війні. Оновлення міжнародного права в добу Реформації (XVI–XVII ст.) пов'язують з ім'ям голандського державного діяча і юриста і, основоположника сучасного міжнародного права Г. Гроція. Обґрунтовуючи виникнення держави схильністю людини до спілкування, джерелом права Гроцій вважає людську природу, контрольовану здоровим глуздом. Його праця “Про право війни і миру” (1625р.) присвячена питанням державотворення, правомірності застосування сили у міжнародних відносинах і гуманізації війни. Війни, як при-

родний процес і один із засобів збереження держави, він поділив на приватні та публічні і в трактаті “Про право війни і миру” йдеться переважно про публічні війни. Автор виводить на новий рівень концепцію поділу воєн на справедливі і несправедливі. Справедливими і виправданими він вважає воєнні дії держави з метою самооборони і захисту свого надбання, як такі, що не суперечать природному праву суспільства піклуватися про власну безпеку. Несправедливими Гроцій вважає війни загарбницькі, що здійснюються державами з метою оволодіння чужими ресурсами або територіями.

Розглянувши питання *jus ad bellum* щодо законності підстав для справедливої війни, Гроцій зупиняється на питаннях права війни *jus in bello* відносно припустимих способів ведення такої війни. Він обґрунтовує думки щодо правового забезпечення захисту та гуманного ставлення до вразливих категорій, полонених, поранених, їх життя та майна. У цій концепції роздуми про те, що дозволено і що заборонено робити під час війни, поєднуються з роздумами щодо статусу і норм поведінки нейтральних країн. Та, загалом між оновленою правовою доктриною і реальністю залишався істотний розрив, що особливо яскраво продемонструвала наймасштабніша в Європі Тридцятирічна війна (1618–1648 р.р.). Людство, нажахане її безмежною жорстокістю, вкотре усвідомило необхідність обмеження воєнної сваволі і необхідності миру.

**Право війни з XVII ст. до Дипломатичної конференції у 1864р.** Поширення вогнепальної зброї у XVII ст. та процес централізації влади – сприяли подальшому розвитку як міжнародного, так і гуманітарного права. Армії найманців, метою і джерелом фінансування яких було пограбування, заміюються менш чисельними професійними, дисциплінованими формуваннями, а це сприяє оновленню правил війни і пришвидшує процес її гуманізації. Стає звичайною практикою укладання спеціальних угод між воюючими сторонами – “картелів” щодо захисту некомбатантів, поводження з військовополоненими, що позитивно позначилося на розвитку МГП. Серед основних положень цих угод: посилення турботи про полонених, яких стали відпускати за

викуп; розвиток військової медичної служби та захист поранених, повага до їхньої особистості і майна; заборона віроломства, не участь жінок у війні.

Видатний гуманіст Ж.Ж. Руссо у праці “Про суспільний договір” (1762 р.), що стала певним досягненням суспільної думки, відкидає поняття “справедливої війни” і обґрунтовує норми, які обмежують свавілля війни, пропонуючи “право війни” розглядати через призму соціально-етичних норм. Ж.Ж. Руссо провів чітке розмежування між комбатантами і некомбатантами; заперечив думки попередників, щодо війни як притаманному людству способу реалізації своїх інтересів; і навіть якщо єдиною метою воюючої сторони є підкорення ворожої держави, воєнне насильство припустиме тільки стосовно комбатантів та неприйнятне щодо цивільного населення; страждання – однаково переживають обидві сторін, а життя має найвищу цінність. Звичайно-правовим шляхом починають встановлюватися норми про обмін військовополоненими, гуманне ставлення до хворих і поранених, недоторканність шпиталів, медперсоналу та духовенства.

Та, з приходом до влади Наполеона, принципи гуманізму знову були відкинуті аж до середини XIX ст. Нехтування нормами моралі, зневага до поранених, ненадання їм медичної допомоги під час битви стали характерною ознакою воєн цього періоду.

Поворотним моментом в історії сучасного МГП стала битва поблизу Сольферіно (24.06.1859р.) – наймасштабніша у війні Італії за незалежність. Її гуманітарні наслідки жахнули Європу та женецького комерсанта Ж. А. Дюнан, що, вражений стражданнями десятками тисяч поранених, які залишилися без медичної допомоги, організував її надання тим, хто її потребував.

На основі цих вражень у 1862 р. Дюнан опублікував “Спогади про Сольферіно”, де сформулював дві конкретні пропозиції: необхідність укладання юридично обов’язкового правового документу у формі конвенції, щодо захисту поранених у діючих арміях; створення на державному рівні товариств, завданням яких була б підготовка у мирний час ресурсів та персоналу для надання медичної допомоги

у разі війни. Оскільки у той час філантропічні ідеї панували в Європі, пропозиції Дюнану були схвалені. У 1863 р. Дюнан та четверо шанованих женевських громадян заснували Міжнародний Комітет допомоги пораненим. З 1876 р. і дотепер він діє під назвою “Міжнародний Комітет Червоного Хреста”.

За спільної ініціативи Комітету і швейцарського уряду відбулися дві дипломатичні конференції у Женеві. На першій (1863р.) – пропозиції Дюнану було винесено на обговорення, а в рамках другої (1864р.) було прийнято першу конвенцію про поліпшення долі поранених у діючих арміях. З неї розпочалася історія сучасного МГП, вперше в історії людства держави прийняли правовий постійно діючий документ щодо захисту жертв війни. І, хоча у Конвенції було закріплено норми, що здебільшого вже існували у формі звичаїв, її перевагами стали: кодифікація існуючих норм, їх правовий характер, можливість у подальшому приєднання інших держав, закріплення емблеми МКЧХ для позначання медичних приміщень та транспорту.

**Право збройних конфліктів з 1864р. до Дипломатичної конференції у 1949р.** Розвиток права збройних конфліктів (сучасне міжнародне гуманітарне право) відбувався з урахуванням нормативних прогалин, які виявлялися в ході нових конфліктів та потребували або перегляду існуючих або створення нових правових документів. Хоча, ворогуючі сторони на практиці вже використовували певні звичаєві правила, лише у ХІХ ст. процес кодифікації законів і звичаїв війни зазнає системного підходу. Декларація про морську війну (Париж, 1856р.), конвенція про покращення долі поранених і хворих у діючих арміях (Женева, 1864р.), декларація про скасування застосування вибухових і запальвальних куль (Санкт-Петербург, 1868р.), перша та друга Гаазькі конвенції про закони і звичаї війни (1899р.; 1907р.) – стали першими уніфікованими міжнародно-правовими актами, що лягли в основу сучасного МГП.

На першій Гаазькій конвенції було прийнято 4 конвенції, на другій – 13, що змінили або доповнили попередні. Ці документи уніфікували норми поведінки та обов'язків воюючих сторін у сухопутній і морській війнах

щодо поводження з військовополоненими, мирним населенням під час окупації території супротивника тощо. Центральне місце серед цих конвенцій посідає четверта Конвенція про закони і звичаї суходільної війни 1907р., що і досі є чинною. Гаазькі конвенції заклали підвалини так званого “права Гааги” щодо обмеження методів і засобів ведення війни.

**Право збройних конфліктів (МГП) з 1949 р. до нинішнього часу.** Перша і друга світові війни стали черговим етапом розвитку МГП. Характер і масштаби злочинів, кількість загиблих, жорстокість щодо військовополонених та цивільних з категорії захищених осіб, – надмірні і невинуваті з моральної та правової точки зору, підштовхнули людство до прийняття у 1949р. чотирьох Женевських конвенцій (далі – ЖК), що склали основу другого напрямку МГП – норми так званого “Женевського права”, щодо захисту осіб, які не беруть участь у збройному конфлікті і є жертвами війни. Оскільки поранені та хворі з числа цивільних осіб потребували не меншої допомоги, аніж поранені військовослужбовці, це підштовхнуло держави до прийняття у 1977р. двох Додаткових протоколів до Женевських конвенцій 1949р.: про захист жертв міжнародних збройних конфліктів (далі – ДПІ) та конфліктів неміжнародного характеру (далі – ДПІІ).

Створення міжнародних кримінальних судів після Другої світової війни – так звані Нюрнберзький і Токійський трибунали за злочини проти миру, людяності та за воєнні злочини – вивело розвиток цієї галузі права на новий рівень. Обидва були ad hoc по суті і стали прецедентами притягнення винних фізичних осіб до кримінальної відповідальності на підставі не тільки договірних, а й звичаєво-правових джерел. Низка конвенцій, прийнятих протягом ХХ століття, спрямованих на регулювання застосування окремих видів зброї свідчить про подальший розвиток МГП, що триває і нині.

**Висновки.** Масштаби і характер збройних конфліктів стрімко змінюються у ХХІ ст., та несуть нові регіональні і глобальні виклики: розповсюдження тероризму та масштабування кібервоєн, поширення практики залучення приватних збройних формувань до

участі у збройних конфліктах, розробка нових технологій та типів зброї, міграційні кризи, ускладнений доступ до осіб, які потребують захисту. Враховуючи, що війна, скоріше за все і надалі залишатиметься радикальним способом вирішення міждержавних суперечок, з огляду на підвищення рівня конфліктогенності у міжнародних відносинах, нехтування гуманітарними цінностями з боку суб'єктів міжнародного права та, зва-

жаючи на військові потужності, накопичені державами, – регулятивна роль МГП набувають дедалі більшого значення задля виживання цивілізації. Реалізація його норм, імплементація у внутрішньодержавному праві у поєднанні з вивченням і поширенням серед співробітників правоохоронних органів та збройних сил – мають стати частиною державної та освітньої політики суб'єктів міжнародного права.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Денисенко В.В. Право війни у Стародавній Греції // Держава і регіони. Серія: Право. 2008. № 1. С. 14-18
2. Буткевич В.Г., Мицик В.В., Задорожній О.В. Міжнародне право. Основи теорії /За ред. В.Г. Буткевича. К.: Либідь, 2003. 608 с
3. Денисенко В.В., Поняття справедливої війни та правова реламентація її оголошення в стародавньому Римі. URL. <https://law.journalsofznu.zp.ua/archive/visnik-2-2009/3.pdf>
4. Міжнародне гуманітарне право. Посібник для юриста / [М.М. Гнатовський, Т.Р. Короткий, А.О. Кориневич, В.М. Лисик, О.Р. Поєдинок, Н.В. Хендель]; за ред. Т.Р. Короткого. Київ-Одеса : Українська гельсінська спілка з прав людини, Фенікс, 2017. 145 с.

## НОТАТКИ

# КИЇВСЬКИЙ ЧАСОПИС ПРАВА

## Випуск 4

Художник обкладинки *А. Юдашкіна*  
Верстка *Ю. Семенченко*

Формат 60×84/8. Гарнітура Times New Roman.  
Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 19,30. Обл.-вид. арк. 15,70  
Замовлення № 0225/150. Наклад 100 прим.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»  
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1  
Телефон +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08  
E-mail: [mailbox@helvetica.ua](mailto:mailbox@helvetica.ua)  
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи  
ДК № 7623 від 22.06.2022 р.